S O C I E T A T E A

Alexis de Tocqueville

Vechiul Regim și Revoluția

NEMIRA

P O L I T I C Ă

2

Vechiul Regim și Revoluția

Alexis de Tocqueville

321
T67

„Tocqueville este astăzi unul dintre autorii cei mai citiți, cei mai citați, cei mai influenți."

FRANÇOIS FURET

Vechiul Regim și Revoluția reprezintă un model de analiză a trecerii la democrație – o problemă foarte dezbătută în zilele noastre, mai cu seamă în cursul ultimului deceniu. Desigur, obiectele intelectuale construite de Tocqueville aveau drept punct de sprijin istoria Franței pre-moderne și a Franței din primele decenii de după 1789. Astăzi, istoria politică e cu totul diferită. Tocqueville rămâne totuși un reper al analizei tranziției democratice: el e autorul care a identificat și a definit problema democratizării progresive a societăților moderne și tot el a construit un dispozitiv intelectual suplu și coerent, cu ajutorul căruia pot fi deslușite deliciile, dar și iluziile proprii lumii democratice.

CRISTIAN PREDA

ISBN 973-569-461-1

www.nemira.ro

CAPITOLUL 1

Păreri contradictorii despre Revoluție, în vremea nașterii sale

Nu există ceva mai potrivit decât istoria Revoluției noastre pentru a-i reînvăța pe filosofi și pe oamenii de stat ce e modestia, căci nu au existat vreodată evenimente mai însemnate, dirijate de la o asemenea distanță, mai bine pregătite și mai neașteptate decât această Revoluție.

Nici măcar marele Friedrich, cu tot geniul său, nu o presimte. El o atinge fără s-o vadă. Mai mult chiar, deși acționează înaintea ei, el îi urmează spiritul; Friedrich e precursorul Revoluției și, ca să zicem așa, agentul ei, dar el nu își dă nicidecum seama că Revoluția e atât de aproape; iar atunci când ea își face, în sfârșit, apariția, trăsăturile noi și extraordinare care îi vor particulariza chipul în mulțimea nesfârșită de revoluții scapă privirilor.

În afară, Revoluția devine obiectul curiozității universale; pretutindeni, ea zămislește în spiritul popoarelor un fel de credință obscură că se pregătesc timpuri noi, ca și vagi speranțe de schimbare și de reforme; dar nimeni nu bănuiește încă tot ceea ce va însemna ea. Principii și miniștrii lor sunt străini până și de acest presentiment confuz care tulbură poporul la vederea Revoluției. Inițial, ei nu văd în ea decât una din acele boli periodice care lovesc constituția oricărui popor și care au drept efect doar deschiderea unor noi orizonturi pentru politica vecinilor săi. Dacă, din întâmplare, ei spun adevărul despre ea, o fac fără voia lor. E adevărat că principalii suverani ai Germaniei, reuniți la Pilnitz în 1791, afirmă în mod solemn că pericolul care amenință

regalitatea în Franța amenință toate vechile puteri ale Europei; dar, în fond, ei nu cred nimic din toate acestea. Așa cum ne arată documentele secrete ale vremii, avem de-a face, în acest caz, doar cu niște pretexte abile, pe care suveranii germani le foloseau pentru a-și masca planurile sau pentru a le împodobi în ochii mulțimii.

În ceea ce-i privește, ei cred că Revoluția franceză e un accident local și pasager, din care ar urma doar să se tragă un profit. Iată de ce ei concep planuri, fac pregătiri, încheie alianțe secrete; la vederea acestei prăzi apropiate, ei se ceartă între ei, se despart sau se apropie; aproape că nu există ceva pentru care ei să nu se pregătească, cu excepția a ceea ce avea să vină.

Englezii, cărora amintirea propriei istorii și îndelungata practică a libertății politice le dau mai multă înțelepciune și experiență, întrevăd, ca printr-un văl dens, imaginea unei mari revoluții care se apropie; dar ei nu îi pot distinge forma, iar influența pe care ea o va exercita în curând asupra destinului lumii și asupra propriului lor destin le rămâne ascunsă. Arthur Young, care străbate Franța în momentul izbucnirii Revoluției și care consideră această revoluție iminentă, îi ignoră într-atât importanța încât ajunge să se întrebe dacă rezultatul ei nu va fi cumva sporirea privilegiilor. „Dacă această revoluție, spune el, va da nobilimii și mai multă însemnătate decât în prezent, cred că ea va face mai mult rău decât bine."

Până și Burke, a cărui minte a fost iluminată de ura pe care Revoluția i-a inspirat-o încă din primele sale clipe, cade pe gânduri la vederea ei. Ceea ce el prezice, mai întîi de toate, este că, din pricina Revoluției, Franța va fi tulburată și aproape nimicită. „Se poate crede, spune el, că facultățile războinice ale Franței vor fi pentru multă vreme stinse; e posibil chiar ca ele să fie pe veci distruse, astfel încât oamenii generației următoare să ajungă la vorba din bătrâni *Gallos quoque in bellis floruisse audivimus*: se zice că Galii au strălucit o dată prin vitejia lor."

Cei aflați în preajma evenimentului nu îl judecă mai bine decât cei aflați departe de el. În Franța, în zorii zilei în care izbucnește Revoluția, nimeni nu are o idee precisă despre ceea ce va face ea. Din mulțimea de caiete de doleanțe pe care le-am văzut, doar două exprimă o anumită frică de popor. Mult mai prezentă e teama conservării preponderenței puterii regale sau a curții, cum i se spune încă. Slăbiciunea și durata redusă a stărilor generale neliniștesc. Există teama ca ele să nu fie atacate. În special nobilimea e măcinată de această frică. „Trupele elvețiene, afirmă mai multe din aceste caiete, vor jura că nu vor îndrepta niciodată armele împotriva cetățenilor, chiar în cazul unei revolte sau al unei răscoale." Se credea că dacă stările generale vor fi libere, toate abuzurile vor fi cu ușurință distruse; reforma ce trebuia făcută era considerată imensă, dar facilă.

Revoluția își urmează totuși cursul: monstrul iese la iveală, dezvăluindu-și chipul aparte și înfricoșător; după ce distruge instituțiile politice, Revoluția abolește instituțiile civile; schimbarea legilor e urmată de modificarea moravurilor, a obiceiurilor și chiar a limbii; după ruinarea fabricii guvernării, ea zdruncină fundamentele societății și pare apoi să îl atace chiar pe Dumnezeu; nu după mult timp, aceeași Revoluție produce, cu ajutorul unor mijloace necunoscute până acum, o tactică nouă, maxime ucigătoare, opinii *înarmate*, cum spunea Pitt, o putere nemaivăzută care dărâmă barierele dintre imperii, zdrobește coroanele, apasă popoarele și, lucru straniu!, le câștigă în favoarea propriei cauze; pe măsură ce izbucnesc toate aceste lucruri, punctul de vedere se schimbă. Ceea ce inițial principilor Europei și oamenilor de stat li se părea a fi un accident obișnuit din viața popoarelor apare acum ca un fapt atât de nou, atât de diferit de tot ceea ce se petrecuse până atunci în lume, și cu toate acestea atât de general, atât de monstruos, atât de incomprehensibil, încât atunci când îl descoperă, mintea omenească rămâne oarecum tulburată. Unii cred că această putere nemaivăzută, pe care nimic nu pare s-o întrețină și nici s-o zădărnicească, care nu ar putea fi oprită și care nici nu se poate opri, va împinge societățile umane până la disoluția lor completă și finală. Mulți o consideră o acțiune vizibilă a diavolului pe pământ. „Revoluția franceză are un caracter satanic", scrie Joseph de Maistre încă din 1797. Alții, dimpotrivă, descoperă în ea un plan binecuvântat al lui Dumnezeu, care vrea să

reînnoiască nu doar chipul Franței, ci și pe cel al lumii și care va crea oarecum o umanitate nouă. La mulți dintre scriitorii acestei perioade se regăsește ceva din spaima religioasă pe care o resimțea Salvianus la vederea barbarilor. Burke, continuându-și gândurile, exclamă: „văduvită de vechea sa guvernare sau mai degrabă de orice guvernare, Franța pare să fi fost mai curând un obiect de insultă și de milă decât calamitatea și teroarea speciei umane. Dar din mormântul acestei monarhii asasinate a ieșit o ființă diformă, imensă, mai înfricoșătoare decât toate cele care au tulburat și subjugat imaginația oamenilor. Această ființă hidoasă și bizară merge drept la țintă, fără a fi speriată de pericol sau oprită de remușcări; disprețuind toate prejudecățile și toate mijloacele obișnuite, ea îi doboară la pământ pe toți cei care nu pot pricepe nici măcar în ce fel există ea".

Să fie oare evenimentul acesta atât de extraordinar pe cât li s-a părut contemporanilor lui? E el atât de nemaivăzut, atât de profund perturbator și renovator pe cât credeau aceștia? Care a fost sensul autentic, care a fost firea veritabilă, care sunt efectele de durată ale acestei revoluții bizare și teribile? Ce a distrus ea? Ce a creat?

Se pare că a sosit momentul de a căuta și de a spune toate acestea, noi fiind așezați astăzi în punctul din care acest mare obiect poate fi cel mai bine zărit și judecat. Suficient de îndepărtați de Revoluție pentru a nu mai resimți decât slab pasiunile care tulburau vederea celor care au făcut-o, suntem în același timp suficient de aproape de ea pentru a putea pătrunde în spiritul care a adus-o pe lume și pentru a-l putea înțelege. Curând ne va fi greu să o facem, căci marile revoluții reușite, făcând să dispară cauzele care le-au produs, devin astfel de neînțeles tocmai datorită succeselor lor.

CAPITOLUL 2

Țelul fundamental și ultim al Revoluției nu era, așa cum s-a crezut, distrugerea puterii religioase și slăbirea puterii politice

Una dintre primele acțiuni ale Revoluției franceze a fost atacul împotriva Bisericii, iar între pasiunile născute din această Revoluție, cea dintâi aprinsă și ultima stinsă a fost pasiunea atee. Chiar și atunci când entuziasmul libertății a dispărut, căci liniștea fusese obținută cu prețul servituții, revolta împotriva autorității religioase nu s-a stins. Napoleon, cel care fusese în stare să înfrângă geniul liberal al Revoluției franceze, a făcut în zadar eforturi pentru a-și struni geniul anticreștin; în vremurile noastre, s-au văzut, de asemenea, destui inși care credeau că își răscumpără servitutea față de cei mai neînsemnați agenți ai puterii politice prin insolența lor față de Dumnezeu: abandonând tot ceea ce era mai liber, mai nobil și mai mândru în doctrinele Revoluției, ei se fălesc că au rămas fideli spiritului acesteia întrucât au rămas necredincioși.

Cu toate acestea, azi e ușor să-ți dai seama că războiul împotriva religiilor nu era decât un incident al acestei mari revoluții, o trăsătură frapantă și totuși fugitivă a fizionomiei sale, un produs trecător al ideilor, al pasiunilor, al faptelor particulare care au precedat-o și pregătit-o, dar nu geniul său propriu.

Se crede, pe bună dreptate, că filosofia secolului al XVIII-lea este una dintre cauzele principale ale Revoluției și e adevărat că această filosofie e profund atee. În ea trebuie însă identificate cu grijă două părți, care sunt deopotrivă distincte și separabile.

Prima dintre ele conține toate opiniile noi sau înnoite referitoare la condiția societăților și la principiile legilor civile și politice, precum egalitatea naturală a oamenilor, abolirea oricărui privilegiu de castă, de clasă și, în consecință, de profesie, suveranitatea poporului, omnipotența puterii sociale, uniformitatea regulilor. Toate aceste idei nu sunt doar cauzele revoluției franceze, ci formează, ca să zicem așa, substanța ei; ele alcătuiesc partea sa cea mai temeinică, cea mai durabilă, cea mai adevărată în timp.

În cealaltă parte a doctrinelor lor, filosofii secolului al XVIII-lea au lovit, cu un soi de fervoare, în Biserică; ei i-au atacat clerul, ierarhia, instituțiile, dogmele și, pentru a le răsturna mai ușor, au vrut să nimicească chiar temeiurile creștinismului. Dar cum această porțiune din filosofia secolului al XVIII-lea se născuse tocmai în lumea pe care revoluția o distrugea, ea trebuia, încetul cu încetul, să dispară odată cu aceasta, fiind cumva înmormântată în propriul său triumf. Pentru a mă face pe deplin înțeles, voi mai adăuga doar un singur lucru, căci vreau să reiau în altă parte această temă esențială: creștinismul a trezit ura înverșunată nu atât ca doctrină religioasă, cât ca instituție politică; nu atât pentru că preoții pretindeau să rânduiască lumea cealaltă, cât pentru că ei erau proprietari, seniori, beneficiari ai dijmei și administratori pe pământ; nu atât pentru că Biserica era incapabilă să-și găsească locul în noua societate care se întemeia, cât pentru că ea ocupa în acea vreme locul cel mai privilegiat și cel mai puternic în vechea societate, care era pe cale de a fi distrusă.

Cu trecerea timpului, a ieșit la iveală un adevăr, care e întărit în fiecare nouă zi: pe măsură ce opera politică a Revoluției s-a consolidat, opera sa atee s-a ruinat; pe măsură ce toate vechile instituții politice pe care Revoluția le-a atacat au fost distruse, iar puterile, influențele, clasele pe care ea le detesta mai tare au fost definitiv înfrânte, ca ultim semn al eșecului lor, până și ura pe care ele o inspirau fiind slăbită, în sfârșit, pe măsură ce clerul s-a îndepărtat tot mai mult de ceea ce s-a ruinat odată cu el, puterea Bisericii s-a trezit din nou în mințile oamenilor și s-a întărit.

Să nu credeți cumva că acest spectacol e specific doar Franței; nu există practic nici o biserică creștină în Europa care să nu se fi revigorat după Revoluția franceză.

Ar fi o mare greșeală să se creadă că societățile democratice sunt, în mod natural, ostile religiei: nimic din creștinism, nici măcar din catolicism, nu e absolut contrar spiritului acestor societăți, ci, dimpotrivă, multe lucruri le sunt foarte favorabile. De altfel, o experiență de veacuri a arătat că rădăcina cea mai vie a instinctului religios a fost sădită întotdeauna în inima poporului. Toate religiile care au pierit și-au aflat aici un ultim azil și ar fi de-a dreptul straniu ca instituțiile care tind către predominanța ideilor și pasiunilor poporului să aibă ca efect necesar si permanent împingerea minții omenești către impietate.

Ceea ce am spus despre puterea religioasă voi spune cu și mai multă îndreptățire despre puterea socială.

Când s-a văzut că Revoluția răstoarnă toate instituțiile, ca și toate obiceiurile care menținuseră până atunci o ierarhie în societate și o anumită rânduială a oamenilor, s-a putut crede că la sfârșit va fi distrusă nu numai ordinea unei societăți, ci orice ordine, nu o guvernare, ci chiar puterea socială; în consecință, s-a tras concluzia că, prin firea ei, Revoluția e esențialmente anarhică. Și totuși, îndrăznesc să spun, toate acestea nu erau decât o aparență.

La mai puțin de un an de la începerea Revoluției, Mirabeau îi scria în secret regelui: „comparați noua stare de lucruri cu Vechiul Regim, pentru a vedea cum se nasc consolările și speranțele. Cele mai însemnate acte ale adunării naționale sunt, în mod evident, favorabile guvernării monarhice. Să nu însemne oare nimic să fii lipsit de parlament, de provinciii cu stări generale, de un corp de clerici, de privilegiați, de nobilime? Ideea de a nu forma decât o singură clasă de cetățeni i-ar fi fost pe plac lui Richelieu, căci această suprafață egală ușurează exercitarea puterii. Nici măcar câteva guvernări absolute nu ar fi putut face mai mult pentru autoritatea regală decât a făcut acest an de Revoluție". Iată ce înseamnă să înțelegi Revoluția, ca om capabil să o conduci.

Cum Revoluția franceză n-a avut drept țel schimbarea unei guvernări vechi, ci abolirea vechii forme de societate, ea a trebuit

să atace toate puterile aflate în funcție, dar și să ruineze toate influențele recunoscute, să șteargă tradițiile, să înnoiască moravurile și obiceiurile și, într-un fel, să golească mintea omenească de toate ideile pe care se întemeiaseră până atunci respectul și supunerea. Așa a căpătat ea un caracter atât de anarhic.

Îndepărtați însă aceste ruine și veți zări o imensă putere centrală, care a atras și a înghițit în unitatea sa toate parcelele de autoritate și de influență care fuseseră până atunci oarecum dispersate în întregul corp social, într-o mulțime de puteri secundare, de ordine, de clase, de profesii, de familii și de indivizi. De la căderea Imperiului roman, nu mai fusese văzută o asemenea putere. Revoluția a creat această putere nouă sau, mai bine zis, aceasta s-a născut oarecum de la sine, din ruinele provocate de Revoluție. E adevărat că guvernările pe care ea le-a întemeiat sunt mai fragile, dar și de o sută de ori mai puternice decât fiecare din cele pe care le-a răsturnat; așa cum se va vedea mai încolo, ele sunt fragile și puternice din aceleași motive.

Această formă simplă, regulată și grandioasă era întrevăzută de Mirabeau în colbul vechilor instituții, pe jumătate demolate. În ciuda grandorii sale, ea nu putea fi văzută atunci de ochii mulțimii; dar, încetul cu încetul, timpul a înfățișat-o tuturor privirilor. Azi, ea ocupă mai ales atenția principilor, care o admiră și tânjesc la ea; și nu e vorba doar de acei principi zămisliți de Revoluție, ci și de cei care îi sunt complet străini și dușmani; toți caută, în domeniile lor, să distrugă imunitățile și să abolească privilegiile. Ei amestecă rangurile, egalizează condițiile, înlocuiesc aristocrația cu funcționari, privilegiile locale cu reguli uniforme și diversitatea puterilor cu unitatea guvernării. Toți se dedică acestui travaliu revoluționar cu o osârdie neostenită; iar dacă în calea lor descoperă vreun obstacol, atunci li se întâmplă să împrumute procedeele și maximele Revoluției. Au fost văzuți opunându-i, la nevoie, pe sărac bogatului, pe omul de rând nobilului și pe țăran seniorului. Revoluția franceză a fost biciul, dar și abecedarul lor.

CAPITOLUL 3

Revoluția franceză a fost o revoluție politică, dar care a procedat – se va vedea de ce – ca revoluțiile religioase

Toate revoluțiile civile și politice au avut o patrie a lor și s-au limitat la aceasta. Revoluția franceză nu a avut un teritoriu propriu; mai mult decât atât, ea a avut, într-un fel, ca rezultat ștergerea de pe hartă a tuturor vechilor frontiere. Așa cum s-a putut vedea, ea i-a apropiat sau divizat pe oameni dincolo de legi, tradiții, firi sau limbă, făcând uneori din compatrioți dușmani și din străini frați; mai precis, ea a format, deasupra tuturor naționalităților particulare, o patrie intelectuală comună, în care au putut deveni cetățeni oamenii tuturor națiunilor.

Chiar dacă ați răsfoi toate analele istoriei, nu veți găsi o revoluție politică de acest tip: doar revoluțiile religioase îi seamănă. Cel care vrea să se facă înțeles cu ajutorul analogiei trebuie, de aceea, să compare Revoluția franceză cu revoluțiile religioase.

În istoria pe care a consacrat-o Războiului de treizeci de ani, Schiller observa, pe bună dreptate, că marea reformă a secolului al XVI-lea a reușit să apropie, pe neașteptate, popoare care de-abia se cunoșteau, unindu-le foarte strâns prin intermediul unor noi simpatii. Atunci, ajutați de englezi, unii francezi se luptau cu compatrioți de-ai lor; tot în acea vreme, inși născuți în depărtările Balticii au pătruns în inima Germaniei pentru a proteja niște nemți de care până atunci nici măcar nu auziseră. Toate războaiele dintre state au început să semene cu războaiele civile, iar în confruntările civile și-au făcut apariția străini. Vechile interese ale fiecărei națiuni au fost date uitării, în favoarea altora noi,

iar diferendele teritoriale au fost înlocuite cu disputele de principii. Toate regulile diplomației au fost amestecate și încurcate, spre marea mirare și spre regretul politicienilor din acele vremuri. După 1789, Europa a cunoscut din nou ceva asemănător.

Revoluția franceză este o revoluție politică, dar care a operat ca o revoluție religioasă și a căpătat întrucâtva aspectul unei asemenea revoluții. Luați seama la trăsăturile particulare și caracteristice prin intermediul cărora ea seamănă fără îndoială cu revoluțiile religioase: nu numai că ea se răspândește, ca și acestea, foarte departe, dar, la fel ca și ele, Revoluția franceză pătrunde pretutindeni prin predică și propagandă. O revoluție politică inspiră – iată! – prozelitismul: fie că predică străinilor cu înflăcărare, fie că e săvârșită cu pasiune acasă, ea e un spectacol nou! Dintre toate lucrurile noi pe care Revoluția franceză le-a înfățișat lumii, acesta e, cu siguranță, cel mai nou. Să nu ne oprim însă aici; să încercăm să mergem ceva mai departe, pentru a vedea dacă nu cumva această asemănare a efectelor nu e datorată unei asemănări secrete a cauzelor.

E în firea obișnuită a religiilor de a lua în seamă omul în sine însuși, fără a se opri la ceea ce legile, obiceiurile și tradițiile unei țări au adăugat, ca element particular, acestui fond comun. Scopul lor principal este rânduirea relațiilor generale ale omului cu Dumnezeu, a drepturilor și a datoriilor generale pe care oamenii le au unii față de ceilalți, independent de forma societăților. Regulile de comportament pe care religiile le indică se referă nu atât la omul dintr-o țară sau dintr-o perioadă, cât la fiu, tată, servitor, stăpân sau semen. Având astfel un temei chiar în natura umană, ele pot fi acceptate în chip egal de toți oamenii și sunt aplicabile pretutindeni. Acesta e motivul pentru care revoluțiile religioase s-au desfășurat adeseori pe scene atât de vaste, limitându-se rareori, precum revoluțiile politice, la teritoriul unui singur popor sau măcar al unei rase. Iar dacă vrem să analizăm acest subiect mai îndeaproape, vom descoperi următoarele: cu cât religiile au avut acest caracter abstract și general pe care tocmai l-am evocat, cu atât s-au extins ele mai mult, ignorând diferența dintre legi, climate și oameni.

Religiile păgâne ale antichității, care erau toate mai mult sau mai puțin legate de constituția politică sau de starea socială a fiecărui popor și păstrau până și în dogme o anumită fizionomie națională și adesea municipală, s-au închis de obicei în limitele unui teritoriu, din care nu au mai fost văzute ieșind. Ele au zămislit uneori intoleranța și persecuția, iar prozelitismul le-a fost aproape complet străin. Din aceste motive, în Occidentul nostru nu s-au petrecut mari revoluții religioase înaintea ivirii creștinismului. Acesta, trecând cu ușurință de toate barierele care opriseră religiile păgâne, a cucerit în scurt timp o mare parte a speciei umane. Cred că nu e o dovadă de lipsă de respect față de această sfântă religie să spui că ea și-a datorat, în parte, triumful faptului că era, mai mult decât oricare alta, desprinsă de tot ceea ce putea fi specific unui popor, unei forme de guvernare, unei stări sociale, unei epoci sau unei rase.

Revoluția franceză s-a raportat la lumea pământească întocmai cum revoluțiile religioase se raportează la lumea cealaltă; ea a luat în seamă cetățeanul într-un mod abstract, dincolo de orice societate particulară, la fel cum religiile iau în seamă omul în general, independent de țară și de vremuri. Ea nu a căutat doar dreptul particular al cetățeanului francez, ci datoriile și drepturile generale ale oamenilor în materie politică.

Doar coborând întotdeauna până la ceea ce era mai puțin particular și ca să zicem așa mai natural în privința stării sociale și a guvernării, a reușit ea să se facă înțeleasă de toți și să poată fi imitată în o sută de locuri deodată.

Cum ea avea aerul că tinde mai degrabă să regenereze specia umană decât să reformeze Franța, revoluția a aprins o pasiune pe care, până atunci, nici măcar cele mai violente revoluții politice nu fuseseră în stare s-o producă. Ea a inspirat prozelitismul și a zămislit propaganda. În acest fel, în sfârșit, ea a putut dobândi acest aer de revoluție religioasă cu care și-a înspăimântat atât contemporanii; mai exact, a devenit ea însăși un fel de nouă religie, una imperfectă, ce-i drept, lipsită de Dumnezeu, fără cult și fără o altă viață, dar care a inundat totuși, precum islamismul, întregul pământ cu soldații săi, cu apostolii și martirii ei.

Nu trebuie să se creadă totuşi că procedeele pe care le-a folosit ea au fost absolut inedite şi că toate ideile pe care le-a dat la iveală au fost pe de-a-ntregul noi. Au existat în toate secolele, chiar şi în plin Ev Mediu, agitatori care, pentru a schimba cutume particulare au invocat legile generale ale societăţilor omeneşti şi care au căutat să opună constituţiei propriei ţări drepturile naturale ale umanităţii. Dar toate aceste tentative au eşuat: torţa care a aprins Europa în secolul al XVIII-lea a fost cu uşurinţă stinsă în secolul al XV-lea. Pentru ca argumente de acest fel să producă revoluţii e nevoie, într-adevăr, ca anumite schimbări deja survenite în condiţii, în cutume şi moravuri să fi obişnuit mintea omului să se lase pătrunsă de ele.

Există vremuri în care oamenii sunt atât de diferiţi unii de ceilalţi încât ideea unei legi unice aplicabile tuturor este pentru ei aproape de neînţeles. Există însă şi altele în care e de ajuns să le arăţi de departe şi în chip confuz imaginea unei asemenea legi pentru ca ei s-o recunoască pe dată şi să alerge către ea.

Cu adevărat extraordinar nu e faptul că Revoluţia franceză a folosit procedeele de-acum bine ştiute şi că a conceput ideile pe care le cunoaştem cu toţii: marea noutate constă în aceea că atâtea popoare ajunseseră în punctul în care asemenea procedee au putut fi utilizate în chip eficace şi asemenea idei au fost admise atât de uşor.

CAPITOLUL 4

Aproape întreaga Europă avea aceleaşi instituţii, aflate pretutindeni în ruină

Popoarele care au răsturnat Imperiul roman şi care au sfârşit prin a forma naţiunile moderne se deosebeau prin rasă, origine şi limbă, asemănându-se doar prin barbaria lor. Stabilite pe pământul imperiului, ele s-au războit aici multă vreme, în mijlocul unei imense confuzii, iar atunci când au devenit, în sfârşit, stabile, s-au trezit separate unele de celelalte tocmai de ruinele pe care le lăsaseră în urmă. Cum civilizaţia fusese aproape nimicită, iar ordinea publică distrusă, relaţiile dintre oameni au devenit dificile şi periculoase, marea societate europeană fărâmiţându-se în mii de mici societăţi distincte şi inamice, care au trăit fiecare izolate. Şi totuşi, din mijlocul acestei mase incoerente, s-au ivit pe neaşteptate legi uniforme.

Aceste instituţii nu erau nicidecum imitate după legislaţia romană[A]; ele îi erau chiar contrare, până într-atâta încât dreptul roman a fost folosit tocmai pentru a le transforma şi aboli. Fizionomia lor e originală şi le distinge între toate legile pe care şi le-au făcut oamenii. Ele îşi corespund simetric şi, luate împreună, formează un corp mult mai omogen decât codurile noastre moderne; e vorba despre legi savante, date unei societăţi pe jumătate sălbatice.

Cum anume s-a putut forma o asemenea legislaţie, cum s-a răspândit ea şi cum s-a generalizat în Europa? Nu-mi propun să răspund la aceste întrebări. Ceea ce e sigur e că, în Evul Mediu, ea

se regăsește aproape pretutindeni în Europa și că, în multe țări, ea domnește nestingherită.

Am avut ocazia să studiez instituțiile politice medievale din Franța, Anglia și Germania și, pe măsură ce înaintam în cercetare, eram tot mai mirat văzând prodigioasa similitudine dintre toate aceste legi și felul în care popoare atât de diferite și atât de îndepărtate unele de celelalte putuseră să-și dea legi atât de asemănătoare. Deși, de bună seamă, ele variau fără încetare și oarecum la nesfârșit în detalii, în funcție de locuri, fondul lor era pretutindeni același. Când descopeream în vechea legislație germanică o instituție politică, o regulă, o putere, știam dinainte că dacă voi căuta bine, voi găsi ceva foarte asemănător, în substanță, în Franța și în Anglia și, într-adevăr, așa se întâmplau lucrurile. Fiecare din cele trei popoare mă ajuta să le înțeleg mai bine pe celelalte două.

La toate trei, guvernarea urmează aceleași reguli, adunările politice sunt formate din aceleași elemente și dispun de aceleași puteri. Peste tot, societatea e divizată la fel, iar clasele sunt ierarhizate în același mod; nobilii ocupă o poziție identică, având aceleași privilegii, aceeași fizionomie și aceeași fire: ei nu sunt oameni diferiți, ci practic peste tot aceeași.

Alcătuirea orașelor e foarte apropiată, iar provincia e guvernată peste tot în același mod. Condiția țăranilor nu diferă prea mult dintr-un loc în altul; pământul e posedat, ocupat, cultivat la fel, iar cultivatorul e supus acelorași reguli. De la hotarele Poloniei până la marea Irlandei, senioria, curtea seniorului, feuda, censul, obligațiile, drepturile feudale, corporațiile, totul se aseamănă. Uneori, numele sunt aceleași, și, ceea ce este și mai remarcabil, toate aceste instituții analoage sunt dominate de un singur spirit. Cred că se poate susține că, în secolul al XIV-lea, instituțiile sociale, politice, administrative, judecătorești, economice și literare din Europa semănau mult mai mult între ele decât astăzi, când civilizația pare să fi avut grijă să deschidă toate drumurile și să doboare toate barierele.

Nu pot să relatez aici de ce a slăbit, încetul cu încetul, această veche constituție a Europei[B], până s-a șubrezit complet; mă mulțumesc să constat că, în secolul al XVIII-lea, ea era peste tot pe jumătate ruinată. În general, Orientul era mai puțin afectat de această vlăguire a instituțiilor decât Occidentul; dar peste tot îmbătrânirea și adeseori decrepitudinea se făceau simțite.

Această decădere graduală a instituțiilor proprii Evului Mediu poate fi urmărită în arhive. Se știe că fiecare seniorie avea niște registre numite *teriere*, în care, din secol în secol, erau indicate limitele feudelor și ale censului, redevențele datorate, serviciile de îndeplinit, obiceiurile locale. Am văzut teriere din secolul al XIV-lea care sunt capodopere de metodă, de claritate, de precizie și de inteligență. Ele devin obscure, indigeste, incomplete și confuze, pe măsură ce sunt mai recente, în ciuda progresului general al luminilor. Ai impresia că societatea politică se întoarce la barbarie pe măsură ce societatea civilă își desăvârșește luminarea.

Chiar și în Germania, unde vechea constituție a Europei își păstrase mai bine decât în Franța trăsăturile sale originare, o parte din instituțiile pe care ea le crease erau deja peste tot distruse. Ravagiile produse de timp pot fi însă judecate mai bine nu văzând ceea ce dispăruse din vechea constituție, ci în ce stare se afla ceea ce rămăsese din ea.

Instituțiile municipale, care, în secolele al XIII-lea și al XIV-lea, făcuseră din principalele orașe germane niște mici republici bogate și luminate, există încă în secolul al XVIII-lea[C], dar ele nu mai sunt decât niște aparențe fără rost. Rânduielile par a fi în vigoare, magistrații lor poartă aceleași nume și aparent fac aceleași lucruri, dar activitatea, energia, patriotismul comunal, virtuțile virile și fecunde pe care ele le-au inspirat au dispărut. Aceste vechi instituții par a se fi gârbovit fără să-și schimbe chipul.

Toate puterile medievale care mai există sunt atinse de aceeași boală; ele înfățișează privirii aceeași vlăguire și aceeași lâncezeală. Mai mult decât atât, tot ceea ce, fără să fie propriu constituției medievale, e amestecat cu ea și influențat de aceasta, își pierde pe dată vitalitatea. În acest contact, aristocrația capătă o debilitate senilă, iar libertatea politică, atât de fecundă în Evul Mediu, pare lovită de sterilitate peste tot unde ea păstrează trăsăturile particulare pe care le căpătase în epoca anterioară. Acolo unde adunările provinciale și-au păstrat intactă antica lor constituție, ele opresc

progresul civilizației mai degrabă decât să-l favorizeze; ai impresia că ele sunt străine și într-un fel neatinse de spiritul nou al vremurilor. Inima poporului le scapă și se îndreaptă către principi. Antichitatea acestor instituții nu le-a făcut venerabile; dimpotrivă, ele se discreditează pe zi ce trece, îmbătrânind și, curios lucru, ele inspiră cu atât mai multă ură cu cât, decăzând continuu, par a fi tot mai puțin capabile să dăuneze cuiva. „Starea de lucruri existentă – observa un scriitor german, contemporan și susținător al acestui vechi regim – pare să fi devenit absolut jignitoare pentru toată lumea și uneori demnă de dispreț. Tot ceea ce e vechi e prost văzut. Opinia cea nouă își face simțită prezența până și în interiorul familiilor noastre, tulburându-le ordinea. Nici măcar menajerele nu mai suportă mobilele vechi." Cu toate acestea, în Germania acelei perioade, ca și în Franța, societatea era foarte activă, iar prosperitatea ei creștea continuu. Atenție însă! Pentru ca tabloul să fie complet, trebuie spus că tot ceea ce trăiește, acționează sau produce acum e de origine nouă. Nu numai nouă, ci și contrară.

Regalitatea nu mai are nimic în comun cu regalitatea Evului Mediu: ea posedă alte prerogative, ocupă un alt loc, are un alt spirit și inspiră alte sentimente; administrația statului se extinde din toate părțile pe ruinele puterilor locale; ierarhia funcționarilor înlocuiește tot mai mult guvernarea nobililor. Toate aceste noi puteri acționează după niște procedee și urmează niște maxime pe care oamenii Evului Mediu nu le-au cunoscut sau pe care le-au respins, căci ele se raportează la o stare a societății pe care aceștia nici măcar nu și-o imaginau.

În Anglia, unde, la prima vedere, s-ar zice că vechea constituție a Europei se află încă în vigoare, lucrurile stau, de fapt, la fel. Dacă vrem să dăm uitării vechile nume și să îndepărtăm vechile forme, vom descoperi că, încă din secolul al XVII-lea, sistemul feudal e abolit în substanța sa; de-acum înainte, clasele se întrepătrund, nobilimea devine tot mai ștearsă, aristocrația e deschisă, iar bogăția înseamnă putere; treptat, sunt afirmate egalitatea în fața legii, egalitatea impozitelor, libertatea presei, publicitatea dezbaterilor; toate acestea sunt principii noi, complet ignorate de societatea Evului Mediu. Or, tocmai aceste lucruri noi, introduse, încetul cu încetul, dar și cu multă abilitate, în vechiul corp, sunt cele care i-au redat energia, fără a risca să-l dizolve, și care, lăsându-i formele antice, l-au readus la viață. Anglia secolului al XVII-lea este deja o națiune pe de-a-ntregul modernă, care doar a păstrat în sânul său și într-un fel a îmbălsămat ruinele Evului Mediu.

Această rapidă privire aruncată în afara Franței era necesară pentru a ușura înțelegerea a ceea ce va să vină; căci, îndrăznesc să spun, cine a studiat și văzut doar Franța nu va înțelege nimic din Revoluția franceză.

CAPITOLUL 5

Ce ne-a adus Revoluția franceză

Paginile precedente n-au avut drept scop decât să lămurească subiectul și să ușureze răspunsul la întrebarea pe care am pus-o la început: care a fost scopul veritabil al Revoluției? Care este, la urma urmei, specificul ei? De ce a fost ea făcută? Ce ne-a adus?

Revoluția nu a fost nicidecum făcută, așa cum s-a crezut, pentru a distruge imperiul credințelor religioase; în ciuda aparențelor, ea a fost, în mod esențial, o revoluție socială și politică; acționând în cercul instituțiilor sociale și politice, ea nu a tins nicidecum să perpetueze dezordinea acestora, să o stabilizeze în vreun fel sau să *metodizeze* anarhia, cum zicea unul dintre principalii ei adversari, ci mai degrabă să sporească puterea și drepturile autorității publice. Ea nu era destinată, așa cum au crezut alții, să schimbe caracterul pe care civilizația noastră îl avusese până atunci, nici să oprească progresul acesteia și nici măcar să altereze esența vreuneia din legile fundamentale pe care se întemeiază societățile umane din Occidentul nostru. Dacă o separăm de toate accidentele care i-au schimbat pentru moment fizionomia, în diferite epoci și în diverse țări, dacă o considerăm doar în sine, vom vedea cu claritate că această revoluție nu a avut drept rezultat decât abolirea acelor instituții politice care, vreme de secole, domniseră nestingherite în majoritatea popoarelor europene, instituții numite de obicei feudale, pentru a le substitui o ordine socială și politică mai uniformă și mai simplă, care avea ca fundament egalitatea condițiilor.

Așa ceva era de ajuns pentru o revoluție măreață, căci, independent de faptul că instituțiile antice erau încă amestecate și oarecum întrețesute cu majoritatea legilor religioase și politice ale Europei, ele dăduseră, în plus, naștere unei mulțimi de idei, de sentimente, de obișnuințe și moravuri, care erau cumva solidare cu ele. A fost nevoie de o înfiorătoare convulsie pentru a distruge corpul social și a extrage în același timp din el o parte care era legată de toate organele sale. Iată de ce Revoluția a părut mai mare decât a fost; aparent, ea nimicea totul, căci ceea ce distrugea privea totul și făcea oarecum corp cu totul.

Oricât de radicală a fost Revoluția, ea a inovat totuși mai puțin decât se crede în general: o voi demonstra mai încolo. Adevărul, în ceea ce o privește, e că ea a distrus în întregime sau e pe cale să distrugă (căci nu s-a încheiat) tot ceea ce, în vechea societate, decurgea din instituțiile aristocratice și feudale, tot ceea ce avea o legătură oarecare cu acestea, tot ceea ce purta, indiferent de grad, fie și *cea mai neînsemnată* amprentă a acestor instituții. Din vechea lume, ea nu a păstrat decât ceea ce fusese întotdeauna străin de aceste instituții sau ceea ce putea exista fără ele. Cel mai mare neadevăr despre Revoluție e că ea ar fi fost un eveniment întâmplător. Ce-i drept, Revoluția a luat lumea prin suprindere; dar ea nu a fost decât complementul celei mai îndelungate lucrări, încheierea bruscă și violentă a unei opere la care au trudit zece generații. Chiar dacă nu ar fi avut loc, vechiul edificiu social tot s-ar fi surpat, ici mai devreme, colo, mai târziu; singura diferență ar fi fost că el ar fi căzut bucată cu bucată și nu dintr-o dată. Revoluția a încheiat pe neașteptate, printr-un efort convulsiv și dureros, fără tranziție, fără precauții, fără menajamente, ceea ce s-ar fi încheiat, încetul cu încetul, de la sine, într-un interval mai lung. Iată ce ne-a adus Revoluția.

E surprinzător să constați că ceea ce astăzi pare atât de ușor de văzut a rămas atât de confuz și atât de voalat până și celor mai clarvăzătoare priviri.

„Voiați să corectați abuzurile guvernării voastre?, îi întreba Burke pe francezi. Dar de ce să faceți ceva nou? De ce nu v-ați întors la vechile voastre tradiții? De ce nu v-ați mulțumit să reluați

vechile voastre libertăți? Sau, dacă nu puteați să regăsiți fizionomia ștearsă a constituției strămoșilor voștri, de ce nu v-ați aruncat privirile către englezi? Aici ați fi dat peste vechea lege comună a Europei." Burke nu își dădea seama că ceea ce avea sub ochi era tocmai revoluția care trebuia să abolească această veche lege comună a Europei; el nu vedea că e vorba despre asta și despre nimic altceva.

Dar de ce oare această evoluție, care se pregătea peste tot, care amenința pe toată lumea, a izbucnit în Franța mai curând decât altundeva? De ce a avut ea la noi anumite trăsături care nu s-au mai regăsit în alte părți sau care au apărut acolo doar pe jumătate? Această a doua întrebare merită să fie pusă; ne vom ocupa de ea în cărțile care urmează.

CARTEA A II-A

CAPITOLUL 1

De ce deveniseră drepturile feudale mai detestabile în Franța decât în alte părți

La o primă vedere un lucru pare surprinzător: Revoluția, al cărei scop principal era să abolească peste tot reminiscențele instituționale ale Evului Mediu, nu a izbucnit în regiunile în care aceste instituții, mai bine păstrate, erau resimțite cu mai mare dificultate și strictețe de către populație, ci din contră, în cele în care se făceau simțite cel mai puțin; astfel, apăsarea lor a părut mult mai insuportabilă acolo unde în realitate era mai ușoară.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea, iobăgia nu fusese încă abolită în totalitate aproape în nici o parte a Germaniei, iar cea mai mare parte a populației rămăsese legată de glie, ca în Evul Mediu. Aproape toți soldații care compuneau armatele lui Friedrich al II-lea și ale Mariei Tereza au fost adevărați iobagi.

În 1788, în majoritatea statelor germane, țăranul nu poate părăsi domeniul seniorial și, dacă o face, poate fi urmărit peste tot și readus la loc cu forța. Aici este supus justiției duminicale, care îi supraveghează viața particulară și îl pedepsește în caz de nesupunere sau lene. El nu poate nici să-și amelioreze condiția socială, nici să-și schimbe profesia, nici să se căsătorească fără voie de la stăpân. Trebuie să lucreze o mare parte din timp în serviciul acestuia. Mulți ani din tinerețe trebuie să și-i petreacă în rândurile servitorimii conacului. Corvezile senioriale se mențin cu toată strictețea și, în unele zone, pot dura trei zile pe săptămână. Țăranul este cel care reconstruiește și întreține construcțiile seniorului, îi duce acestuia produsele la piață, îl însoțește personal și îi transmite corespondența. Cu toate acestea, țăranul dependent

poate să devină proprietar de pământ, însă proprietatea sa continuă să aibă un caracter incomplet. Este obligat să-și cultive pământul în condițiile stabilite de senior și sub supravegherea acestuia; nu poate nici să-l înstrăineze și nici să-l ipotecheze după bunul său plac. În unele cazuri, este forțat să-și vândă produsele, în altele este împiedicat să o facă; este însă întotdeauna obligat să-și cultive pământul. Moștenirea însăși nu trece în întregime în proprietatea copiilor: o parte este reținută de obicei de către senior.

Nu caut aceste dispoziții în legi vetuste, ci le găsesc până și în codul de legi pregătit de Friedrich[D] și promulgat de succesorul său, chiar în momentul în care izbucnea Revoluția franceză.

De mult timp nu mai exista așa ceva în Franța: țăranul pleca, venea, cumpăra, vindea, se comporta și muncea după dorința inimii. Ultimele urme ale iobăgiei se mai vedeau doar într-una sau două dintre provinciile din Est, provincii cucerite; în rest, iobăgia dispăruse în întregime, iar data abolirii sale era atât de îndepărtată încât fusese uitată. Cercetări minuțioase făcute în zilele noastre au demonstrat că în Normandia iobăgia nu mai putea fi întâlnită din secolul al XIII-lea.

În plus, în ceea ce privește starea populației, s-a realizat în Franța o cu totul altă revoluție: țăranul nu numai că a încetat să mai fie iobag; el a devenit *proprietar funciar*. Acest fapt este și astăzi atât de puțin știut și a avut, cum vom vedea, atâtea consecințe, încât sper că mi se va permite să mă opresc un moment asupra lui.

S-a crezut mult timp că împărțirea proprietății funciare data din timpul Revoluției și nu fusese realizată decât de către ea; tot felul de mărturii ne demonstrează exact contrariul.

Cel puțin cu douăzeci de ani înaintea acestei revoluții, există societăți agricole care deplâng deja fărâmițarea peste măsură a solului. „Împărțirea moștenirilor, spune Turgot în aceeași perioadă, face ca ceea ce ajungea unei familii să se împartă între cinci sau șase copii. În consecință, acești copii și familiile lor nu mai pot trăi numai din resursele pământului." Necker spunea, câțiva ani mai târziu, că în Franța existau *o mulțime* de mici proprietăți rurale.

Într-un raport secret adresat cu câțiva ani înainte de Revoluție unui intendent, găsesc următoarele: „Moștenirile se fărâmițează

într-o formă egală și neliniștitoare și, fiecare dorind să aibă de toate și peste tot, bucățile de pământ se împart la infinit și se subdivizează fără încetare." Nu avem impresia că aceste lucruri ar fi fost scrise în zilele noastre?

În urma unor strădiunțe nesfârșite, am încercat personal să reconstitui într-un fel cadastrul Vechiului Regim, și într-o oarecare măsură am reușit. În conformitate cu legea din 1790 care a stabilit impozitul funciar, fiecare parohie* a trebuit să facă un inventar privind starea proprietăților existente la acel moment pe cuprinsul său. În cea mai mare, parte aceste inventare au dispărut; cu toate acestea, într-un anumit număr de sate le-am regăsit și, comparându-le cu listele de contribuabili din zilele noastre, am văzut că acolo numărul proprietarilor funciari se ridica la jumătate, adesea la două treimi din numărul actual; ceea ce este foarte interesant dacă ne gândim că populația totală a Franței a crescut cu mai bine de un sfert de atunci.

Încă din acea epocă, la fel ca în zilele noastre, dragostea țăranului pentru pământ era foarte mare și toate pasiunile pe care le naște în sufletul său posesia pământului erau trezite. „Pământurile se vând în continuare peste valoarea lor, spune un excelent observator contemporan; acest lucru se explică prin dorința puternică pe care o au toți locuitorii de a deveni proprietari. Toate economiile claselor de jos, care în alte părți sunt plasate în mâinile particularilor și în fondurile publice, în Franța sunt destinate cumpărării de pământuri."

Printre primele lucruri pe care Arthur Young le observă la noi, când ne vizitează pentru prima dată, nu a fost altul care să îl uimească mai tare decât marea diviziune a pământului între țărani; el afirmă că jumătate din pământurile Franței le aparțin cu titlu de proprietate. „Nu aveam nici o idee, spune el adesea, despre o asemenea situație"; și, într-adevăr, o asemenea situație nu exista în epocă decât în Franța, sau în regiunile din stricta sa vecinătate.

* Parohie – teritoriu asupra căruia se exercita jurisdicția spirituală a unui preot și care era în Franța Vechiului Regim unitatea administrativă principală. (nota trad.)

În Anglia existaseră țărani proprietari, dar în perioada dinaintea Revoluției erau tot mai puțin numeroși. În Germania se văzuseră, dintotdeauna și peste tot, un anumit număr de țărani liberi care aveau în proprietate deplină porțiuni de pământ. Legile speciale și adesea bizare, care reglementau proprietatea țăranului, se regăsesc în cele mai vechi cutume germanice; dar întotdeauna acest fel de proprietate a reprezentat un fapt excepțional, iar numărul acestor mici proprietari a fost foarte mic.

Ținuturile din Germania în care, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, țăranul era proprietar și aproape la fel de liber ca în Franța, sunt situate, în cea mai mare parte, de-a lungul Rinului; și tot aici s-au răspândit prima dată și cu cea mai mare tărie ideile revoluționare ale Franței. Din contră, părțile din Germania care au fost pentru o lungă perioadă de timp de nepătruns pentru aceste idei, sunt cele în care noile realități nu se întâlneau încă. Iată un lucru demn de a fi remarcat.

Ar fi deci o eroare comună să credem că împărțirea proprietății funciare datează în Franța din vremea Revoluției; această realitate este mult mai veche decât ea. Revoluția a vândut, este drept, toate pământurile clerului și o mare parte din cele ale nobililor; dar, dacă am vrea să consultăm procesele verbale ale acestor vânzări, așa cum eu m-am chinuit să fac în unele cazuri, am vedea că cea mai mare parte a pământurilor au fost cumpărate de către persoane care posedau deja alte proprietăți; astfel încât chiar dacă proprietarii s-au schimbat, numărul lor a crescut mult mai puțin decât se crede. Potrivit expresiei ambițioase, dar de data aceasta adevărate, a lui Necker, existau în Franța *o mulțime* de proprietari.

Efectul Revoluției nu a fost acela de a împărți pământul, ci de a-l elibera pentru un moment. Într-adevăr, toți acești mici proprietari întâmpinau greutăți în exploatarea pământului și erau supuși multor servituți de care încă nu scăpaseră.

Aceste greutăți erau fără îndoială apăsătoare; dar ceea ce le făcea insuportabile era tocmai lucrul care ar fi trebuit să le ușureze: țăranii au fost scoși, mai mult decât în oricare altă parte a Europei, de sub conducerea seniorilor lor; iată o altă revoluție, nu mai puțin importantă decât cea care i-a făcut proprietari.

Chiar dacă Vechiul Regim este încă foarte aproape de noi, pentru că în fiecare zi întâlnim oameni care s-au născut în acea vreme, acesta pare deja că se pierde în negura timpurilor. Revoluția radicală care ne separă de el a avut efectul trecerii mai multor secole: a întunecat tot ceea ce nu a distrus. Există deci puțini oameni care să poată răspunde astăzi exact la o întrebare simplă: cum erau administrate înainte de 1789 zonele rurale? Și, într-adevăr, nu am putea răspunde cu precizie și în detaliu fără să fi studiat nu cărțile, ci arhivele administrative din aceea vreme.

Am auzit de multe ori spunându-se: nobilimea, care de multă vreme încetase să mai ia parte la conducerea statului, păstrase până la sfârșit administrarea zonelor rurale; seniorul conducea aici peste țărani. Acesta este însă o greșeală.

În secolul al XVIII-lea, toate problemele parohiei erau conduse de către un anumit număr de funcționari care nu mai erau agenții seniorului și care nu mai erau aleși de către senior; unii erau numiți de către intendentul de provincie, alții aleși chiar de către țărani. Acestor autorități le revenea sarcina de a repartiza impozitul, de a repara bisericile, de a construi școli, de a aduna și prezida adunările parohiei. Ele vegheau asupra bunurilor comunale și asupra modului în care erau folosite, intentau și suportau în numele comunității procesele. Seniorul nu mai dirija rezolvarea tuturor acestor mici probleme locale și nici nu o mai supraveghea. Așa cum vom arăta în capitolul următor, toți funcționarii parohiei se aflau sub conducerea sau sub controlul puterii centrale. Mai mult, nu îl mai vedem pe senior acționând ca reprezentant al regelui în parohie, ca intermediar între acesta și locuitori. Nu mai este el cel însărcinat în parohie să aplice legile generale ale statului, să convoace milițiile, să colecteze taxele, să publice instrucțiunile regelui, să distribuie ajutoarele acordate de către acesta. Toate aceste datorii și drepturi aparțin altora. În realitate, seniorul nu mai este decât un simplu locuitor pe care imunitățile și privilegiile îl izolează de toți ceilalți; condiția, și nu puterea sa e diferită. *Seniorul nu este decât primul dintre locuitori*, au grijă să spună intendenții în scrisorile lor către subordonați.

Dacă părăsim nivelul parohiei și ajungem la cel al cantonului, vom găsi același spectacol. Nicăieri nobilii nu exercită atribuții administrative, nici în grup nici de unii singuri; acest lucru era specific Franței. În alte părți, trăsătura specifică a societății feudale se menținuse parțial; posesiunea asupra pământului și conducerea oamenilor rămâneau încă intim legate.

Anglia era administrată și guvernată de către principalii proprietari de pământ. În zone din Germania, precum Prusia și Austria, în care principii reușiseră cel mai bine să se sustragă tutelei nobililor în privința treburilor generale ale statului, aceștia controlau în mare parte administrația zonelor rurale. Chiar dacă principii putuseră în unele zone să-i controleze pe seniorii feudali, ei nu reușiseră încă nicăieri să li se substituie.

În realitate, nobilii francezi de mult nu mai participau la administrația publică decît într-un singur domeniu: justiția. Cei mai importanți dintre ei păstraseră dreptul de a avea judecători care decideau în anumite procese în numele lor, și din timp în timp redactau regulamente privind ordinea publică, ce se aplicau pe teritoriul senioriei. Însă puterea regală redusese, limitase, subordonase justiția senioriala până într-acolo încât seniorii care încă o mai exercitau o considerau mai puțin ca pe o putere și mai mult ca pe un venit.

Așa se întâmplase cu toate drepturile specifice nobilimii. Partea politică dispăruse; rămăsese doar cea pecuniară, care uneori se mărise vizibil.

Nu vreau să vorbesc aici decât despre acea parte dintre privilegiile utile care purtau prin excelență numele de drepturi feudale, pentru că acestea sunt cele care afectau în mod special populația.

Este dificil să spunem astăzi ce mai reprezentau aceste drepturi în 1789, pentru că numărul lor fusese foarte mare și foarte divers, și multe dintre ele dispăruseră sau se transformaseră deja; astfel sensul cuvintelor care le desemnau, deja confuz pentru contemporani, a devenit pentru noi și mai obscur. Totuși, când consultăm scrierile specialiștilor în drept feudal din secolul al XVIII-lea și căutăm cu atenție obiceiurile locale, ne putem da seama că toate drepturile încă existente se pot reduce la un mic număr de categorii principale; toate celelalte subzistă, este adevărat, dar nu mai sunt decât exemple izolate.

Urmele corvezilor feudale se regăsesc aproape peste tot, însă pe jumătate șterse. Cea mai mare parte a vămilor puse pe drumuri sunt diminuate sau distruse; totuși, puține sunt provinciile unde să nu se regăsească în număr mare. În toate, seniorii pun taxe pe bâlciuri și piețe. Se știe că în întreaga Franță seniorii beneficiau de dreptul de vânătoare. În general, ei sunt singurii deținători de porumbare și porumbei; aproape peste tot îi obligă pe țărani să macine la moara lor și să-și ducă recolta de struguri la teascul seniorial. Un drept universal și extrem de oneros este cel numit *lods et ventes*; este un impozit plătit seniorului de fiecare dată când se vând sau se cumpără pământuri pe cuprinsul seniorieі. În sfârșit, pe întreg domeniul, pământul este supus censului, rentelor funciare și obligațiilor în bani sau în natură, care sunt datorate seniorului de către proprietar, acesta din urmă neputându-le răscumpăra. Din toată această diversitate se poate desprinde o trăsătură comună: toate drepturile sunt legate mai mult sau mai puțin de pământ sau de produsele sale; ele sunt obligatorii pentru cei care-l cultivă.

Se știe că seniorii ecleziastici se bucurau de aceleași avantaje; pentru că Biserica, care avea o altă origine, o altă destinație și o altă natură decât feudalitatea, a sfârșit totuși prin a se uni strâns cu ea și, chiar dacă nu a fost niciodată complet încorporată acestei realități străine, a ajuns să i se integreze atât de bine încât a rămas ca incrustată în ea.

Episcopii, canonicii, abații posedau, deci, în virtutea funcțiilor lor ecleziastice fiefuri sau terenuri supuse censului anual; mănăstirea avea de obicei drepturi senioriale asupra satului pe teritoriul căruia se găsea. În zonele Franței în care mai existau iobagi, mănăstirea îi folosea și ea; impunea corvezi, percepea drepturi asupra târgurilor și piețelor, avea cuptor, moară, presă, taur de prăsilă proprii. În plus, și în Franța, ca în toate țările creștine, clerul se bucura de dreptul de a impune dijmă.

Dar ceea ce mă interesează aici este că în întreaga Europă a acelei epoci se regăseau aceleași drepturi feudale, *exact aceleași*,

și că în cele mai multe părți de pe continent erau mult mai grele
Voi cita doar exemplul corvezii senioriale. În Franța, aceasta era rară și ușoară; în Germania, era încă universală și grea.

Mai mult, mare parte dintre drepturile de origine feudală care i-au revoltat cel mai mult pe părinții noștri, pe care le considerau nu numai contrare dreptății, ci și civilizației: dijma, rentele funciare inalienabile, obligațiile perpetue, *lods et ventes*, ceea ce e numeau, în limba un pic cam pompoasă a secolului al XVIII-lea *servitutea pământului*, toate aceste lucruri se regăseau în ace epocă, parțial, și la englezi; multe se mai regăsesc și astăzi. El nu împiedică însă agricultura engleză să fie cea mai perfecționat și mai bogată din lume, iar poporul englez abia își dă seama d existența lor.

Atunci de ce aceleași drepturi feudale au născut în inimil francezilor o ură atât de puternică încât a supraviețuit chiar reali tăților înselor, părând astfel de nestins? Cauza acestui fenome este dublă: pe de-o parte, țăranul francez devenise propriet funciar, iar pe de alta, se eliberase în întregime de sub autoritate seniorului său. Mai există încă multe alte cauze, fără îndoială, da cred că acestea sunt cele mai importante.

Dacă țăranul nu ar fi intrat în posesia pământului, ar fi fos insensibil la multe dintre obligațiile pe care sistemul feudal l impunea proprietății funciare. Ce importanță are dijma pentru c care nu este decât arendaș? O deduce din arendă. Ce importan are renta funciară pentru cel care nu este proprietarul pământului Ce importanță au dificultățile de a munci pământul pentru cel ca muncește pentru altul?

Pe de altă parte, dacă țăranul francez s-ar mai fi aflat su autoritatea seniorului său, drepturile feudale i s-ar fi părut ma puțin insuportabile, pentru că nu le-ar fi văzut decât ca pe consecință naturală a obiceiului pământului.

Când nobilimea posedă nu numai privilegii, ci și puteri, când ea conduce și administrează, drepturile sale speciale pot fi î același timp mai extinse și mai puțin vizibile. În perioada feudal nobilimea era văzută cu aceeași ochi cu care este privit astă guvernul; obligațiile pe care le impunea erau suportate ca urma

a garanțiilor oferite. Nobilii aveau privilegii supărătoare și drepturi oneroase; însă aceștia asigurau ordinea publică, împărțeau dreptatea, puneau în aplicare legea, ajutau pe cel slab, conduceau treburile publice. Pe măsură ce nobilimea încetează să mai facă aceste lucruri, greutatea privilegiilor sale părea mult mai mare, și chiar existența lor a devenit de neînțeles.

Imaginați-vă, vă rog, țăranul francez al secolului al XVIII-lea, sau mai curând pe acela pe care îl cunoașteți; pentru că este în continuare același: și-a schimbat condiția, însă nu și caracterul. Imaginați-vi-l așa cum este înfățișat în documentele pe care le-am citat, atât de profund îndrăgostit de pământ încât pentru a-l cumpăra își folosește toate economiile și îl cumpără cu orice preț. Pentru a-l obține trebuie mai întâi să plătească un drept feudal, nu guvernului, ci celorlalți proprietari din vecinătate, la fel de străini ca și el de administrarea treburilor publice, aproape la fel de neputincioși ca și el. Ajunge în sfârșit în posesia ogorului în care își sădește, o dată cu grânele, și dragostea. Micul colț de pământ care-i aparține în totalitate, în acest vast univers, îl umple de orgoliu și de un sentiment de independență. Însă aceeași vecini intervin pentru a-l smulge de pe câmpul său și a-l obliga să muncească în altă parte fără salariu. Când vrea să-și apere semănăturile de vânatul lor ei, vin și-l împiedică; tot ei sunt cei care-l așteaptă la râu pentru a-i cere taxă de trecere. Îi regăsește la piață, unde îi vând dreptul de a-și vinde propriile produse; iar când, reîntors acasă, vrea să se bucure de grâul său, același grâu care a crescut sub ochii săi și prin străduința mâinilor sale, nu poate s-o facă decât după ce l-a măcinat la moara și copt în cuptorul acelorași oameni. O parte a venitului micului său domeniu se transformă în rentele lor, care sunt imprescriptibile și de nerăscumpărat.

Orice ar face, îi regăsește oriunde în drumul său pe acești vecini incomozi care îi tulbură plăcerea, îl deranjează în timpul muncii, îi mănâncă produsele; și când a terminat cu ei, alții, îmbrăcați în negru, se prezintă pentru a-i lua partea cea mai bună a recoltei. Imaginați-vă situația, nevoile, caracterul, sentimentele acestui om și calculați, dacă puteți, bogăția de ură și de invidie care s-a adunat în sufletul său.

Încetând să mai fie o instituție politică, feudalitatea rămăses cea mai importantă dintre toate instituțiile noastre civile. Astfe redusă, suscita și mai multă ură și putem spune cu îndreptățir că distrugând o parte a instituțiilor evului mediu ceea ce rămăses devenise de o sută de ori mai detestabil.

CAPITOLUL 2

Centralizarea administrativă este o instituție a Vechiului Regim, și nu opera Revoluției, nici a Imperiului, așa cum se spune

Am auzit odată, pe vremea când existau în Franța adunări politice, un orator care, vorbind despre centralizarea administrativă, spunea: „iată o frumoasă cucerire a Revoluției pentru care Europa ne invidiază!" Aș vrea ca centralizarea să fie o frumoasă cucerire, sunt de acord că Europa ne invidiază pentru ea, însă susțin că nu este deloc o cucerire a Revoluției. Din contră, este un produs al Vechiului Regim și, aș adăuga, singurul domeniu al organizării politice a Vechiului Regim care a supraviețuit Revoluției, deoarece a fost singurul care s-a putut acomoda cu noua stare socială creată de către aceasta. Cititorului care va avea răbdarea să parcurgă cu atenție prezentul capitol i se va părea chiar că mi-am demonstrat ideea într-un mod excesiv.

Rog să mi se permită să las deoparte așa numitele *pays d' états*, adică provinciile care se administrau, sau mai curând aveau aerul de a se mai administra încă singure.

Aceste provincii, situate la extremitățile regatului, nu mai cuprindeau nici un sfert din populația totală a Franței, iar printre ele, doar în două libertatea provincială mai subzista în mod real. Voi reveni mai tîrzui la aceste cazuri și voi dovedi în ce măsură puterea centrală le supusese și pe ele regulilor comune.[1]

Aici vreau să mă ocup în principal de ceea ce se numea în limbajul administrativ al vremii *les pays d' élection*, chiar dacă aici existau mai puține alegeri decât în orice altă parte. Acestea înconjurau Parisul din toate părțile, constituiau un tot unitar și formau inima și cea mai bună parte a corpului Franței.

La o primă vedere asupra vechii administrații a regatului, totul pare diversitate de reguli și de autoritate, o întrepătrundere de puteri. Franța este împânzită de corpuri administrative sau de funcționari izolați care nu depind unii de alții, și care iau parte la procesul de guvernare în virtutea unui drept pe care l-au cumpărat și care nu le mai poate fi revocat. Adesea atribuțiile lor sunt atât de amestecate și de asemănătoare încât în cadrul acelorași probleme administrative ajung la un conflict de interese și la ciocniri.

Curțile de justiție participă indirect la exercitarea puterii legislative; au dreptul de a concepe regulamente administrative care au caracter obligatoriu în sfera lor de competență. Uneori se află în fruntea administrației propriu-zise, dezaprobă în mod zgomotos deciziile acesteia și dau ordine agenților acesteia. Simplii judecători dau ordonanțe de poliție în orașele sau în târgurile în care își au reședința.

Constituțiile orașelor sunt foarte diverse. Magistrații lor poartă nume diferite și dețin puterea din surse diferite; poți întâlni aici un primar, dincolo consuli, în alte părți sindici. Unii sunt aleși de către rege, alții de către vechiul senior sau de către principii casei regale; alții sunt aleși pentru un an de către cetățeni, sau au cumpărat dreptul de a-i guverna pentru totdeauna.

Acestea sunt rămășițele vechilor prerogative; dar încetul cu încetul a apărut în mijlocul lor o realitate relativ nouă și metamorfozată, pe care îmi rămâne să o descriu.

În centrul regatului și în apropierea tronului s-a format un corp administrativ cu o putere neobișnuită, în sânul căreia se reunesc într-o formă nouă toate prerogativele: *consiliul regelui*.

Originea sa este veche, dar cea mai mare parte a atribuțiilor sale sunt de dată recentă. Este în același timp: curte supremă de justiție, pentru că are dreptul de a casa hotărârile tuturor tribunalelor ordinare; tribunal superior administrativ: de el depind în ultimă instanță toate jurisdicțiile speciale. În calitate de consiliu de conducere posedă, în acord cu dorința regelui, puterea legislativă, discutând și propunând cea mai mare parte a legilor, fixând și repartizând impozitele. În calitate de consiliu suprem de administrație, stabilește regulile generale după care trebuie să se conduc

agenții guvernului. Tot el hotărăște în toate problemele importante și supraveghează puterile subordonate. Toate problemele ajung în fața lui, și de la el pleacă acțiunea care este comunicată tuturor. Cu toate acestea, nu are jurisdicție proprie. Chiar și atunci când consiliul pare să se pronunțe, regele este singurul care decide. Așa cum arată parlamentul într-una dintre mustrările sale, chiar atunci când parlamentul are aerul de a face dreptate, nu este compus de fapt decât din simpli *sfătuitori*.

Acest consiliu nu are deloc în componența sa mari seniori, ci numai personaje de proveniență socială joasă sau mediocră, foști intendenți și alte persoane hârșite în practica afacerilor comerciale, toți revocabili.

Consiliul acționează de obicei în mod discret și fără zarvă, arătându-se întotdeauna mai curând lipsit de pretenții decât de putere. De asemenea, nu are o strălucire proprie; sau mai bine zis se pierde cu totul în splendoarea tronului de care se află atât de aproape. Este atât de puternic încât influențează totul și în același timp atât de obscur încât în istorie abia dacă este remarcat.

Așa cum întreaga administrație a țării este condusă de către un corp unic, aproape întreaga conducere a treburilor interne este dată în grija unui singur reprezentant, *controlorul general*.

Dacă dechideți un almanah din vremea Vechiului Regim, veți vedea acolo că fiecare provincie avea propriul său ministru; dar când se studiază administrația cu ajutorul dosarelor, se vede repede că respectivul ministru nu avea decât câteva ocazii puțin importante de a acționa. Mersul obișnuit al treburilor este dirijat de către controlorul general. Acesta a monopolizat încetul cu încetul toate afacerile cu caracter economic, deci aproape întreaga administrație publică. Îl vedem acționând în același timp ca ministru al finanțelor, ministru de interne, ministru al lucrărilor publice, ministru al comerțului.

Administrația centrală nu are în realitate decât un singur reprezentant la Paris; la fel se petrec lucrurile și în provincie, unde nu are decât un singur reprezentant. Se mai găsesc încă, în secolul al XVIII-lea, mari seniori care poartă numele de *guvernatori de provincie*. Sunt vechii reprezentanți, adesea ereditari, ai regalității

feudale. Lor le sunt acordate în continuare onoruri, dar nu mai au nici o putere. În realitate, intendentul este cel care conduce.

Acesta este un om de proveniență socială comună, întotdeauna străin de provincie, tânăr și dornic de căpătuială. Nu-și exercită puterea ca urmare a unui drept – al alegerii, nașterii sau cumpărării postului; este ales de către conducere dintre membrii inferiori ai consiliului de stat și este întotdeauna revocabil. Chiar dacă este separat de acest corp, continuă să-l reprezinte și de aceea este numit în limba administrativă a timpului *le commisaire départi*. În mâinile sale sunt concentrate aproape toate puterile pe care însuși consiliul le deține și are dreptul să le exercite într-o manieră independentă în tot ce ține de competența sa. Ca și consiliul, este în același timp administrator și judecător. Intendentul seamănă cu ceilalți miniștrii; este reprezentantul unic, în provincie, al tuturor dorințelor guvernului.

În subordinea sa și numit de către el, se află în fiecare canton câte un *subdelegat*, funcționar revocabil după bunul său plac. Intendentul este de obicei înnobilat de curând; subdelegatul este întotdeauna un om de rând. Totuși, reprezintă întregul guvern în mica circumscripție care-i este atribuită, ca și intendentul la nivelul întregii generalități.* Subdelegatul se supune intendentului la fel cum acesta se supune ministrului.

Marchizul d'Argenson povestește în *Memoriile* sale că într-o zi Law i-a spus: „Nu aș fi crezut niciodată ceea ce am văzut când eram controlor al finanțelor. Să știți că regatul Franței este condus de treizeci de intendenți. Nu avem nici parlament, nici stări generale, nici guvernatori; doar treizeci de raportori ai Consiliului trimiși în provincie și de care depinde fericirea sau nefericirea acestor provincii, prosperitatea sau sărăcia lor."

Acești funcționari atât de puternici erau cu toate acestea eclipsați de vechea aristocrație feudală, ca și cum s-ar fi pierdut în mijlocul strălucirii pe care aceasta o mai degaja încă. Aceasta făcea ca în epocă să fie puțin luați în seamă, chiar dacă erau de

* Generalitate – circumscripție a generalului iar apoi a intendentului

prezenți peste tot. În societate, nobilii se bucurau de avantajul rangului, bogăției și considerației care însoțește mereu tot ceea ce este înrădăcinat în trecut. În viața politică, nobilimea îl înconjura pe rege și forma curtea sa; comanda flotele și conducea armatele; într-un cuvânt, făcea ceea ce atrăgea cel mai mult atenția contemporanilor și stârnea prea des interesul posterității. Un mare senior ar fi fost jignit dacă i s-ar fi propus să devină intendent; cel mai sărac gentilom de viță nobilă ar fi disprețuit cel mai adesea o astfel de funcție. Intendenții erau în ochii săi reprezentanții unei puteri intruse, oameni noi, prepușii la conducere ai burghezilor și țăranilor, în cele din urmă, tovarăși de proastă calitate. Totuși, așa cum spunea Law și cum vom vedea împreună, acești oameni guvernau Franța.

Să începem mai întâi cu dreptul de a colecta impozitele, care le conține oarecum pe toate celelalte.

Se știe că o parte a impozitelor erau arendate; în acest caz consiliul regelui era cel care trata cu companiile financiare, fixa condițiile contractului și stabilea modul de percepere. Toate celelalte taxe, precum birul plătit de oamenii de rând (*la taille*), capitația și taxa de 5% din veniturile declarate (*la vingtième*)*, erau stabilite și percepute direct de către agenții administrației centrale sau de către cei ce se aflau sub controlul lor atotputernic.

Consiliul era cel care fixa anual, printr-o decizie secretă, toate aceste taxe, precum și repartizarea lor pe provincii. Birul plătit de oamenii de rând a fost astfel mărit de la an la an, fără ca nimeni să fi aflat dinainte ceva. Cum acesta era un vechi impozit, fixarea acestuia și perceperea lor fuseseră încredințate odinioară agenților locali, care erau mai mult sau mai puțin independenți de puterea centrală, pentru că-și exercitau prerogativele în virtutea dreptului de naștere sau al alegerii, sau ca urmare a cumpărării impozitelor. Acești agenți erau: *seniorul, colectorul parohial, trezorierii Franței, aleșii*. Aceste autorități existau încă în secolul al XVIII-lea; însă

* *La vingtième* – impozit instituit de către Machault d'Arnouville (mai 1749) care preleva 5% din toate veniturile pe care supușii regelui Franței trebuiau să le declare (nota trad.).

unele nu se mai ocupau deloc cu acest lucru, iar altele nu o mai făceau decât ca pe o obligație secundară și în întregime subordonată. Chiar și în acest domeniu, întreaga putere se afla în mâinile intendentului și a agenților săi; în realitate el singur repartiza cotele între parohii, îi conducea și supraveghea pe colectori, acorda amânări sau scutiri.

În cazul altor impozite, precum capitația, care erau de dată recentă, puterea centrală nu mai era deranjată de subzistența vechilor puteri; acționa singură, fără intervenția localnicilor. Controlorul general, intendentul și consiliul fixau valoarea fiecărei cote.

Să trecem de la bani la oameni.

Lumea se miră uneori că francezii au suportat atât de liniștiți jugul conscripției militare în vremea Revoluției și după; dar trebuie avut în vedere că erau obișnuiți cu acest lucru de multă vreme. Conscripția fusese precedată de către miliție, care implica sarcini mult mai grele, chiar dacă, contingentele erau mai puțin numeroase. Din timp în timp se trăgea la sorți pentru a alege dintre tinerii din lumea satului un anumit număr de soldați ce formau regimentele de miliție în care serviciul era de șase ani.

Cum miliția era o instituție relativ modernă, nu ținea de competența nici uneia dintre puterile feudale; întreaga operație era încredințată exclusiv agenților puterii centrale. Consiliul era cel care fixa contingentul general și cota parte a fiecărei provincii. Intendentul stabilea numărul de oameni ce trebuiau recrutați în fiecare parohie; subdelegatul său prezida tragerea la sorți, hotăra în cazurile de scutire, desemna milițiile care puteau rămâne în regiunile de baștină sau care trebuiau să plece. Acestea din urmă erau încredințate autorității militare. Recursurile se făceau doar în fața intendentului sau a consiliului.

Putem spune de asemenea că în afara acelor *pays d'état*, toate lucrările publice, chiar cu destinație particulară, erau hotărâte și conduse numai de către agenții puterii centrale.

Existau încă multe autorități locale și independente precum *seniorul, birourile de finanțe, marii ofițeri însărcinați cu securitatea drumurilor*, care puteau să participe concomitent la această parte a administrației publice. Aproape peste tot, aceste vechi

puteri acționau în puține din cazuri sau deloc: ne-o dovedește cea mai simplă examinare a documentelor administrative ale timpului. Toate marile drumuri, sau chiar cele care legau două orașe între ele, erau construite sau întreținute din contribuțiile generale. Consiliul era cel care fixa planul și decidea cui îi va fi adjudecată execuția. Intendentul conducea lucrările inginerilor, iar subdelegatul strângea dările necesare executării. Vechilor puteri locale le era lăsată doar îngrijirea drumurilor lăturalnice, care în noile condiții rămâneau impracticabile.

Ca și în zilele noastre, marele agent în materie de lucrări publice al guvernului central era *direcția podurilor și șoselelor*. În ciuda trecerii timpului, totul a rămas aici neschimbat. Administrația podurilor și șoselelor are un consiliu, o școală și inspectori care străbat anual întreaga Franță; inginerii își au reședința în locurile în care lucrează, se află sub ordinele intendenților, și sunt însărcinați cu conducerea lucrărilor. Instituțiile Vechiului Regim care, în număr mult mai mare decât se crede, au fost mutate în noua societate, și-au pierdut în general în acest proces numele, chiar dacă și-au menținut forma. Dar, lucru rar, în domeniul administrației podurilor și șoselelor s-au păstrat și numele și forma.

Puterea centrală se însărcina singură să mențină ordinea în provincii cu ajutorul agenților săi. Vechea jandarmerie (*la maréchaussée*) era răspândită pe tot cuprinsul regatului în mici brigăzi și se afla sub conducerea intendenților. Cu ajutorul acestor soldați, și la nevoie cu ajutorul armatei, intendentul prevenea orice fel de pericol neprevăzut, aresta vagabonzii, reprima cerșetoria și înăbușea revoltele neîncetate provocate de prețurile crescute ale cerealelor. Nu se întâmpla niciodată, ca în trecut, ca puterea să ceară ajutorul populației în această problemă. Doar în orașe, unde exista de obicei o gardă urbană ai cărei soldați și ofițeri erau numiți de către intendent, se putea cere sprijin.

Curțile de justiție păstraseră dreptul, folosit deseori, de a redacta regulamentele de poliție. Însă acestea erau aplicabile doar într-o anumită parte a teritoriului, și de cele mai multe ori doar într-un singur loc. Consiliul putea să caseze hotărârile sale, și o făcea fără încetare atunci când era vorba de jurisdicții inferioare. În același

timp, redacta zilnic regulamente generale, aplicabile în întregul regat. Acestea reglementau fie probleme diferite de cele care fuse- seră reglementate de către tribunale, fie probleme identice, pe care tribunalele le rezolvaseră într-un mod diferit. Numărul acestor reglementări sau, cum erau numite în epocă, hotărâri ale consi- liului (*arrêts du conseil*) este imens și se mărește fără încetare pe măsură ce ne apropiem de epoca Revoluției. Nu există aproape nici o parte a economiei sociale sau a organizării politice care să nu fi fost modificată de către hotărârile consiliului în cei patruzeci de ani care au precedat Revoluția .

În vechea societate feudală, seniorul avea în același timp multe drepturi, dar și multe îndatoriri. Era obligat să-i ajute pe nevoiașii de pe domeniile sale. Regăsim o ultimă urmă a acestei vechi legislații a Europei în codul prusac din 1795 care spune: „Seniorul trebuie să vegheze ca țăranii săraci să primească educație. Trebuie, în limitele posibilului, să procure mijloace de subzistență vasalilor săi care nu mai au pământuri. Dacă vreunul dintre ei sărăcește, este obligat să-i vină în ajutor."

Nici o astfel de lege nu mai exista în Franța de multă vreme. Cum seniorului i se luaseră vechile puteri, la rândul său își aban- donase obligațiile din trecut. Nici o autoritate locală, nici un consiliu sau asociație provincială sau parohială nu îi luase locul. Nimeni nu mai era obligat să se mai ocupe de săracii de la țară; puterea centrală dovedise multă îndrăzneală vrând să se ocupe singură de nevoile lor.

Anual consiliul desemna pentru fiecare provincie o anumită sumă dedusă din veniturile generale ale taxelor pentru a fi distri- buită de către intendent ca ajutor pentru parohii. Intendentului trebuia să i se adreseze cultivatorul nevoiaș. Tot el distribuia populației în vreme de secetă grâu sau orez. Consiliul ordona prin hotărârile sale anuale înființarea, în locurile stabilite de el, a unor ateliere de caritate în care țăranii cei mai săraci primeau un mic salariu în schimbul muncii. Este ușor de crezut că o milostenie care venea de atât de departe era adesea oarbă sau capricioasă și întotdeauna cu totul neîndestulătoare.

Puterea centrală nu se limita doar să vină în ajutorul țăranilor săraci; avea pretenția să-i învețe cum să se îmbogățească, să-i ajute sau, la nevoie, să-i forțeze în această direcție. În acest scop erau distribuite din timp în timp de către intendenți sau subde- legați mici scrieri asupra artei agricole, se înființau societăți de agricultură, se promiteau prime, se întrețineau cu mari cheltuieli pepiniere ale căror produse erau distribuite. Se pare că ar fi fost mult mai eficace să se ușureze apăsarea sau să se micșoreze inega- litatea obligațiilor care împovărau în acea epocă agricultura. Dar puterea centrală nu și-a dat niciodată seama de acest lucru.

Uneori consiliul îi obliga pe oameni să prospere cu orice chip. Sunt numeroase hotărârile care-i forțau pe artizani să folosească anumite metode și să fabrice anumite produse. Și cum intendenții nu erau de ajuns să supravegheze aplicarea tuturor acestor reguli, existau inspectori generali ai industriei care cutreierau provinciile pentru a-și impune voința.

Există hotărâri ale consiliului care interzic anumite culturi pe terenurile considerate improprii. Prin altele se ordonă zmulgerea viilor care au fost plantate, după păreare consiliului, pe un sol de proastă calitate. Astfel puterea centrală trecuse de la rolul de suveran la cel de tutore.

CAPITOLUL 3

Ceea ce numim astăzi tutelă administrativă este o instituție a Vechiului Regim

În Franța libertatea municipală a supraviețuit feudalităț
În vremea în care seniorii deja nu mai administrau zona rural
orașele mai păstrau încă dreptul de autoguvernare. Spre sfârșit
secolului al XVII-lea se mai întâlnesc orașe care continuă să f
organizate ca niște mici republici democratice, în care magistra
sunt aleși în mod liber de către întreaga populație și sunt respo
sabili în fața acesteia. Viața municipală este publică și activă, i
cetatea se arată mândră de independența și drepturile sale.

Alegerile au fost abolite pentru prima dată abia în 1692. Fun
țiile municipale au fost de atunci scoase la vânzare (*en office*
adică regele le-a vândut câtorva locuitori dreptul de a-i condu
pentru totdeauna pe ceilalți.

Odată cu libertatea, se sacrifica și bunăstarea orașelor. Da
în cazul tribunalelor vânzarea funcțiilor a avut adesea efecte po
tive, deoarece cea dintâi condiție a unei bune justiții este ind
pendența totală a judecătorului, în cazul administrației propr
zise ea a avut întotdeauna efecte de-a dreptul funeste, deoare
mai ales în acest domeniu trebuie să se întâlnească responsabi
tatea, subordonarea și zelul. Conducerea vechii monarhii a înțel
bine acest lucru și s-a ferit să folosească în cazul său regimul
care-l impunea orașelor, păzindu-se cu strășnicie să pună în vâ
zare funcțiile de subdelegat sau intendent.

Și, lucru demn de tot disprețul istoriei, această mare revolu
a fost făcută în lipsa oricărei finalități politice. Ludovic al XI-l

a restrâns libertățile municipale deoarece caracterul lor democratic îl speria; Ludovic al XIV-lea le-a distrus fără să se teamă de ele. Drept dovadă, le-a redat tuturor orașelor care puteau să le răscumpere. În realitate, el voia nu atât să le abolească, cât să facă negoț cu ele, iar dacă le-a abolit într-adevăr, a făcut-o fără să se gândească la asta, din pur interes financiar. Și, lucru ciudat, acest joc va continua timp de optzeci de ani. De șapte ori în acest interval de timp le este vândut orașelor dreptul de a-și alege magistrații și, când acestea au simțit din nou gustul dulce al libertății, aceasta le este luată înapoi, pentru ca mai târziu să le fie din nou vândută. Motivul acestei măsuri este mereu același, și uneori el este chiar mărturisit. „Nevoile finanțelor ne obligă să găsim mijloacele cele mai sigure pentru a le satisface, se spune în preambulul edictului din 1722." Mijlocul era într-adevăr sigur, însă ruinător pentru cei asupra cărora cădea acest ciudat impozit. „Sunt uimit de valoarea enormă a taxelor plătite de-a lungul timpului pentru răscumpărarea funcțiilor municipale, scrie un intendent controlorului general al finanțelor în 1764. Suma acestora, folosită în lucrări utile, ar fi adus beneficii orașului. Din contră, acesta nu a simțit decât apăsarea autorității și a privilegiilor acestor funcții publice." Nu văd trăsătură mai rușinoasă în întreaga fizionomie a Vechiului Regim.

Este dificil de spus astăzi cu precizie cum erau conduse orașele în secolul al XVIII-lea pentru că, chiar dacă sursa puterii municipale se schimbă fără încetare, așa cum am remarcat, fiecare oraș păstrează câteva rămășițe ale vechii constituții și ale propriilor obiceiuri. Nu există probabil în Franța două orașe în care totul să fie identic; însă aceasta este o diversitate înșelătoare, care ascunde asemănările.

În 1764, puterea centrală a conceput o lege generală referitoare la administrația orașelor. Au fost trimise de către intendenți memorii privind felul în care erau conduse la acea dată. Am regăsit o parte a acestei anchete și, citind-o, m-am convins că treburile orășenești erau conduse în același fel aproape peste tot. Diferențele sunt superficiale și aparente; fondul este peste tot același.

Cel mai adesea conducerea orașelor este dată în grija a dou
adunări. Toate marile orașe, precum și cea mai mare parte a celo
mici, se află în această situație.

Prima adunare este formată din funcționari municipali, ma
mult sau mai puțin numeroși în funcție de loc. Această aduna
formează puterea executivă a orașului, *consiliul orășenesc* (*l*
corps de la ville) cum se spunea atunci. Membrii săi exercitau
putere temporară și, atunci când orașul răscumpărase funcțiile sa
așa stabilise regele, erau aleși. Dacă regele punea din nou funcții
în vânzare și reușea să le și vândă, ceea ce nu se întâmpla mere
deoarece acest fel de marfă s-a degradat pe măsură ce autoritate
municipală s-a subordonat tot mai mult puterii centrale, membr
adunării le puteau îndeplini pentru totdeauna, însă cu condiți
de a le plăti. În toate cazurile acești funcționari municipali nu pr
mesc salariu, însă au privilegii și sunt scutiți de impozite. N
există o ierarhie în rândurile lor. Administrația este colectivă
nu se vede nici un magistrat care să o conducă sau care să fi
responsabil pentru ea. Primarul este președintele consiliului, în
nu administratorul cetății.

Cea de-a doua adunare, denumită *adunarea generală*, ale
consiliul orășenesc, acolo unde alegerile se mai țin și contin
peste tot să ia parte la principalele activități ale cetății.

În secolul al XV-lea, adunarea generală era adesea compu
din întreaga populație a orașului; acest obicei, spune unul dint
memoriile anchetei, *era în acord cu spiritul popular al predec*
sorilor noștrii. În acea epocă, funcționarii municipali erau al
de către întreg poporul; acesta era uneori consultat și tot lui i
dădea socoteală. La sfârșitul secolul al XVII-lea, acest lucru
mai întâlnește încă uneori.

În secolul al XVIII-lea, adunarea generală nu mai este co
pusă de către cetățenii care acționau ca un corp, ci era aproa
întotdeauna reprezentativă. Însă trebuie avut în vedere că nici
parte a sa nu mai este aleasă de către populație și nici nu îi rep
zintă spiritul. Peste tot este compusă din *notabili*. Unii se află a
în numele unui drept care le este propriu, iar alții sunt reprez

tanții corporațiilor sau companiilor, având de îndeplinit un mandat imperativ din partea fiecărei mici societăți particulare de acest fel.

Pe măsură ce se scurge timpul, numărul notabililor de drept din sânul acestei adunări se înmulțește, iar deputații corporațiilor industriale devin din ce în ce mai puțin numeroși sau dispar de tot. Nu se mai întâlnesc decât reprezentanți ai *corpurilor*, adică adunarea conține numai burghezi și aproape deloc artizani. Populația, care nu se lasă înșelată atât de ușor pe cât se crede de falsa aparență a libertății, încetează peste tot în acel moment să se mai intereseze de problemele orășenești și trăiește în interiorul propriilor ziduri ca un străin. În zadar încearcă magistrații cetății să mai trezească în inimile orășenilor patriotismul municipal care a făcut atâtea minuni în Evul Mediu; aceștia rămân surzi. Cele mai vitale interese ale cetății par să nu-i mai preocupe. Acolo unde s-a simțit nevoia păstrării imaginii unor false alegeri libere, se dorea ca populația să meargă la vot; aceasta se încăpățânează să se abțină. Nimic mai obișnuit în decursul istoriei decât acest spectacol. De la Augustus până în zilele noastre, aproape toți principii care au distrus libertatea au încercat mai întâi să-i mențină formele. Își închipuiau astfel că reuneau forța morală oferită întotdeauna de sentimentul popular cu plăcerile pe care doar puterea absolută le poate oferi. Aproape toți au eșuat în această încercare și au descoperit imediat că era imposibil să facă să dureze aceste aparențe mincinoase care nu mai erau susținute de realitate.

În secolul al XVIII, conducerea municipală degenerase, deci, peste tot într-o oligarhie restrânsă. Câteva familii exercitau puterea în interes personal, departe de supravegherea publică și fără să fie responsabile față de aceasta. Este o boală care a cuprins administrația în întreaga Franță. Toți intendenții o semnalează, însă singura soluție la care se gândesc este să supună și mai mult puterile locale față de conducerea centrală.

Era însă dificil să le supui mai mult decât erau în realitate. Independent de prevederile edictelor care modificau din când în când administrația[E] tuturor orașelor, legile specifice ale unora dintre ele erau perturbate de către regulamentele neînregistrate ale consiliului. Acestea erau făcute la propunerea intendenților, fără

anchetă prealabilă și uneori fără ca locuitorii orașului să ai
cunoștință de acest lucru.

„Această măsură, spun locuitorii unui oraș care fusese sup
unei astfel de decizii, a uimit toate ordinele sociale ale orașulu
care nu se așteptau la așa ceva."

Orașele nu pot să stabilească o concesiune, să perceapă
contribuție, să-și ipotecheze, vândă, apere sau arendeze propri
bunuri, nici să le administreze sau să folosească surplusul prov
nit din taxe, în lipsa unei hotărâri a consiliului emisă pe baza un
raport al intendentului. Toate lucrările orășenești sunt executa
după planurile și devizurile aprobate prin hotărâre oficială de căt
consiliu. Sunt adjudecate în fața intendentului sau a subdeleg
ților săi, și de obicei sunt conduse de către un inginer sau arhite
al statului. Iată un lucru care îi va surprinde foarte tare pe cei ca
cred că ceea ce vedem astăzi în Franța este un lucru nou.

Însă conducerea centrală se amestecă cu mult mai mult
administrația orașelor; puterea îi este aici mult mai mare decât
sunt drepturile. Iată ce am găsit într-o circulară adresată tutur
intendenților de către controlorul general la mijlocul secolul
XVIII-lea: „Veți acorda o atenție deosebită față de tot ceea ce
întâmplă în adunările municipale. Veți obține informațiile ce
mai exacte asupra discuțiilor care au loc acolo, pentru a mi
trimite de urgență, împreună cu propriile comentarii."

Din corespondența intendentului cu subdelegații se ved
într-adevăr că puterea centrală controlează toate problemele or
șenești, de la cele mai mici până la cele mai mari. Aceasta es
consultată in orice chestiune și își exprimă în mod hotărât păre
asupra oricărui lucru, fixând până și sărbătorile. Este cea care o
ganizează, în anumite cazuri, manifestările de sărbătoare public
aprinde flacăra bucuriei în inimile oamenilor, iluminându-le c
sele. Găsesc un intendent care amendează cu 20 de livre memb
gărzii burgheze care au lipsit de la *Te Deum*.

Funcționarii municipali au la rândul lor un sentiment plăc
al propriei inutilități.

„Vă rugăm cu mare umilință, Monseniore, să ne acordați bun
voința și protecția dumneavoastră, scriu unii dintre ei intend

Vom încerca să ne arătăm demni de acestea prin supunerea
față de toate ordinele Măririi Voastre." – „Nu ne-am opus
voinței Voastre, Monseniore", scriu alții care se inti-
încă falnic *Pairi ai orașului*.

Astfel se pregătesc clasa burgheză pentru guvernare și cetă-
pentru libertate.

Cel puțin dacă această strânsă dependență a orașelor le-ar fi
salvat finanțele! Nu a mai rămas însă nimic din ele. Se spune că
centralizare orașele s-ar ruina imediat: se prea poate; însă este
sigur că în secolul al XVIII-lea centralizarea nu le-a împiedicat
în ruină. Întreaga istorie administrativă a acelei epoci este
de neorânduiala problemelor orășenești.

Dacă ne mutăm de la oraș la sat întâlnim alte puteri, alte
forme, dar aceeași dependență[F].

Văd foarte bine indiciile care îmi arată că, în Evul Mediu,
fiecărui sat au format o comunitate distinctă de cea se-
nională. Seniorul se folosea de comunitatea sătească, o suprave-
o conducea; însă aceasta deținea în comun anumite bunuri
asupra cărora avea deplină proprietate; își alegea conducătorii și
se autoadministra în spirit democratic.

Această veche organizare a parohiei se regăsește la toate
națiunile care au cunoscut feudalismul și în toate țările în care
aceste națiuni și-au implantat rămășițele propriilor legi. Urmele
se regăsesc peste tot în Anglia și ea era încă extrem de vie în
Germania cu șaizeci de ani în urmă, așa cum ne putem convinge
codul lui Friedrich al II-lea. Chiar în Franța în secolul al
XVIII-lea mai există încă unele vestigii.

Îmi amintesc că, atunci când cercetam pentru prima dată în
arhivele unei intendențe, denumită parohie în vremea Vechiului
Regim, am fost surprins să regăsesc, în această comunitate atât de
săracă și de aservită, multe dintre trăsăturile care mă impresiona-
seră similoară la comunele rurale din America și pe care le consi-
derasem atunci în mod greșit ca o singularitate specifică lumii
noi. Nici una, nici cealaltă nu au un organ reprezentativ permanent
un corp municipal propriu zis; și una și cealaltă sunt administrate
de către funcționari care acționează în mod separat, sub condu-

cerea întregii comunități. În ambele se reunesc, din când în când, adunări generale în care toți locuitorii, reuniți într-un singur corp, își aleg magistrații și își rezolvă principalele probleme. Într-un cuvânt, ele se aseamănă atât cât un om viu poate semăna cu unul mort.

Aceste două existențe atât de diferite în ceea ce privește destinele au avut, într-adevăr, aceeași origine.

Transportată dintr-o dată departe de feudalitate și stăpână absolută asupra propriului destin, parohia rurală a Evului Mediu a devenit *township*-ul din Noua Anglie. Separată de senior, dar strânsă de către puternica mână a statului, ea a devenit în Franța ceea ce vom vedea.

În secolul al XVIII-lea, numărul și numele funcționarilor parohiei variază în funcție de provincie. Ne dăm seama din vechile documente că acești funcționari fuseseră mai numeroși atunci când viața locală fusese mai activă; când aceasta a intrat în amorțeală, numărul lor s-a diminuat. În cele mai multe dintre parohiile din secolul al XVIII-lea funcționarii sunt reduși la doi: unul se numește *colectorul*, celălalt se numește cel mai adesea *sindic*. De obicei, acești funcționari municipali sunt încă aleși sau ar trebui să fie, însă au devenit peste tot instrumentele statului mai mult decât reprezentanții comunității. Colectorul, aflat sub ordinele directe ale intendentului, percepe birul (*la taille*). Sindicul, pus sub conducerea zilnică a subdelegatului intendentului, îl reprezintă în toate operațiile care privesc ordinea publică sau guvernarea. El este principalul său agent în ceea ce privește miliția, lucrările de stat, punerea în aplicare a tuturor legilor generale.

Seniorul, cum am văzut deja, rămâne străin de toate aceste detalii ale guvernării; nici măcar nu le mai supraveghează și nici nu își oferă ajutorul. Mai mult, pe măsură ce puterea sa este mai bine distrusă, aceste griji prin care altă dată se întreținea puterea sa îi par nedemne de el. I-am răni orgoliul dacă l-am invita astăzi să participe la guvernare. Nu mai conduce deloc; dar prezența sa în parohie și privilegiile sale împiedică o bună conducere parohială să o înlocuiască pe a sa. Un particular atât de diferit de toți ceilalți, atât de independent, atât de favorizat, distruge sau slăbește toate regulile lumii parohiale.

Așa cum voi arăta mai departe, contactul cu el i-a făcut să se refugieze la oraș pe aproape toți locuitorii care aveau un anumit venit și inteligență. În afara sa, nu rămâne decât o turmă de țărani inculți și grosieri, incapabili de a se ocupa de administrația treburilor comune. „O parohie, spunea pe bună dreptate Turgot, este o adunătură de colibe și de locuitori nu mai puțin pasivi decât ele."

Documentele administrative din secolul al XVIII-lea sunt pline de plângeri născute ca urmare a incapacității, inerției și neștiinței colectorilor și sindicilor din parohii, lucruri deplânse de miniștrii, intendenți, subdelegați și chiar gentilomi. Însă nimeni nu ajunge până la cauze.

Până la Revoluție parohia rurală din Franța păstrează în conducerea sa ceva din aspectul democratic pe care i l-am identificat în Evul Mediu. Este vorba de alegerea funcționarilor municipali sau de discutarea problemelor comunei: clopotul satului îi adună pe țărani în fața pridvorului bisericii; aici au dreptul să se prezinte atât săracii, cât și bogații. Este adevărat că, odată reunită adunarea, nu există nici deliberări propriu zise și nici vot; însă fiecare își poate exprima părerea și un notar impus de lege în acest scop și care instrumentează ședința în aer liber, reține diferitele lucruri spuse și le notează într-un proces verbal.

Când comparăm aceste aparențe iluzorii ale libertății cu neputința reală care o acompania, descoperim deja la scară mică cum cea mai absolută guvernare poate să se combine cu unele din formele cele mai extreme ale democrației. Opresiunii vine să i se mai adauge și prefăcătoria ridicolă că aceasta nu este observată. Această adunare democratică a parohiei putea foarte bine să-și exprime dorințele, însă nu mai avea dreptul de a-și impune voința, la fel ca și consiliul municipal al orașului. Mai mult, adunarea nu putea vorbi decât atunci când i se dădea cuvântul, căci nu era posibil să fie reunită decât după ce fusese solicitată permisiunea expresă a intendentului. După cum se spunea atunci, adunarea era convocată *după bunul plac* al intendentului. Chiar în caz de unanimitate, adunarea nu putea nici să fixeze taxe, nici să vândă, să

cumpere, să închirieze sau să se apere în justiție fără permisiunea consiliului regelui. Pentru a repara stricăciunile provocate de vânt acoperișului bisericii sau pentru a reconstrui zidurile dărâmate ale casei parohiale, trebuia obținută o hotărâre din partea consiliului. Acestei reguli i se supuneau toate parohiile, de la cea mai îndepărtată de Paris până la cea mai apropiată. Am văzut parohii care cereau consiliului dreptul de a cheltui 25 de livre.

Este adevărat că locuitorii păstraseră, de obicei, dreptul de a-și alege prin vot universal magistrații. Însă adesea se întâmpla ca intendentul să-i desemneze acestui mic corp electoral un candidat care era întotdeauna ales în unanimitate. În alte cazuri, intendentul anula alegerea spontană a adunării parohiale, numindu-i personal pe colector și pe sindic; apoi suspenda pe o perioadă de timp nedefinită orice nouă alegere. Am văzut mii de asemenea exemple.

Nu se poate imagina destin mai crud decât acela al funcționarilor comunali. Cel din urmă dintre agenții puteri centrale, subdelegatul, îi obliga să se supună celor mai mici capricii ale sale. Adesea îi condamna la amendă și uneori îi arunca în închisoare, pentru că garanțiile care în altă parte îi apărau pe cetățeni împotriva arbitrariului nu mai existau aici. „Am aruncat în închisoare, spunea un intendent în 1750, câteva căpetenii ale comunităților care murmurau, obligându-le pe acestea să plătească deplasarea cavalerilor de jandarmerie. Prin această metodă le-am înfrânt ușor rezistența." De asemenea, funcțiile parohiale erau considerate mai puțin ca onoruri, cât ca sarcini de la care trebuia să te sustragi prin tot felul de subterfugii.

Și totuși aceste ultime rămășițe ale vechii conduceri parohiale le erau încă scumpe țăranilor. Chiar și astăzi, singura libertate pe care o înțeleg cu adevărat dintre toate libertățile publice, este libertatea parohială. Aceasta este singura problemă de natură publică care-i interesează în mod real. Atât de mult se mențin aceste forme fără fond, încât cineva care lasă bucuros conducerea întregii națiuni în mâna unui stăpân, se revoltă împotriva ideii de a nu avea nici un cuvânt de spus în administrarea propriului sat.

Ceea ce tocmai am spus despre orașe și parohii, este valabil pentru aproape toate corpurile care aveau o existență aparte și o proprietate colectivă.

Sub Vechiul Regim, ca și în zilele noastre, nu exista oraș, târg, sat sau cătun oricât de mic, spital, fabrică, mănăstire sau colegiu care să fi putut avea o voință independentă în ceea ce privește propriile afaceri sau administrarea propriilor bunuri. Atunci ca și acum, administrația îi ținea deci pe toți francezii sub tutelă, o tutelă care la nivelul practicii, dar și la cel al cuvintelor, devenise sinonimă cu insolența.

CAPITOLUL 4

Justiția administrativă și garanția funcționarilor sunt instituții ale Vechiului Regim

Nu există țară în Europa în care tribunalele ordinare să depindă mai puțin de puterea centrală decât în Franța; însă nici țară în care tribunalele excepționale să fie atât de prezente. Aceste două lucruri aveau mai multe în comun decât se crede. Regele nu putea controla aproape de loc soarta judecătorilor: nu putea nici să-i revoce, nici să le schimbe locul de jurisdicție și, de cele mai multe ori, nici măcar să-i avanseze în grad. Într-un cuvânt nu-i putea controla nici cultivându-le ambiția, nici frica, iar regele s-a simțit curând deranjat de această independență. Aceasta l-a făcut, mai mult decât în altă parte, să sustragă atenției judecătorilor afacerile care-l interesau în mod direct și să creeze pentru uzul său personal, în paralel cu ei, un alt fel de tribunal mult mai independent, care le prezenta supușilor o aparență de dreptate, fără a amenința puterea regală.

În alte țări, cum ar fi anumite părți ale Germaniei, în care tribunalele ordinare nu fuseseră niciodată atât de independente față de puterea centrală precum cele din Franța acelei vremi, o astfel de precauție nu a fost necesară, iar justiția administrativă nu a existat niciodată. Principele era îndeajuns de stăpân asupra judecătorilor pentru a mai avea nevoie de comisari.

Dacă vom citi cu atenție edictele și declarațiile regelui publicate în ultimul secol al monarhiei, precum și hotărârile consiliului emise în aceeași vreme, vom găsi foarte puține în care puterea centrală, după ce a luat o măsură, să fi omis să spună că posibilele contestații și procese vor fi aduse în mod exclusiv în fața intendenților și a consiliului. „Ordonă între altele Majestatea Sa ca toate contestațiile care ar putea surveni în urma executării prezentei hotărâri, cu excepția apelului la consiliu, să fie prezentate în fața intendentului, pentru a fi judecate de către acesta." Aceasta este formula obișnită.

În domeniile reglementate prin legi sau cutume vechi, în care nu era luată această precauție, consiliul intervine fără încetare pe cale de *evocare**, preia din mâinile judecătorilor ordinari afacerea în care administrația este interesată, pentru a se ocupa direct de ea. Registrele consiliului sunt pline de astfel de hotărâri de evocare. Cu timpul, excepția se generalizează, faptul se transformă în teorie. Este stabilit, nu în legi, ci în spiritul celor care le aplică, ca o maximă de stat, că toate procesele în care este amestecat un interes public, sau care se nasc din interpretarea unui act administrativ, nu mai sunt de competența judecătorilor ordinari, al căror rol este de a se pronunța în spețe care îi privesc pe particulari. În acest caz noi nu am găsit decât fomula; ideea aparține Vechiului Regim.

Din acea vreme, cea mai mare parte a problemelor litigioase care apăreau în legătură cu perceperea impozitului sunt de competența exclusivă a intendentului și a consiliului. La fel stau lucrurile și în ceea ce privește poliția drumurilor și a transporturilor de interes comun, a rețelelor importante de comunicație publică, a navigației fluviale, etc.; în general, toate procesele în care este interesată autoritatea publică se rezolvă în fața tribunalelor administrative.

Intendenții veghează cu mare grijă ca această jurisdicție extraordinară să se extindă fără încetare; ei îl avertizează pe controlorul general și stimulează consiliul. Merită amintit motivul pe care îl invocă unul dintre acești magistrați pentru a obține o evocare: „Judecătorul obișnuit, spune el, este supus unor reguli fixe, care îl obligă să reprime un fapt contrar legii; însă consiliul are întotdeauna dreptul de a deroga de la reguli într-un scop util."

Conform acestui principiu, îl vedem adesea pe intendent sau consiliul obținând jurisdicția unor procese care nu au decât o

* Evocare – trimitere a unei cauze spre judecare la o altă instanță (nota trad.).

legătură aproape invizibilă cu administrația publică sau care, în mod vizibil, nu au nici o legătură cu aceasta. Un gentilom aflat în dispută cu vecinul său și nemulțumit de hotărârile judecătorilor din jurisdicția sa, cere consiliului să evoce procesul; intendentul consultat răspunde: „Chiar dacă aici este vorba de interese particulare, care intră în atribuțiile tribunalelor, Majestatea Sa poate întotdeauna, când dorește, să își rezerve dreptul de a hotărâ în orice fel de problemă, fără a fi nevoită să dea socoteală."

De obicei, toți oamenii obișnuiți care tulbură ordinea publică prin vreun act de violență, sunt trimiși, prin evocare, în fața intendentului sau a ofițerului de jandarmi. Cea mai mare parte a revoltelor, care se nasc adeseori din cauza scumpetei cerealelor, dau naștere la acest tip de evocare. Intendentul își alătură atunci un anumit număr de subalterni, care formează un fel de consiliu de prefectură pe care l-a ales el singur, și judecă procesele penale. Am găsit hotărâri pronunțate în acest fel, care condamnă oamenii la galeră sau chiar la moarte. Procesele penale judecate de către intendent sunt încă frecvente la sfârșitul secolului al XVII-lea.

Juriștii moderni, de fapt cei de drept administrativ, ne asigură că s-a realizat un mare progres de la Revoluție încoace: „Înainte, puterile judiciară și administrativă se confundau, spun ei; între timp, ele au fost separate și a fost repusă fiecare în drepturi." Pentru a aprecia cum trebuie progresul de care se vorbește aici, nu trebuie uitat niciodată că dacă, pe de o parte, puterea judiciară se întindea fără încetare pe vremea Vechiului Regim dincolo de sfera naturala a autorității sale, pe de altă parte, ea nu își îndeplinea niciodată complet atribuțiile. Cine nu vede decât una dintre aceste două lucruri nu își poate face decât o idee incompletă și falsă despre acest lucru. Uneori se permitea tribunalelor să adopte reglementări în domeniul administrației publice, ceea ce în mod manifest nu era de competența lor; alteori li se interzicea să judece adevărate procese, ceea ce însemna că erau excluse din propriul lor domeniu de competență. Noi am înlăturat, într-adevăr, justiția din sfera administrativă în care Vechiul Regim o lăsase să intervină pe nedrept; dar în același timp, cum am văzut, puterea centrală se amesteca fără încetare în sfera naturală a justiției, iar noi am lăsat acest lucru neschimbat, ca și când confuzia puterilor nu era la fel de periculoasă într-un caz ca și în celălalt, sau chiar mai rea. Căci intervenția justiției în administrație nu dăunează decât proceselor, în timp ce intervenția administrației în justiție pervertește oamenii și tinde să-i tranforme deopotrivă în persoane revoluționare și servile.

Printre cele nouă sau zece constituții care au fost stabilite pentru totdeauna în Franța de șaizeci de ani încoace, există una în care este prevăzut în mod expres că nici un agent al administrației nu poate fi adus în fața tribunalelor ordinare fără ca în prealabil urmărirea să fi fost autorizată. Articolul a părut atât de bine conceput încât distrugând constituția din care făcea parte s-a avut grijă să fie salvat din mijlocul ruinelor, iar de atunci a fost tot timpul cu grijă apărat de revoluții. Administratorii sunt încă obișnuiți să denumească privilegiul care le-a fost acordat prin acest articol una din marile realizări ale lui '89. Însă și aici se înșală, deoarece sub vechea monarhie, la fel ca și în vremurile noastre, puterea centrală avea tot atâta grijă de a-i feri pe funcționari de neplăcerea de a se confesa în fața justiției ca simpli cetățeni. Singura diferență esențială între cele două epoci este aceasta: înaintea Revoluției, puterea centrală nu își putea acoperi agenții decât recurgând la măsuri ilegale și arbitrare, în timp ce mai recent le-a permis să violeze legile în mod legal.

Când tribunalele Vechiului Regim voiau să acționeze în justiție pe vreun reprezentant al puterii centrale, intervenea de obicei o hotărâre a consiliului care îl sustrăgea pe acuzat judecătorilor și îl trimitea în fața comisarilor numiți de către consiliu; fiindcă, cum scria un consilier de stat din acea vreme, un administrator hărțuit în felul acesta ar fi fost expus prejudecăților existente în mintea judecătorilor ordinari, și autoritatea regelui ar fi fost compromisă. Aceste tipuri de evocări nu se întâmplau doar din când în când, ci în mod frecvent și nu numai în cazul agenților principali, ci și al celor mai puțin importanți. Era suficient să aparții administrației prin cea mai mică legătură pentru ca să nu te mai temi de altceva decât de ea. Împotriva unui supraveghetor însărcinat cu îndeplinirea corvezilor în construcția de poduri și șosele

este intentată acțiune în justiție de către un țăran maltratat. Consiliul evocă acest proces, iar inginerul șef, într-o scrisoare confidențială către intendent, spune: „Într-adevăr, supraveghetorul este de condamnat, dar acesta nu este un motiv pentru a lăsa procesul să-și continue cursul firesc; deoarece este foarte important pentru administrația podurilor și șoselelor ca justiția ordinară să nu instrumenteze sau să primească plângeri din partea țăranilor supuși la corvezi împotriva supraveghetorilor. Dacă acest exemplu ar fi urmat, lucrările ar fi tulburate de procese nesfârșite, născute din ostilitatea publică față de funcționari."

Într-o altă situație, însuși intendentul îi spune controlorului general, în legătură cu un antreprenor de stat care luase de pe proprietatea vecinului materialele de care se servise: „N-aș putea să vă spun cât de prejudiciabil ar fi pentru interesele administrației să-i abandoneze pe acești antreprenori judecății tribunalelor ordinare, ale căror principii nu se pot concilia niciodată cu cele ale administrației."

A trecut exact un secol de când au fost scrise aceste rânduri, însă s-ar părea că administratorii care le scriau sunt contemporanii noștri.

CAPITOLUL 5

Centralizarea a putut să se infiltreze în mijlocul vechilor puteri și să le înlocuiască fără a le distruge

Acum să recapitulăm un pic ceea ce am spus în ultimele trei capitole; un corp unic și plasat în centrul regatului, care reglementează administrația publică în întreaga țară; același ministru dirijând aproape toate problemele interne; în fiecare provincie, un singur agent care conduce totul până în cel mai mic detaliu; lipsa corpurilor administrative secundare sau a corpurilor care să poată acționa fără a primi în prealabil autorizația de a face ceva; tribunale excepționale care judecă acele cazuri în care administrația este interesată și care îi acoperă pe toți agenții acesteia. Ce este asta, dacă nu centralizarea pe care o cunoaștem? Formele sale sunt mai puțin evidente decât astăzi, intervențiile mai puțin organizate, existența sa mult mai agitată; dar este aceeași realitate. De atunci nu a mai trebuit să i se adauge sau să i se ia nimic; a fost suficient să se dărâme tot ceea ce creștea în jurul său pentru ca să apară așa cum o vedem astăzi[G].

Cea mai mare parte a instituțiilor pe care tocmai le-am descris au fost între timp imitate într-o mulțime de locuri diferite; dar atunci erau specifice Franței și vom vedea curând ce mare influență au avut asupra Revoluției franceze și a evenimentelor care i-au urmat.

Însă cum s-au putut întemeia aceste instituții de dată recentă în Franța în mijlocul rămășițelor societății feudale?

A fost o operă de răbdare, iscusință și timp îndelungat, mai mult decât de forță și de libertate de acțiune. În momentul în care a survenit Revoluția, nu fusese aproape nimic distrus din vechiul

edificiu administrativ al Franței; un altul fusese construit, ca să spunem așa, sub temeliile celui vechi.

Nimic nu indică faptul că, pentru a realiza această dificilă muncă, guvernul Vechiului Regim ar fi urmărit un plan gândit în profunzime dinainte; s-a abandont pur și simplu instinctului care îndeamnă orice guvern să dorească să conducă singur toate problemele, instinct care rămânea mereu același pentru toți agenții. A lăsat vechilor puteri numele străvechi și onorurile, însă le-a sustras încetul cu încetul întreaga autoritate. Nu le-a alungat, ci le-a concediat în mod politicos din domeniile lor. A profitat de inerția uneia, de egoismul alteia, pentru a le lua locul; ajutându-se întotdeauna de toate viciile lor, neîncercând niciodată să le corecteze, ci numai să le submineze, a sfârșit într-adevăr prin a le inlocui aproape pe toate printr-un agent unic, intendentul, al cărui nume nici măcar nu era cunoscut atunci când aceste vechi puteri se născuseră.

Singură puterea judiciară a deranjat guvernul în această întreprindere; dar chiar și în acest caz, acesta a sfârșit prin a obține esența puterii, nelăsându-le adversarilor decât o umbră din ea. Nu a exclus parlamentele din sfera administrativă; s-a extins el gradual înăuntrul ei, astfel încât să o umple aproape în întregime. În anumite cazuri extraordinare și trecătoare, de exemplu în caz de foamete, când mânia poporului oferea un punct de sprijin ambiției magistraților, puterea centrală lăsa pentru moment parlamentele să administreze și le permitea să facă o gălăgie care adesea a fost reținută de către istorie. Însă curând își relua în tăcere locul și își reinstaura în mod discret controlul asupra oamenilor și tuturor problemelor.

Dacă am fi atenți la lupta dintre parlamente și puterea regală, am vedea că ne regăsim aproape întotdeauna pe terenul politicii și nu pe cel al administrației. Disputele se iscă de obicei în legătură cu un nou impozit; ceea ce înseamnă că acești doi adversari își dispută nu puterea administrativă, ci pe cea legislativă, pe care ambii aveau tot atât de puține drepturi să o acapareze.

Acest lucru e cu atât mai adevărat cu cât ne apropiem de Revoluție. Pe măsură ce mânia populară începe să se inflameze, parlamentul se amestecă tot mai mult în politică și cum, în același

timp, puterea centrală și agenții săi devin mai experimentați și mai abili, parlamentul se ocupă din ce în ce mai puțin de administrația propriu-zisă; cu fiecare zi, el devine mai puțin administrator și mai mult tribun.

Timpul, de altfel, deschide fără încetare puterii centrale noi direcții de acțiune, pe care tribunalele nu au îndemânarea să le urmeze, deoarece este vorba de probleme noi, în care nu există precedente și care sunt străine rutinei judiciare. Societatea, care se află în mare progres, are în fiecare moment noi nevoi, fiecare dintre ele constituind pentru guvern o sursă nouă de putere; pentru că numai guvernul este capabil de a satisface aceste nevoi. În timp ce sfera administrativă a tribunalelor rămâne fixă, aceea a guvernului este mobilă și se extinde fără încetare odată cu civilizația însăși.

Revoluția care se apropie și care începe să agite spiritele tuturor francezilor, le inspiră acestora o mie și una de idei noi, pe care numai guvernul le poate realiza; guvern pe care, înainte de a-l răsturna, Revoluția îl dezvoltă. Ca și celelalte instituții, el însuși se perfecționează. Acest lucru este evident în special când sunt studiate arhivele. Controlorul general și intendentul din 1770 nu mai seamănă cu intendentul sau controlorul general din 1740; administrația s-a transformat. Agenții săi sunt aceiași, însă îi animă un alt spirit. Pe măsură ce a devenit mai precisă, mai extinsă, administrația a devenit și mult mai sistematică și mai savantă. Ea a devenit mai moderată pe măsură ce a reușit să ia totul în stăpânire; este mai puțin opresivă, însă conduce mai mult.

Cele dintâi eforturi ale Revoluției au distrus această importantă instituție a monarhiei; în 1800 ea a fost restaurată. În probleme administrative nu principiile de la 1789 au triumfat în acea epocă și mai târziu, așa cum s-a spus de atâtea ori. Din contră, toate principiile administrative ale Vechiului Regim au fost repuse în valoare și s-au menținut.

Dacă aș fi întrebat prin ce metodă acest fragment al Vechiului Regim a putut fi transportat și încorporat dintr-o bucată în noua societate, aș răspunde că centralizarea nu a pierit odată cu Revoluția, pentru că centralizarea reprezenta începutul și semnul acestei Revoluții. Și aș adăuga că, atunci când un popor a distrus în sânul

său aristocrația, el se îndreaptă în mod firesc către centralizare. Trebuie atunci mult mai puțin efort pentru a-l grăbi în această direcție, decât pentru a-l reține. În sânul său, toate puterile tind în mod natural către unitate, și numai cu multă artă l-ai mai putea ține într-o stare de divizare.

Revoluția democratică, care a distrus atâtea instituții ale Vechiului Regim, trebuia deci să o consolideze pe aceasta. Iar centralizarea își găsea atât de firesc locul în societatea pe care Revoluția a creat-o, încât s-a putut cu ușurință crede că este una din realizările sale.

CAPITOLUL 6

Despre moravurile administrative de sub Vechiul Regim

Nu putem citi corespondența unui intendent din vremea Vechiului Regim cu superiorii sau subordonații săi, fără să admirăm modul în care asemănarea instituțiilor îi făcea pe administratorii din acea vreme identici cu cei din vremurile noastre. Aceștia par să-și dea mâna peste prăpastia creată de Revoluția care-i separă. Aș spune același lucru și despre cei supuși administrației. Niciodată nu a fost mai evidentă puterea legiuirii asupra spiritelor oamenilor.

Ministrul este deja stăpânit de dorința de a se ocupa personal și în detaliu de toate problemele regatului și de a rezolva în mod direct totul de la Paris. Pe măsură ce timpul trece și administrația se perfecționează, această pasiune crește. Către sfârșitul secolului al XVIII-lea, nu se mai poate înființa nici măcar o instituție caritabilă în fundul unei provincii îndepărtate fără ca numitul controlor general să nu dorească să-i supravegheze cheltuielile, să-i redacteze regulamentele și să-i fixeze sediul. Dacă se creează o casă pentru cerșetori, atunci controlorului general trebuie să i se aducă la cunoștință numele cerșetorilor care se prezintă aici și să i se spună cu precizie când ies și când intră. De pe la mijlocul secolului (1733), Dl. d'Argenson scria: „Detaliile încredințate miniștrilor sunt imense. Nimic nu se face fără ei, totul se face prin ei. Iar dacă cunoștințele nu le sunt tot atât de întinse precum puterea, ei sunt obligați să lase totul pe seama comișilor care devin adevărații stăpâni."

Controlorul general nu cere rapoarte numai asupra chestiunilor publice, ci și informații asupra persoanelor. Intendentul se adresează

la rândul său subdelegaților și spune cuvânt cu cuvânt ceea ce află de la ei, ca și când ar ști într-adevăr totul prin propriile mijloace.

Pentru ca Parisul să controleze și să știe totul, au trebuit inventate o mie și una de metode de control. Masa corespondenței era deja enormă, iar întârzierile în procedurile administrative atât de mari, încât nu am remarcat niciodată să se fi scurs mai puțin de un an înainte ca o parohie să fi putut obține autorizația pentru reconstruirea clopotniței sau repararea cerdacului bisericii. Cel mai adesea trec doi până la trei ani înainte ca cererea să fie aprobată.

Consiliul însuși remarcă într-una din hotărârile sale (din 29 martie 1773) că „formalitățile administrative duc la întârzieri nesfârșite în rezolvarea problemelor și dau naștere adesea la plângeri dintre cele mai justificate; formalitățile sunt cu toate acestea necesare".

Credeam că gustul pentru statistici este specific administratorilor din vremea noastră; însă mă înșelam. Către sfârșitul Vechiului Regim i se trimit adesea intendentului mici tabele tipărite care nu mai trebuie decât să fie completate de către subdelegații sau sindicii din parohie. Controlorului general îi sunt făcute rapoarte asupra naturii terenurilor, culturilor, speciei și cantităților de produse, numărului de animale, industriei și moravurilor locuitorilor. Informațiile astfel obținute nu sunt cu nimic mai puțin minuțioase nici mai sigure decât cele furnizate în situații identice de către subprefecții și primarii din zilele noastre. Aprecierile făcute de către subdelegați în aceste ocazii cu privire la caracterul populației sunt de obicei puțin favorabile. Aceștia revin adesea la părerea că „țăranul este în mod natural leneș și nu ar lucra dacă nu ar fi obligat să supraviețuiască". Iată o doctrină economică ce pare foarte răspândită la acești administratori.

Chiar și limbajul administrativ al celor două epoci se aseamănă într-un mod izbitor. În ambele cazuri, stilul este decolorat, vag și moale; fizionomia specifică a fiecăruia dintre cei care scriu se șterge, pierzându-se într-o mediocritate comună. Cine citește un prefect citește un intendent.

Abia către sfârșitul secolului, când limbajul specific lui Diderot și Rousseau a avut timp să se răspândească și să se dilueze în limba vulgară, falsa sensibilitate care umple cărțile acestor scriitori îi cucerește pe administratori și chiar pe oamenii de finanțe. Stilul administrativ, care are de obicei o textură foarte seacă, devine apoi pe alocuri mieros și aproape delicat. Un subdelegat se plânge intendentului de la Paris că „simte adesea când se află în exercițiul funcțiunii o durere deosebit de sfâșietoare pentru o inimă sensibilă".

Puterea centrală distribuia parohiilor, ca și în zilele noastre, anumite ajutoare de caritate, cu condiția ca locuitorii să aducă la rândul lor anumite ofrande. Când suma astfel oferită este suficientă, controlorul general scrie pe marginea ordinului de repartiție: *bine, suntem satisfăcuți*; însă atunci când contribuția este considerabilă, notează: *bine, suntem satisfăcuți și sensibilizați*.

Funcționarii administrativi, aproape toți burghezi, formează deja o clasă care are propriul său spirit, tradiții, virtuți, onoare și orgolii proprii. Este aristocrația noii societăți, care e deja formată și însuflețită și care așteaptă doar ca Revoluția să îi elibereze locul.

Ceea ce caracterizează deja administrația în Franța este ura violentă inspirată în egală măsură de către toți cei care, nobili sau burghezi, vor să se ocupe de problemele publice în afară de ea. Cel mai mic corp independent care încearcă să se formeze fără concursul său îi provoacă teamă; cea mai mică asociație liberă, oricare ar fi obiectul său de interes, o deranjează; nu le lasă să subziste decât pe cele pe care le-a construit în mod arbitrar și pe care le prezidează. Nici măcar marile companii industriale nu sunt văzute cu ochi buni. Într-un cuvânt, administrația nu acceptă ca cetățenii să se implice în vreun fel în analizarea propriilor probleme; în locul concurenței, ea preferă sterilitatea. Însă, cum trebuie întotdeauna să li se lase francezilor plăcerea unui pic de dezmăț, pentru a-i consola pentru starea de servitute în care se află, puterea centrală permite să se discute în delină libertate tot felul de teorii generale și abstracte în probleme de religie, filozofie, morală și chiar politică. Cu condiția de a nu se aduce critici răuvoitoare funcționarilor săi, chiar dintre cei mai lipsiți de importanță, guvernul acceptă cu dragă inimă să fie atacate principiile fundamentale pe care se baza atunci societatea, să se discute până și despre Dumnezeu. Își închipuie că lucrurile acestea nu îl privesc.

Chiar dacă jurnalele din secolul al XVIII-lea sau, cum se spunea atunci, gazetele, cuprindeau mai mult catrene decât polemici, administrația privea deja cu foarte mare suspiciune această mică putere. Ea era blândă în privința cărților, dar foarte aspră cu jurnalele. Neputând să le suprime în totalitate, a încercat să le folosească în propriul scop. Găsesc o circulară din 1761 adresată tuturor intendenților din regat, în care se anunță că regele (Ludovic al XV-lea la acea dată) a hotărît ca din acel moment *Gazette de France* să fie culeasă sub directa supraveghere a guvernului: „Majestatea Sa a dorit, spune circulara, să facă această foaie interesantă și să-i asigure superioritatea asupra tuturor celorlalte. În consecință, adaugă ministrul, veți avea amabilitatea să-mi trimiteți un buletin cu tot ce se întâmplă în generalitatea dumneavoastră și care ar putea interesa opinia publică, în special în ceea ce privește fizica, istoria naturală, fapte ieșite din comun și interesante." Circularei îi este atașat un prospect în care se anunță că noua gazetă îi va costa pe abonați mult mai puțin, chiar dacă va apărea mult mai des și va conține mai multă informație decât jurnalul pe care îl înlocuia.

Înarmat cu aceste documente, intendentul le scrie subdelegaților pentru a-i pune la treabă; însă aceștia încep prin a spune că nu știu nimic. Intervine o nouă scrisoare din partea ministrului, care se plânge cu amărăciune de neîndemânarea care domnește în provincie. „Majestatea Sa imi ordonă să vă spun că dorința sa este să vă ocupați foarte serios de această afacere și să dați ordinele cele mai precise agenților din subordine." Subdelegații se execută; unul dintre ei scrie că un contrabandist cu sare a fost spânzurat și că în această împrejurare a dat dovadă de un mare curaj; altul, că o femeie din arondismentul lui a născut trei gemene; un al treilea, că a izbucnit o furtună teribilă care, este drept, nu a provocat nici o pagubă. Este chiar unul care declară că, în ciuda tuturor eforturilor sale, nu a descoperit nimic demn de semnalat, însă că se abonează el însuși la o gazetă atât de utilă și că îi va invita pe toți oamenii cinstiți să îi urmeze exemplul. Toate aceste eforturi par însă prea puțin eficace, deoarece o nouă scrisoare ne informează că „regele, care are bunătatea, spune ministrul, să se ocupe

personal în detaliu de toate măsurile referitoare la perfecționarea gazetei și care vrea să dea acestui jurnal superioritatea și celebritatea pe care le merită, și-a manifestat marea nemulțumire văzând că ordinele sale erau atât de defectuos îndeplinite."

De unde se vede că istoria este o galerie de tablouri în care se află puține originale și multe copii.

Altfel trebuie să recunoaștem că în Franța puterea centrală nu a imitat niciodată guvernele Europei de Sud, care par să fi pus stăpânire asupra tuturor lucrurilor doar pentru a le face sterile. Guvernul francez a arătat adesea o bună înțelegere a sarcinii sale și a desfășurat întotdeauna o prodigioasă activitate. Însă adesea această activitate este neproductivă sau chiar dăunătoare pentru că, uneori, ceea ce guvernul vrea să facă îi depășește forțele, sau face ceea ce nimeni nu poate controla.

Guvernul nu întreprinde niciodată sau abandonează rapid reformele cele mai necesare, pentru a căror reușită se cere o energie perseverentă; în schimb, el modifică fără încetare câteva regulamente sau legi. Nimic nu rămâne neschimbat măcar o clipă în sfera sa de acțiune. Noile reguli se succed cu atâta repeziciune încât funcționarii, dacă nu sunt comandați, au adesea dificultăți în a înțelege cum trebuie să se supună. Funcționarii municipali se plâng intendentului însuși de mobilitatea foarte mare a legislației secundare. „Chiar simpla schimbare a regulamentelor financiare este atât de mare, spun ei, încât nu permite nici unui funcționar municipal, chiar inamovibil, să facă alt lucru decât să studieze noile regulamente pe măsură ce apar, până într-acolo încât ajung să-și neglijeze propriile probleme."

Chiar și atunci când legea nu se schimba, felul în care era aplicată se modifica de la o zi la alta. Cine nu a văzut administrația Vechiului Regim la treabă, își poate imagina din studiul documentelor secrete pe care le-a lăsat cât de disprețuită devenise legea chiar în ochii celor care o aplicau, în condițiile în care nu mai existau nici jurnale, nici adunare politică pentru a modera activitatea inconsecventă și a limita capriciile arbitrare și schimbătoare ale miniștrilor și a birourilor acestora.

Nu întâlnim decât hotărâri ale consiliului care amintesc legi anterioare, adesea de dată foarte recentă, care au fost promulgate însă nu și executate. Într-adevăr, nu există edict, declarație a regelui sau brevet care, după ce e proclamat solemn, să nu sufere o mie și una de schimbări în practică. Se vede din scrisorile controlorilor generali și a intendenților că puterea centrală permite întotdeauna să se facă pe cale de excepție tot ceea ce interzice formal. Guvernul încalcă rareori legea, însă pe zi ce trece o face să se plieze încet în toate direcțiile, în concordanță cu fiecare situație ivită și pentru a facilita cât mai mult problemele administrative.

Intendentul scrie ministrului în legătură cu o taxă căreia un arendaș al lucrărilor statului voia să i se sustragă: „Este sigur că dacă se iau în serios edictele și hotărârile pe care tocmai le-am citat, nu există în regat nici o scutire de la aceste taxe; dar cei care cunosc în detaliu problemele administrative știu ce se întâmplă cu aceste dispoziții imperioase ca și cu pedepsele pe care le stabilesc: chiar dacă le găsim în aproape toate edictele, declarațiile și hotărârile privind stabilirea impozitelor, aceasta nu a împiedicat niciodată excepțiile."

Regăsim aici Vechiul Regim în întregime: o regulă rigidă, o practică maleabilă; acesta este caracterul lui.

Cine ar dori să judece guvernarea din acea vreme prin ansamblul legilor sale ar face cea mai mare eroare. Am găsit o declarație a regelui din 1757 care-i condamnă la moarte pe toți cei care vor compune sau imprima texte contrare religiei sau ordinii stabilite. Librarul care le vinde, comerciantul care le răspândește trebuie să primească aceași pedeapsă. Să ne fi întors din nou în secolul sfântului Dominic? Nu, este exact vremea în care domnea Voltaire.

Ne plângem adesea că francezii disprețuiesc legea; dar vai, când ar fi putut să învețe să o respecte? Putem spune că, pentru oamenii Vechiului Regim, locul pe care trebuia să-l ocupe în spiritul uman noțiunea de lege este gol. Fiecare solicitant cere să se facă excepție în favoarea sa de la regula stabilită cu atâta insistență și autoritate ca și când ar fi cerut ca aceasta să i se aplice; acest lucru nu i se refuză decât dacă există dorința de a-i fi respinsă solicitarea. Supunerea cetățenilor față de autoritate este încă totală, însă mai curând ca efect al obișnuinței decât al voinței; pentru că dacă se întâmplă ca spiritele acestora să se tulbure, cele mai neînsemnate sentimente îi conduc imediat până la violență și aproape întotdeauna violența și arbitraiul sunt cele care îi reprimă, și nu legea.

Puterea centrală din Franța nu avea încă în secolul al XVIII-lea constituția sănătoasă și viguroasă de mai târziu; cu toate acestea, pentru că reușise deja să distrugă toate puterile intermediare, între ea și indivizi nemaiexistând nimic altceva decât un spațiu imens și gol, le apărea deja acestora de departe ca singurul resort al mașinăriei sociale, agentul unic și necesar al vieții publice.

Nimic nu dovedește mai bine acest lucru decât scrierile detractorilor săi. Când marea neliniște care precede Revoluția începe să se facă simțită, vedem apărând tot felul de sisteme noi în materie de societate și de guvernare. Scopurile pe care și le propun acești reformatori sunt diverse, însă calea pe care ele urmează să fie atinse este mereu aceeași. Ei vor să ia brațul puterii centrale și să-l folosească pentru a sfărâma vechea ordine și a reface totul după un nou plan pe care l-au conceput singuri. Doar puterea centrală li se pare capabilă de a realiza o astfel de sarcină. Puterea statului trebuie să fie fără limite ca și legea sa, spun ei; statul nu trebuie decât să fie convins să folosească această putere în scopuri bune. Mirabeau tatăl, acest gentilom atât de îndrăgostit de drepturile nobilimii încât îi denumește cu cruzime pe intendenți *intruși* și declară că dacă s-ar lăsa doar puterii centrale sarcina de a alege magistrații, curțile de justiție nu ar mai fi în scurt timp decât niște *bande de comisari*, Mirabeau însuși nu are încredere decât în puterea centrală pentru a-și realiza himerele.

Aceste idei nu rămân numai în cărți; ele pătrund în toate spiritele, se amestecă cu moravurile, intră în obișnuințe și se infiltrează peste tot, chiar și în viața de zi cu zi.

Nimeni nu crede că ar putea să ducă la bun sfârșit o problemă importantă dacă statul nu este și el implicat. Chiar agricultorii, oameni de obicei foarte refractari la povețe, sunt făcuți să creadă că vina pentru neperfecționarea agriculturii aparține în principal

guvernului, care nu le dă nici suficiente sfaturi și nici ajutor. Unul dintre ei îi scrie unui intendent, pe tonul iritat care anunță deja Revoluția: „De ce nu numește guvernul inspectori care să meargă o dată pe an în provincie ca să vadă starea culturilor, să-i învețe pe cultivatori cum să le amelioreze, să le spună ce trebuie făcut cu animalele, modul în care să le pună la îngrășat, să le crească, să le vândă și unde să le ducă la târg? Acești inspectori ar trebui să fie bine retribuiți. Cultivatorul care ar avea cea mai bună recoltă ar primi decorații."

Inspectori și decorații! Iată un lucru pe care un fermier din comitatul Suffolk nu l-ar fi știut niciodată!

În ochii celor mai mulți, numai guvernul mai poate asigura ordinea publică: oamenii nu se mai tem decât de jandarmerie iar proprietarii mai au ceva încredere doar în ea. Atât pentru unii, cât și pentru ceilalți, cavalerul de jandarmerie nu este numai apărătorul ordinii, ci ordinea însăși. „Toată lumea a remarcat, spune adunarea provincială din Guyenne, în ce măsură vederea unui cavaler de jandarmerie este capabilă să liniștească persoanele cele mai puțin dispuse să respecte ordinea." În consecință, oricine vrea să aibă la dispoziție o trupă de jandarmi. Arhivele unei intendențe sunt pline de astfel de cereri. Nimeni nu pare să creadă că în spatele protectorului s-ar putea ascunde foarte bine stăpânul.

Ceea ce îi uimește cel mai tare pe emigranții* care sosesc din Anglia este absența acestei miliții. Acest lucru îi umple de uimire, și uneori de dispreț față de englezi. Unul dintre ei, persoană remarcabilă, dar pe care educația primită nu l-a pregătit pentru ceea ce urma să vadă, scrie: „Este foarte adevărat că un englez oarecare se poate felicita dacă a fost jefuit, spunând că cel puțin în țara sa nu există jandarmerie. Un altul care este deranjat de tot ceea ce tulbură liniștea publică se poate consola cel puțin văzând că răufăcătorii reintră în societate, gândind că textul legii este mai puternic decât orice altă considerație. Aceste idei false, adaugă el, nu sunt de loc

* Emigranții francezi din vremea Revoluției, care și-au găsit refugiu în Anglia (nota trad.).

acceptate de toată lumea; există oameni înțelepți care li se opun, și înțelepciunea va trebui să aibă în cele din urmă câștig de cauză."

Ceea ce nu îi trece deloc prin minte este faptul că aceste bizarerii ale englezilor ar putea avea ceva în comun cu libertățile de care aceștia se bucură. El preferă să explice acest fenomen într-un mod mult mai științific: „Într-o țară în care umiditatea climatului și circulația redusă a aerului imprimă temperamentului o tentă sumbră, oamenii sunt dispuși, spune el, să se intereseze mai curând de lucruri grave. Poporul englez este deci predispus prin natura sa să se ocupe de problemele guvernării, de care cel francez este mai îndepărtat."

Cum guvernul a luat astfel locul Providenței, este normal ca fiecare să-l invoce în funcție de nevoile specifice. Astfel întâlnim un număr imens de cereri care, fondându-se întotdeauna pe interesul public, nu se ocupă totuși decât de mici interese private. Coperțile între care se găsesc aceste cereri sunt poate singurele locuri în care toate clasele care compuneau societatea Vechiului Regim se află amestecate. Lectura lor este tristă: țăranii cer să fie despăgubiți pentru pierderea animalelor sau a caselor; proprietarii înstăriți cer să fie ajutați să-și valorifice în mod mai avantajos pământurile; industriașii solicită intendentului privilegii care să le ofere garanții contra unei concurențe incomode. Se pot vedea foarte adesea manufacturieri care se plâng intendentului în legătură cu starea proastă a propriilor afaceri, rugându-l să le obțină din partea controlorului general un ajutor sau un împrumut. Se pare chiar că era deschis un fond în acest scop.

Chiar și gentilomii sunt uneori mari solicitatori; condiția lor nu mai poate fi recunoscută decât prin faptul că cerșesc pe un ton foarte afectat. Pentru cea mai mare parte dintre ei semnul dependenței este reprezentat de impozitul de 5%. Partea lor din acest impozit fiind fixată în fiecare an de către consiliu în funcție de raportul intendentului, acestuia din urmă i se adresează de obicei pentru a obține amânări sau scutiri. Am citit o mulțime de astfel de cereri făcute de nobili, aproape toți cu blazon și adesea mari seniori, datorate, spuneau ei, insuficienței veniturilor personale sau stării jalnice a afacerilor. În general, gentilomii nu i se adresau

intendentului decât cu „Domnule“ însă am remarcat că în anumite circumstanțe i se adresează întotdeauna cu „Monseniore“, precum burghezii.

Uneori mizeria și orgoliul se amestecă într-un mod amuzant în aceste cereri. Unul dintre ei îi scrie intendentului: „Inima dumneavoastră sensibilă nu va accepta niciodată ca o persoană de starea mea să fie supusă la plata strictă a impozitului de 5% la fel ca o persoană obișnuită.“

În vremurile de foamete, atât de frecvente în secolul al XVIII-lea, populația fiecărei generalități se îndreaptă în întregime către intendent și pare să-și aștepte hrana doar de la el singur. Este adevărat că fiecare acuză deja guvernul pentru toate mizeriile sale. Îi sunt imputate chiar și lucrurile inevitabile; îi este reproșată chiar și vremea rea din fiecare anotimp.

Să nu ne mai mirăm cu ce ușurință uimitoare a fost restabilită în Franța centralizarea la începutul acestui secol. Oamenii de la '89 au răsturnat edificiul, însă fundamentele acestuia rămăseseră chiar în inima celor care l-au distrus. Pe aceste fundamente s-a putut ridica vechiul edificiu din nou, pe negândite și într-o manieră mult mai solidă decât înainte.

CAPITOLUL 7

Franța era deja, dintre toate țările din Europa, cea în care capitala obținuse cea mai mare influență asupra provincilor și controla cel mai bine întregul imperiu

Nu situația, nici mărimea și nici bogăția capitalelor nu duc la preponderența lor politică asupra restului imperiului, ci natura guvernării.

Londra, care este la fel de populată ca un regat, nu a exercitat până acum o influență suverană asupra destinelor Marii Britanii.

Nici un cetățean din Statele Unite ale Americii nu-și poate imagina că populația din New York ar putea decide asupra sorții Uniunii americane. Mai mult, nimeni chiar din statul New York nu-și închipuie că prin voința singură a acestui oraș s-ar putea conduce toate afacerile. Cu toate acestea, New York-ul numără astăzi tot atâția locuitori câți număra Parisul în momentul când a izbucnit Revoluția.

Parisul însăși era în epoca războaielor religioase, în comparație cu restul regatului, la fel de populat pe cât era și în 1789. Cu toate acestea nu a putut să facă nimic. Pe vremea Frondei, Parisul nu este încă decât cel mai mare oraș al Franței. În 1789, el este deja Franța însăși.

Încă din 1740, Montesquieu îi scria unui prieten că nu mai există în Franța decât Parisul și provinciile îndepărtate, pentru că Parisul nu a avut încă timp să le devoreze. În 1750, marchizul de Mirabeau, spirit utopic, dar uneori profund, spune, vorbind despre Paris, însă fără să-l numească: „Capitalele sunt necesare; dacă însă capul devine prea mare, corpul devine apoplectic și totul piere. Ce s-ar întâmpla deci dacă, abandonând provinciile

unui soi de dependență directă și privindu-i pe locuitorii de acolo ca pe niște cetățeni de rangul al doilea, ca să spunem așa, nelăsându-le nici un mijloc de stimă și nici o carieră accesibilă, am atrage tot ceea ce este cât de cât talentat în această capitală!" El numește asta un fel de revoluție surdă, care depopulează provincile de notabili, oameni de afaceri și de așa numiții oameni de spirit.

Cititorul care a lecturat atent capitolele precedente cunoaște deja cauzele acestui fenomen și ar însemna să abuzăm de răbdarea sa dacă le-am indica din nou aici.

Această revoluție nu scăpa nici puterii centrale, însă nu o afecta decât sub forma sa materială: creșterea orașului. Guvernarea vedea Parisul extinzându-se zilnic, și se temea că va deveni foarte dificil să administrezi cum se cuvine un oraș atât de mare. Există un mare număr de ordonanțe date de regii noștri, în special în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, care au ca obiectiv oprirea acestei creșteri. Acești principi concentrau din ce în ce mai mult în Paris și la porțile acestuia întreaga viață publică a Franței, și voiau ca Parisul să rămână mic. Există interdicția privind construirea de noi case, sau obligația de a le construi cu mare cheltuială și în locuri puțin atrăgătoare indicate dinainte. Este adevărat că fiecare dintre aceste ordonanțe constată că, în ciuda precedentei, Parisul nu a încetat să se extindă. În atotputernicia sa, Ludovic al XVI-lea încearcă de șase ori în timpul domniei sale să oprească creșterea Parisului și eșuează: orașul crește fără încetare, în ciuda edictelor. Însă preponderența i se extinde mult mai repede decât zidurile; acest lucru este favorizat mai puțin de ceea ce se petrece în interiorul incintei, cât mai ales de ce se întâmplă în afara ei.

În același timp se vedeau dispărând peste tot, din ce în ce mai mult, libertățile locale. Peste tot dispăreau simptomele unei vieți independente; fizionomia caracteristică fiecărei provincii devenea confuză, iar ultimele urme ale vechii vieți publice se pierdeau. Totuși, aceste lucruri nu se datorau căderii națiunii în apatie; din contră, dinamismul era întâlnit peste tot; numai că motorul se găsea doar la Paris. Nu voi da decât un astfel de exemplu, unul între altele o mie. Am găsit în rapoartele făcute ministrului privind starea librăriilor, că în secolul al XVI-lea și la începutul secolul al XVII-lea existau imprimerii importante în orașele de provincie care nu mai aveau tipografi sau ai căror tipografi nu mai aveau nimic de lucru. Nu există însă îndoială că la sfârșitul secolului al XVIII-lea se publicau mult mai multe scrieri de orice fel decât în secolul al XVI-lea; însă mișcarea ideilor nu mai pleca decât de la centru. Parisul terminase de devorat provinciile.

În momentul în care izbucnește Revoluția franceză, această primă revoluție este în întregime desăvârșită.

Celebrul călător Arthur Young părăsește Parisul puțin timp după reunirea Stărilor Generale și cu câteva zile înainte de cucerirea Bastiliei; contrastul pe care îl remarcă între ceea ce tocmai văzuse în oraș și ceea ce găsește în afara lui îl uimește profund. În Paris, totul era activitate și zgomot; în fiecare moment se producea un pamflet politic: apăreau până la 92 pe săptămână. Niciodată nu am văzut o mișcare publicistică mai activă, spune el, nici măcar la Londra. În afara Parisului, totul i se pare apatie și tăcere; se imprimă puține broșuri și nici un jurnal. Provinciile, totuși, sunt agitate și gata să se pună în mișcare, însă imobile; dacă totuși cetățenii se adună uneori, ei o fac pentru a afla veștile așteptate de la Paris. În fiecare oraș Young îi întreabă pe locuitori ce vor face. „Răspunsul este peste tot același, spune el: nu suntem decât un oraș de provincie; trebuie să vedem ce se va întâmpla la Paris. Acești oameni nu îndrăznesc nici măcar să aibă o opinie, adaugă el, până nu află ce gândește Parisul."

Este uimitoare ușurința surprinzătoare cu care Adunarea Constituantă a putut distruge dintr-o dată toate vechile provincii ale Franței, dintre care unele erau mai vechi decât monarhia și să împartă metodic regatul în 83 de părți distincte, ca și cum ar fi fost vorba de solul virgin al Lumii Noi. Nimic nu a surprins și îngrozit mai mult restul Europei, care nu era pregătită pentru un astfel de spectacol. „Este pentru prima oară, scria Burke, când îi vedem pe oameni fărâmițându-și patria într-un mod atât de barbar." Se părea, într-adevăr, că sunt sfâșiate corpuri vii; în realitate, se dezmembrau cadavre.

Exact în vremea în care Parisul reușea astfel să obțină atotputernicia în provincie, se realiza chiar înăuntrul său o altă schim-

bare, care nu merită mai puțin atenția istoriei. În loc să fie un simplu oraș al schimbului, afacerilor, consumului și plăcerii, Parisul tocmai devenise un oraș al fabricilor și manufacturilor. Acest al doilea lucru dădea celui dintâi un caracter nou și mult mai formidabil.

Situația era foarte veche; se pare că din timpul Evului Mediu Parisul a fost orașul cel mai industrializat al regatului, după cum era și cel mai mare. Acest lucru devine evident când ne apropiem de timpurile moderne. Pe măsură ce toate afacerile administrative sunt atrase la Paris, cele industriale le urmează și ele. Cum Parisul devine din ce în ce mai mult modelul și arbitrul gustului, centrul unic al puterii și artei, principalul focar de activitate națională, viața industrială a națiunii se retrage și se concentrează și mai mult în capitală.

Chiar dacă documentele statistice ale Vechiului Regim sunt cel mai adesea de prea puțină încredere, cred că putem afirma fără teamă că, în cei 60 de ani care au precedat Revoluția franceză, numărul muncitorilor s-a mărit de mai bine de două ori, în timp ce, în aceeași perioadă, populația generală a orașului nu a crescut cu mai mult de o treime.

Independent de cauzele pe care tocmai le-am menționat, există și altele specifice care îi atrăgeau către Paris pe muncitorii din toate colțurile Franței, îngrămădindu-i puțin câte puțin în anumite cartiere, pe care sfârșeau prin a le ocupa aproape singuri. Barierele pe care legislația fiscală a timpului le impunea industriei deveniseră mai puțin stânjenitoare decât oriunde în Franța; nicăieri în altă parte nu puteai scăpa mai ușor de apăsarea breslelor. Anumite suburbii precum Saint-Antoine și cea a Templului, se bucurau, mai ales în acest caz, de privilegii foarte mari. Ludovic al XVI-lea a extins și mai mult aceste prerogative ale suburbiei Saint-Antoine și și-a dat toată osteneală să strângă acolo o imensă populație muncitorească „dorind, spune acest nefericit principe într-unul dintre edictele sale, să dăm muncitorilor din suburbia Saint-Antoine o nouă dovadă a protecției noastre și să-i eliberăm de barierele care le crează prejudicii atât lor, cât și libertății comerțului."

Numărul de uzine, manufacturi, furnale înalte crescuse atât de mult în Paris în apropierea Revoluției, încât guvernul a sfârșit prin a se alarma. Vederea acestui progres îl umplea de tot felul de temeri absolut imaginare. O hotărâre a consiliului din 1782 arăta că „Regele, aflând că înmulțirea rapidă a manufacturilor a dus la un consum al lemnului care a devenit dăunător aprovizionării orașului, interzice de acum crearea de întreprinderi de acest tip pe o rază de 15 leghe în jurul orașului." În ceea ce privește pericolul adevărat căruia o astfel de aglomerare îi putea da naștere, nimeni nu avea astfel de temeri.

Astfel, Parisul devenise stăpânul Franței și se aduna deja armata care trebuia să îl ocupe.

Este un lucru acceptat astăzi, mi se pare, că centralizarea administrativă și omnipotența Parisului sunt printre principalele cauze ale insuccesului tuturor guvernelor pe care le-am văzut succedându-se în ultimii 40 de ani. Voi arăta fără dificultate că aceluiași fapt îi trebuie atribuită în mare parte ruina bruscă și violentă a vechii monarhii și că trebuie să îl trecem printre principalele cauze ale acestei prime Revoluții, care le-a dat naștere tuturor celorlalte.

CAPITOLUL 8

Franța era țara în care oamenii ajunseseră să semene cel mai mult între ei

Cine cercetează cu atenție Franța Vechiului Regim întâlnește realități foarte contradictorii.

Se pare că toți francezii, în special cei care fac parte din straturile medii și înalte ale societății, singurii de altfel care se remarcă, seamănă perfect unii cu ceilalți.

Totuși, în mijlocul acestei mulțimi uniforme se ridică încă un foarte mare număr de bariere care o împart în nenumărate părți. Iar în fiecare dintre aceste mici unități apare o societate distinctă, care nu se preocupă decât de propriile interese, fără a lua parte la viața comună.

Gândindu-mă la această diviziune aproape infinită, înțeleg că nicăieri în altă parte cetățenii nu erau mai puțin pregătiți să acționeze în comun și să își acorde sprijin reciproc în vreme de criză. În consecință, o astfel de societate a putut fi răsturnată cu susul în jos într-un singur moment de către o mare revoluție. Îmi imaginez toate aceste mici bariere răsturnate de către marea bulversare și întrevăd imediat un corp rece, mult mai omogen și mai compact decât toate cele care au existat vreodată în lume.

Am arătat cum, în aproape întreg regatul, modul de viață specific din provincii dispăruse de multă vreme; acest lucru a contribuit în mare măsură la a-i face pe francezi foarte asemănători unii cu alții. Dincolo de diversitatea care mai există încă, unitatea națiunii este deja evidentă; o descoperim prin intermediul uniformității legislației. Pe măsură ce coborâm pe firul cronologic

al secolului al XVIII-lea, vedem cum crește numărul deictelor, declarațiilor regelui, hotărârilor consiliului care aplică aceleași reguli, în același fel, în toate părțile imperiului. Nu numai guvernanții, dar și guvernații acceptă ideea unei legislații atât de generale și de uniforme, care să fie peste tot aceeași și aceeași pentru toți. Această idee apare în toate proiectele de reformă care se succed timp de 30 de ani înaintea izbucnirri Revoluției. Cu două secole mai devreme, fondul unor asemenea idei, dacă se poate spune așa, ar fi lipsit.

Nu numai provinciile se aseamănă din ce în ce mai mult. În fiecare provincie oamenii din diferitele clase, cel puțin toți cei care se diferențiază de poporul de rând, devin din ce în ce mai assemănători, în ciuda diferențelor de condiție.

Nimic nu poate ilustra mai bine acest lucru decât lectura caietelor de doleanțe prezentate de către diferitele ordine în 1789. Cei care le redactează diferă în mod profund ca interese, însă în rest, ei sunt identici.

Dacă veți studia modul de funcționare al primelor Stări Generale, veți avea parte de un spectacol contradictoriu: burghezul și nobilul au în acel moment mult mai multe interese și afaceri comune; ei lasă să se vadă mult mai puțină animozitate reciprocă; însă par în continuare să facă parte din două rase diferite.

Timpul, care menținuse și, sub multe aspecte, chiar înmulțise numărul privilegiilor care-i separau pe acești doi oameni, i-a făcut în rest să pară identici.

De multe secole nobilii francezi săräceau fără încetare. „În ciuda privilegiilor, nobilimea se ruinează și dispare pe zi ce trece iar starea a treia se îmbogățește“, scrie cu tristețe un gentilom în 1755. Legile care protejau proprietatea nobiliară erau totuși aceleași ca în trecut; nimic nu părea schimbat în condiția economică a nobililor. Și totuși, aceștia sărăcesc peste tot exact în ritmul în care își pierd puterea.

S-ar zice că în instituții, ca și în interiorul omului însuși, independent de organele care îndeplinesc anumite funcții ale existenței, se găsește o forță centrală și invizibilă care reprezintă chiar principiul vieții. Cînd această flacără care dă viață se stinge, totul

începe să lâncezească și să moară, chiar dacă organele par să funcționeze ca mai înainte. Nobilii francezi aveau încă dreptul de substituție și, așa cum remarca Burke, substituțiile erau în vremea sa mult mai frecvente și mai constrângătoare în Franța decât în Anglia. Acestui drept i se adăugau dreptul de primogenitură, redevențele financiare și perpetue și tot ceea ce purta numele de drept util. Nobilii erau scutiți de obligația atât de costisitoare de a purta războiul pe propria cheltuială, însă li s-au menținut și chiar mărit imunitățile privind plata impozitului: cu alte cuvinte, păstrau indemnizația fără să suporte plata taxelor. În plus, se bucurau de multe alte avantaje bănești pe care părinții lor nu le avuseseră niciodată. Și cu toate acestea, sărăceau continuu, pe măsură ce obișnuința și aptitudinea guvernării le deveneau mai străine. Chiar acestei sărăciri graduale trebuie să-i atribuim, cel puțin parțial, marea fărâmițare a proprietății funciare pe care am remarcat-o mai înainte. Gentilomul își cedase bucată cu bucată pământul țăranilor, oprindu-și numai rentele senioriale, care-i mențineau mai curând aparența, decât realitatea vechiului statut. Multe dintre provinciile Franței, precum Limousin, despre care vorbește Turgot, erau pline de mica nobilime sărăcită, care nu mai avea aproape deloc posesiuni funciare și trăia doar din drepturile senioriale și rentele funciare.

„În această generalitate, spune un intendent de la începutul secolului, numărul familiilor nobiliare se ridică încă la câteva mii, dar nu mai sunt nici 15 care să aibă 20.000 de livre de rentă." Într-un fel de instrucțiune pe care intendentul de Franche-Comté o adresează în 1750 succesorului său, citesc că „nobilimea din această regiune este de viță veche, dar foarte săracă, și pe cât de săracă pe atât de mândră. În comparație cu ceea ce a fost odată, ea este extrem de umilită. Ar fi o foarte bună politică să o menținem în această stare de sărăcie, pentru a o obliga să ne servească și să aibă nevoie de noi. Nobilimea formează, adaugă el, o confrerie în care nu sunt admise decât persoanele care pot dovedi că dețin patru cartiere nobiliare. Această confrerie nu este oficializată, ci doar acceptată, întâlnindu-se doar o dată pe an, și și atunci în prezența intendentului. După ce au servit masa și au asistat la

BIBLIO CA JUDEȚEANĂ „O VIAN GOGA" LUJ

slujba religioasă împreună, fiecare nobil se întoarce acasă, unii pe rosinantele lor, alții pe jos. Vă veți convinge de comicul acestei adunări."

Această sărăcire graduală a nobilimii era vizibilă, mai mult sau mai puțin, nu numai în Franța, ci peste tot pe continent, acolo unde sistemul feudal era, ca și la noi, pe cale să dispară, însă fără a fi înlocuit cu o nouă formă de aristocrație. Această decadență era foarte vizibilă și remarcată mai ales la populațiile germanice care locuiau în zonele învecinate cu Rinul. Contrarul acestei situații nu putea fi întâlnit decât în Anglia. Acolo, vechile familii nobiliare care se mențineau, nu numai că își păstraseră, dar își și măriseră considerabil averile, rămânând cele dintâi ca bogăție și putere. Noile familii care se ridicaseră alături de ele nu făcuseră decât să le imite opulența, fără a o depăși.

În Franța, doar oamenii obișnuiți păreau să moștenească toate bunurile pe care le pierdea nobilimea; s-ar fi zis că aceasta era singura substanță din care se dezvolta poporul de rând. Cu toate acestea, nici o lege nu îl împiedica pe burghez să sărăcească și nici nu-l ajuta să se îmbogățească; și totuși acesta se îmbogățea fără încetare. În multe cazuri, burghezul devenise la fel de bogat și uneori chiar mai bogat decât gentilomul. Mai mult, deseori bogăția sa avea aceeași natură cu cea nobiliară; chiar dacă de obicei trăia la oraș, avea proprietăți funciare, iar uneori obținea chiar drepturi senioriale.

Educația și modul de viață stabiliseră deja între aceste două prototipuri umane o mulțime de alte asemănări. Burghezul era la fel de educat ca și nobilul și, ceea ce trebuie remarcat, această educație era de aceeași proveniență ca cea a nobilului. Ambii erau luminați de aceleași adevăruri. Pentru unul ca și pentru celălalt, educația fusese în egală măsură teoretică și literară. Parisul, devenit din ce în ce mai mult unicul educator al Franței, reușise să imprime tuturor spiritelor aceeași formă și un aer comun.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea se mai întrevedea încă, fără îndoială, o diferență între manierele nobilimii și cele ale burgheziei, pentru că nu există nimic care să se egalizeze mai greu decât acest aspect exterior al moravurilor care poartă numele de maniere.

Însă, în cele din urmă, toți oamenii de condiție superioară se asemănau; aveau aceleași idei, aceleași obiceiuri și gusturi, se lăsau pradă acelorași plăceri, vorbeau același limbaj. Nu se mai diferențiau între ei decât prin drepturi.

Mă îndoiesc că acest lucru era atunci la fel de vizibil în vreo altă parte, chiar și în Anglia, unde clasele erau adesea diferite ca spirit și moravuri, chiar dacă se aflau în strânsă legătură datorită intereselor comune. Deoarece chiar dacă libertatea politică pe care o posedă această admirabilă putere care este Anglia creează între toți cetățenii raporturi necesare și legături mutuale de dependență, ea nu îi transformă în mod automat pe toți în indivizi identici. Doar acțiunea de lungă durată a puterii centrale are întotdeauna drept consecință inevitabilă de a-i face pe oameni identici între ei și în egală măsură indiferenți față de propria soartă.

CAPITOLUL 9

Acești oameni atât de asemănători erau mai mult ca niciodată separați în mici grupuri străine și indiferente unele față de altele

Dacă privim lucrurile din altă perspectivă, vedem cum aceiași francezi, care aveau atâtea trăsături asemănătoare, erau totuși mai izolați unii de alții decât locuitorii din alte părți sau decât francezii de odinioară.

Se pare că în epoca în care s-a constituit sistemul feudal în Europa, ceea ce s-a numit de atunci încoace nobilime nu a format dintr-o dată o *castă*, ci s-a compus, la origine, din personajele cele mai importante ale națiunii, fiind astfel doar o aristocrație. Iată o problemă pe care nu doresc să o discut aici; este suficient să remarc faptul că, încă din Evul Mediu, nobilimea devenise o castă, ceea ce înseamnă că marca sa distinctă este nașterea.

Nobilimea păstrează acest caracter propriu aristocrației, de a fi un corp de cetățeni care guvernează; însă numai prin naștere se decid cei care se vor afla în fruntea acestui corp. Toți cei care nu se nasc nobili, se află în afara acestei clase speciale și închise și nu ocupă decât o poziție mai mult sau mai puțin importantă în stat, însă întotdeauna subordonată.

Întotdeauna am fost uimit că un lucru care individualizează Anglia atât de mult față de celelalte națiuni moderne, fiind singurul care poate explica particularitățile legilor, spiritului și istoriei sale, nu a atras mai mult decât a făcut-o atenția filozofilor și oamenilor de stat și că obișnuința l-a făcut ca și invizibil chiar pentru englezi. A fost uneori pe jumătate întrezărit, pe jumătate descris; însă mi se pare că niciodată nu a fost înțeles în mod complet și clar. Vizitând Marea Britanie în 1739, Montesquieu

scria pe bună dreptate: „Mă aflu într-o țară care nu seamănă deloc cu restul Europei"; însă nu mai adaugă nimic.

Ceea ce făcea într-adevăr Anglia atât de diferită de restul Europei încă de la acea dată erau mai puțin parlamentul, libertatea, publicitatea, tribunalele cu jurați care existau acolo, cât mai curând un lucru cu totul special și mult mai eficace. Anglia era singura țară în care sistemul castelor a fost nu numai modificat, ci efectiv distrus. Nobilii și oamenii de rând se ocupau deopotrivă cu aceleași afaceri, practicau aceleași meserii și, ceea ce este și mai semnificativ, se căsătoreau între ei. Fiica celui mai mare senior putea să se mărite fără nici o rușine cu un om simplu.

Când vreți să știți dacă sistemul de caste și ideile, obiceiurile și barierele pe care acesta le-a creat în sânul unui popor au fost distruse în întregime, analizați instituția căsătoriei. Numai acolo veți găsi trăsătura decisivă care vă lipsește. În Franța, chiar în zilele noastre, după 60 de ani de democrație, veți căuta de cele mai multe ori această trăsătură în van. Familiile vechi și cele noi, care par să se confunde cu desăvârșire în alte privințe, evită încă pe cât le stă în putință să se amestece prin căsătorie.

S-a remarcat adesea că nobilimea engleză a fost mult mai prudentă, mai abilă și mai deschisă decât oricare alta. Ceea ce ar fi trebuit spus este că de multă vreme în Anglia nu mai există în realitate nobilime, dacă înțelegem acest cuvânt în accepțiunea sa străveche și limitativă, care fusese păstrată peste tot în alte părți.

Din această revoluție care se pierde în negura timpurilor, mai rămâne însă un martor viu: limba. De mai multe secole, în Anglia cuvântul *gentilhomme* și-a schimbat cu totul sensul, iar cuvântul *roturier** nici nu mai există. Următorul vers din *Tartuffe* scris de Molière în 1664 ar fi fost deja imposibil de tradus în mod literal în limba engleză a aceleiași epoci:

Et, tel qu'on le voit, il est bon gentilhomme.

Dacă doriți să mai aplicați lingvistica științei istoriei, urmăriți în timp și spațiu destinul cuvântului *gentleman*, care derivă din cuvântul nostru *gentilhomme*. Veți vedea că în Anglia semnificația sa devine mai cuprinzătoare pe măsură ce condițiile sociale se apropie și se amestecă. În fiecare secol este folosit pentru oameni situați puțin mai jos pe scara socială. Acest cuvânt trece în cele din urmă odată cu englezii în America. Aici este folosit pentru a-i desemna în mod indistinct pe toți cetățenii. Istoria sa este aceea a democrației înseși.

În Franța, cuvântul *gentilhomme* a rămas întotdeauna restrâns la sensul său inițial; după Revoluție aproape că a ieșit din uz, dar și-a păstrat același sens. S-a conservat intact cuvântul care servise la desemnarea membrilor castei, pentru că s-a conservat casta însăși, la fel de izolată de toate celelalte cum fusese întotdeauna.

Voi merge însă mult mai departe și voi spune că această castă devenise mult mai izolată decât fusese în momentul în care apăruse cuvântul și că s-a produs în sânul societății noastre o evoluție în sens invers celei pe care am văzut-o în Anglia.

Dacă burghezul și nobilul erau mult mai asemănători, în același timp s-au izolat din ce în ce mai mult unul de celălalt. Aceste două lucruri trebuie cu atât mai puțin confundate cu cât unul, în loc să îl atenueze pe celălalt, cel mai adesea îl agravează.

În Evul Mediu și atât timp cât feudalitatea și-a menținut importanța, toți cei care dețineau pământuri de la senior (cei pe care limbajul feudal îi numea propriu zis vasali), mulți dintre ei nefiind nobili, erau asociați în mod constant seniorului în procesul de administrare a senioriei; aceasta era chiar principala condiție pentru deținerea unei feude. Nu numai că aceștia trebuiau să-l urmeze pe senior în război, dar trebuiau, în virtutea acestei concesiuni de pământ, să petreacă o anumită perioadă din an la curtea acestuia, pentru a-l ajuta să împartă dreptatea și să administreze domeniul. Curtea seniorului era marele mecanism al conducerii feudale; o vedem apărând în toate vechile legi ale Europei, iar eu i-am regăsit urmele foarte vizibile chiar și în zilele noastre în mai multe regiuni din Germania. Savantul specialist în istorie medievală Edme de Fréminville care, treizeci de ani înainte de Revoluția franceză, s-a decis să scrie o carte consistentă despre drepturile feudale și reînnoirea registrelor funciare conținând drepturile de

* Termen folosit în Franța în Evul Mediu pentru a-i desemna pe oamenii simpli, în contrast cu nobilii (n. trad.).

proprietate feudale, ne informează că a văzut în „titlurile a numeroase seniorii, că vasalii erau obligați să se prezinte la fiecare 15 zile la curtea senorială pentru a judeca, laolaltă cu seniorul și judecătorul obișnuit al acestuia, cauzele și litigiile care interveneau între locuitori." El adaugă că „a găsit uneori optzeci, o sută cincizeci, sau chiar două sute de astfel de vasali într-o seniorie. O mare parte dintre ei erau oameni simpli." Am citat acest text nu ca o dovadă, pentru că există mii de alte astfel de cazuri, ci ca un exemplu al felului în care, la origine și mult timp după aceea, clasa țărănească se apropia de gentilomi și se amesteca în fiecare zi cu ei în conducerea acelorași treburi. Ceea ce făcea curtea senorială pentru micii proprietari rurali, vor face Stările Provinciale, și mai târziu Stările Generale pentru burghezii din orașe.

Când studiem ceea ce a rămas din Stările Generale din secolul al XIV-lea și mai ales din Stările Provinciale din aceeași epocă, nu putem să nu fim uimiți de locul pe care Starea a Treia îl ocupa în aceste adunări și de puterea pe care o exercita în sânul lor.

Ca individ, burghezul din secolul al XIV-lea este fără îndoială inferior celui din secolul al XVIII-lea; însă burghezia *in corpore* ocupa în societatea politică de atunci un loc mult mai sigur și mai înalt. Dreptul său de a lua parte la procesul de conducere este necontestat; rolul pe care îl joacă în adunările politice este întotdeauna considerabil și adesea preponderent. Celelalte clase simt pe zi ce trece nevoia de a o lua serios în considerație.

Însă lucrul cel mai izbitor este să vedem cum nobilimea și Starea a Treia găseau atunci mai multe înlesniri pentru a administra împreună problemele de interes public sau pentru a rezista împreună, așa cum nu au mai făcut-o ulterior. Aceasta nu se remarcă doar în cazul Stărilor Generale din secolul al XIV-lea, dintre care multe au avut un caracter neregulat și revoluționar datorită greutăților vremii, ci și în cel al Stărilor locale ale aceleiași epoci, în care se constată mersul regulat și obișnuit al lucrurilor. Astfel, în Auvergne, cele trei ordine iau în comun cele mai importante decizii și supraveghează executarea lor prin comisari, care sunt de asemenea aleși de către toate trei. Același spectacol îl regăsim în epocă în Champagne. Toată lumea cunoaște celebra acțiune

care nobilii și burghezii dintr-un mare număr de orașe s-au asociat, la începutul aceluiași secol, pentru a apăra libertățile națiunii și privilegiile provinciilor lor contra imixtiunilor puterii regale[H]. Întâlnim, în acel moment al istoriei noastre, mai multe episoade ce par scoase din istoria Angliei[I]. Astfel de spectacole nu se mai văd deloc în secolele următoare.

Într-adevăr, pe măsură ce conducerea seniorei se dezorganizează, Stările Generale devin din ce în ce mai rare sau nu mai sunt convocate, iar libertățile generale dispar, antrenând cu ele ruina celor locale; burghezul și gentilomul nu mai au nici un fel de contact în viața publică. Ei nu mai simt deloc nevoia de a se apropia unul de celălalt și de a se înțelege, fiind pe zi ce trece mai independenți, dar și mai străini unul de celălalt. În secolul al XVIII-lea, această evoluție este încheiată: acești doi oameni nu se mai întâlnesc decât prin hazard în viața privată. Cele două clase nu mai sunt doar rivale, ci inamice.

Iar ceea ce pare specific Franței este că în vreme ce ordinul nobilimii își pierde astfel vechile sale puteri politice, gentilomul obține cu titlu individual multe privilegii pe care nu le avusese vreodată sau și le sporește pe cele pe care le deținea deja. S-ar spune că membrele se îmbogățeau din rămășițele neînsuflețite ale corpului. Nobilimea are din ce în ce mai puțin dreptul de a comanda, însă nobilii se bucură din ce în ce mai mult de prerogativa exclusivă de a fi cei dintâi servitori ai stăpânului; era mult mai ușor pentru un om obișnuit să devină funcționar sub Ludovic al XIV-lea decât sub Ludovic al XVI-lea. Acest lucru se putea observa adesea în Prusia pe vremea când era aproape o excepție în Franța. Fiecare dintre aceste privilegii, odată obținute, este legat de sânge, de care devine inseparabil. Cu cât această nobilime încetează să mai fie o aristocrație, cu atât ea pare să se transforme într-o castă.

Să luăm cazul celui mai odios dintre aceste privilegii, acela al scutirii de impozite; este ușor de observat că, din secolul al XV-lea până la Revoluția franceză, acesta nu a încetat să crească. El creștea datorită progresului rapid al taxelor publice. Când se prelevau 1 200 000 de livre din bir (*la taille*) în vremea lui Carol al VII-lea, privilegiul de a fi scutit de la plata acestuia era mic;

când se prelevau 80 milioane în vremea lui Ludovic al XVI-lea, privilegiul era deja mare. Când birul era singurul impozit plătit de către oamenii de rând, scutirea nobilului era puțin vizibilă. Însă când impozitele de acest fel s-au înmulțit sub mii de nume și forme, când birului i-au fost asimilate alte patru taxe, când taxe necunoscute în Evul Mediu, precum corvezile regale aplicate tuturor lucrărilor sau serviciilor publice, miliției, etc. s-au adăugat birului și impozitelor sale accesorii, toate acestea fiind și inegal repartizate, scutirea nobilului[J] a părut imensă. Inegalitatea, chiar dacă mare, era, este adevărat, mai mult aparentă decât reală, pentru că veniturile obținute de către nobil din fermaj erau diminuate chiar de către impozitul de care el era scutit. Însă în această chestiune inegalitatea care se vede dăunează mai mult decât cea care este resimțită.

Ludovic al XIV-lea, presat de către necesitățile financiare care-l împovărau la sfârșitul domniei, stabilise două taxe comune: capitația și impozitul de 5%. Însă cum scutirea de impozit fusese în sine un privilegiu atât de respectabil, a trebuit să fie consacrat chiar și în faptul care îi aducea atingere. S-a avut grijă ca perceperea să fie diferită acolo unde taxa era comună. Pentru unii, perceperea taxei rămânea degradantă și dură; pentru ceilalți, indulgentă și onorabilă.

Cu toate că inegalitatea în ceea ce privește plata impozitelor exista în întreaga Europă, în foarte puține țări ea era atât de vizibilă și resimțită în mod constant ca în Franța. În cea mai mare parte a Germaniei, majoritatea taxelor erau indirecte. Chiar și în cazul impozitului direct, privilegiul gentilomului era adesea reprezentat de faptul că participa in mai mică măsură la o contribuție comună. Mai mult, existau anumite taxe care erau plătite doar de către nobilime și care erau destinate să înlocuiască serviciul militar gratuit care nu mai era obligatoriu.

Dintre toate felurile de a-i diferenția pe oameni și de a delimita clasele sociale, inegalitatea impozitelor era însă cea mai periculoasă și totodată cea mai potrivită pentru a adăuga inegalității izolarea și a le face pe ambele incurabile. Pentru că efectele sunt vizibile: când burghezul și gentilomul nu mai sunt supuși la plata aceleiași taxe, pe an ce trece mărimea impozitului și modul în care acesta este perceput trasează din nou între ei, cu o linie sigură și precisă, limita de clasă. În fiecare an, fiecare dintre privilegiați resimte o nevoie imediată și presantă de a nu se mai lăsa confundat cu marea masă, și face un nou efort pentru a se izola.

Cum aproape că nu există taxă care să nu dea naștere unei probleme publice și nici probleme publice care să nu dea naștere unor taxe, din momentul în care cele două clase nu sunt supuse în mod egal la plata impozitului, ele nu mai au aproape nici un motiv să mai delibereze împreună și nici un pretext pentru nevoi și sentimente comune. Nu mai există motive pentru care să fie ținute separate. Putem spune că li s-a suprimat oarecum posibilitatea și dorința de a acționa împreună.

Burke, în descrierea măgulitoare pe care o face vechiului mod de organizare a Franței, aduce ca argument în favoarea nobilimii noastre ușurința cu care burghezii puteau fi înnobilați în urma obținerii vreunui post administrativ. Acest lucru părea să creeze o asemănare cu aristocrația deschisă din Anglia. Într-adevăr, Ludovic al XI-lea înmulțise înnobilările ca mijloc de a slăbi nobililimea, iar succesorii săi au răspândit sistemul cu dărnicie pentru a câștiga bani. Necker ne informează că, în vremea sa, numărul funcțiilor din administrație ocupate de către nobili era de patru mii. Nimic asemănător nu se vedea în vreo parte a Europei. Însă asemănarea pe care voia să o stabilească Burke între Franța și Anglia era cu atât mai falsă.

Motivul pentru care în Anglia clasele mijlocii, departe de a se război cu aristocrația, au rămas în uniune intimă cu ea, e nu atât faptul că aristocrația era deschisă, cât mai ales că forma ei era imprecisă și limita sa necunoscută. Mai important decât faptul de a te integra nobilimii era cel de a nu conștientiza niciodată momentul în care treceai acest prag. Astfel încât toți cei care se apropiau îndeajuns de mult de aristocrație puteau să facă parte din ea, să fie asociați la guvernare și să obțină o anumită strălucire sau un anumit beneficiu ca urmare a acestei puteri.

Însă bariera care separa în Franța nobilimea de celelalte clase era în continuare fixă și vizibilă, chiar dacă ușor de trecut. Era ușor de recunoscut datorită strălucirii sale și deci odioasă celor

care rămâneau pe dinafară. Odată trecută această barieră, erai separat prin privilegii odioase și umilitoare de cei din sânul cărora proveneai."

Departe de a diminua ura oamenilor de rând față de gentilom, sistemul înnobilărilor a făcut-o să crească peste măsură. Aceasta se înăsprea cu toată invidia pe care noul nobil o inspira vechilor săi egali. Astfel se explică de ce Starea a Treia se arată în doleanțele sale mai iritată de către înnobilați decât de către nobili și de ce ea cere restrângerea și nu lărgirea căii de acces către înnobilare.

În nici un alt moment al istoriei noastre noblețea nu a fost atât de ușor de obținut ca în '89, și niciodată burghezul și gentilomul nu au fost atât de înstrăinați unul de celălalt. Nu numai că nobilii nu vor să accepte în colegiile lor electorale persoane cu iz burghez, dar și burghezii îi îndepărtează cu aceeași grijă pe toți cei care ar fi putut părea gentilomi. În anumite provincii, noii înnobilați sunt respinși, pe de o parte, pentru că nu sunt considerați îndeajuns de nobili, iar pe de alta pentru că s-au înnobilat prea tare. Acesta a fost cazul, se zice, al celebrului Lavoisier.

Iar dacă, lăsând la o parte nobilimea, ne ocupăm de burghezie, vom vedea un spectacol similar: burghezul este aproape tot atât de izolat față de poporul de rând, pe cât era gentilomul de burghez.

Pe vremea Vechiului Regim aproape toată clasa de mijloc trăia la oraș. Cu precădere două lucruri produseseră acest efect: privilegiile gentilomilor și birul (*la taille*). Seniorul care trăia pe pământurile sale vădea de obicei o anumită cumsecădenie familiară față de țărani; însă aroganța sa față de burghezi, vecinii săi, era aproape nelimitată. Ea nu încetase să crească pe măsură ce, și pentru că, puterea sa politică scăzuse. Încetând să mai guverneze, seniorul nu mai avea interes să-i menajeze pe cei care ar fi putut să îl ajute în îndeplinirea acestei sarcini. De asemenea, așa cum s-a remarcat adesea, seniorului îi plăcea să se consoleze pentru pierderea puterii sale reale printr-o întrebuințare fără măsură a drepturilor sale aparente. Chiar absența sa de pe domeniu, în loc să-i ușureze pe vecini, mai mult îi deranja, deoarece privilegiile exercitate prin procură erau mult mai insuportabile.

Cu toate acestea, nu știu dacă birul și toate celelalte impozite care i-au fost asimilate, nu au reprezentat motive mult mai serioase.

Cred că aș putea explica în puține cuvinte de ce birul și accesoriile sale apăsau mai mult asupra zonelor rurale decât asupra orașelor, însă acest lucru i-ar putea părea inutil cititorului. Va fi deci suficient să spun că burghezii reuniți în orașe aveau o mie și una de modalități pentru a atenua apăsarea birului, și uneori chiar de a i se sustrage complet, modalități de care nici unul dintre ei nu ar fi beneficiat dacă ar fi rămas pe domeniul seniorial. Se fereau astfel, și pe bună dreptate, mai cu seamă de obligația de a colecta birul decât de aceea de a-l plăti; pentru că nu a existat niciodată pe vremea Vechiului Regim, și cred că în nici un alt regim, condiție mai groaznică decât aceea de colector parohial al birului. Voi avea posibilitatea să demonstrez acest lucru mai târziu. Cu toate acestea, nimeni din sat, cu excepția gentilomilor, nu putea să se sustragă acestei indatoriri; iar decât să i se supună, oamenii de rând înstăriți își arendau bunurile și se retrăgeau în cel mai apropiat oraș. Turgot se află în acord cu toate documentele secrete pe care am avut ocazia să le consult când spune că „operațiunea de colectare a birului îi transformă în burghezi citadini pe aproape toți oamenii de rând proprietari de la țară." Putem spune în treacăt că aceasta era una dintre cauzele pentru care Franța era mai plină de orașe, în special de mici orașe, decât cea mai mare parte a țărilor din Europa.

Închis astfel între ziduri, omul de rând îmbogățit își pierdea curând spiritul și deprinderile țărănești; el devenea în întregime străin de nevoile și problemele celor de o condiție cu el care însă rămăseseră la sat. Singurul scop al vieții sale era de a deveni funcționar public în orașul său adoptiv.

Ar fi o mare eroare dacă am crede că pasiunea pentru funcții a majorității francezilor din zilele noastre, și în special a celor aparținând claselor mijlocii, s-ar fi născut după Revoluție. Ea a luat naștere cu multe secole inainte și nu a încetat să se dezvolte de atunci încoace, fiind în permanență alimentată.

Funcțiile din vremea Vechiului Regim nu semănau întotdeauna cu cele din vremea noastră și erau, cred, mult mai numeroase;

numărul celor mărunte era aproape fără sfârșit. Numai între 1693 și 1709 s-a calculat că ar fi fost create patruzeci de mii de astfel de funcții, aproape toate la îndemâna micii burghezii. Eu am numărat pentru anul 1750, într-un oraș de provincie de mică dimensiune, 109 persoane angajate în aparatul de justiție și 126 ocupate cu executarea hotărârilor celor dintâi, iar cu toții erau oameni din oraș. Râvna cu care burghezii ocupau aceste funcții era într-adevăr fără egal. Din momentul în care unul dintre ei devenea posesor al unui mic capital, în loc să-l utilizeze în negoț, îl folosea cu grabă pentru a-și cumpăra o funcție. În Franța, această ambiție jalnică a dăunat progresului agriculturii și comerțului mai mult chiar decât aservirea feudală și birul. Când lipseau funcțiile, era pusă în valoare imaginația solicitanților, care inventau imediat unele noi. Un anume domn Lemberville publică un memoriu pentru a demonstra că este în interesul public crearea funcției de inspector al industriei și încheie oferindu-se el însuși pentru acest post. Care dintre noi nu a cunoscut un Lemberville? Un om cu o oarecare educație și bunăstare nu era mulțumit dacă murea fără să fi ajuns funcționar public. „Orice om, în funcție de condiția sa, încearcă să se realizeze prin intermediul regelui", spune un contemporan.

Singura diferență importantă în această chestiune între timpurile despre care vorbesc aici și vremea noastră constă în faptul că pe vremea aceea guvernul vindea funcțiile, în timp ce astăzi le acordă; pentru a le obține nu se mai plătesc bani; fiecare se vinde pe sine însuși.

Diferit de țăran prin locul și modul de viață, burghezul este diferit și prin interese. Plângerile împotriva privilegiilor nobililor în materie de justiție sunt foarte întemeiate; dar ce să spunem de cele ale burghezilor? Putem număra cu miile funcțiile care îi scutesc parțial sau total de plata contribuțiilor publice, adică a miliției, a corvezii sau a birului. Într-un document din epocă, se pune următoarea întrebare: care este parohia care nu are, în afară de nobili și de membri ai clerului, persoane care și-au procurat, cu ajutorul funcțiilor sau al unui comision, vreo scutire de impozit? Unul dintre motivele care duc din timp în timp la abolirea unui anumit număr de funcții destinate burghezilor, este diminuarea

veniturilor provenite din impozite, diminuare datorată unui număr foarte mare de persoane care se sustrag de la plata birului. Sunt sigur că numărul acestor scutiri a fost tot atât de mare, dacă nu și mai mare, în sânul burgheziei decât al nobilimii.

Aceste prerogative jalnice îi umpleau de invidie pe cei care erau privați de ele și de cel mai egoist orgoliu pe cei care se bucurau de ele. Nu este nimic mai evident în secolul al XVIII-lea decât ostilitatea burghezilor din oraș față de țăranii de la periferie și invidia celor de la periferie față de orășeni. „Fiecare oraș, preocupat de interesul său specific, este dispus să sacrifice întreaga zonă rurală și satele din arondimentul său", spune Turgot. Cu altă ocazie, vorbind subdelegaților săi, el adaugă: „Ați fost adesea obligați să reprimați tendința constant uzurpatoare și apăsătoare care caracterizează conducerea orașelor față de zona rurală și de satele din arondismentul lor."

Poporul însuși, care trăia împreună cu burghezii în același oraș, trebuie să le fi devenit străin sau chiar dușman. Cea mai mare parte a taxelor locale erau stabilite astfel încât să apese în special pe clasele de jos. Am avut de mai multe ori posibilitatea să verific personal ceea ce spune același Turgot în alt pasaj din scrierile sale, cum că burghezii din orașe găsiseră modalitatea de a face ca taxele de intrare a mărfurilor în oraș* să nu apese asupra lor.

Ceea ce întrezărim cu precădere în toate actele acestei burghezii este teama de a se vedea confundată cu poporul și dorința entuziastă de a se sustrage prin orice mijloace controlului acestuia.

„Dacă aceasta este dorința regelui, spun burghezii dintr-un oraș într-un memoriu către controlorul general, ca funcția de primar să redevină electivă, ar fi convenabl să-i obligăm pe electori să aleagă numai dintre principalii notabili ai orașului, sau chiar dintre cei care pot face parte din prezidiumul orașului."

Am văzut deja cum regii noștrii au dus o politică de înlăturare succesivă a drepturilor politice ale populației urbane. Începând cu

* *Les octrois* – taxe plătite în Evul Mediu în profitul comunității urbane pentru anumite mărfuri care intrau în oraș. Acest tip de taxe a fost definitiv desființat în Franța prin reforma fiscală din 1948. (nota trad.)

Ludovic al XI-lea și până la Ludovic al XV-lea, toată legislația regală relevă acest tip de gândire. Adesea burghezii din oraș se asociază acestei politici, iar uneori chiar o sugerează.

În timpul reformei municipale din 1764, un intendent se sfătuiește cu funcționarii municipali ai unui mic oraș dacă să se mențină dreptul de a alege magistrații pe care îl aveau artizanii și *alte persoane ce compun poporul de rând*. Acești funcționari răspund că, într-adevăr, „poporul nu a abuzat niciodată de acest drept și că ar fi fără îndoială bine să i se mențină cu titlu de consolare dreptul de a-i alege pe cei care trebuie să-l comande; însă că ar fi încă și mai bine, pentru menținerea ordinii și liniștii publice, să se lase acest lucru pe seama adunării notabililor." Subdelegatul îi convoacă în conferință secretă pe „cei mai buni șase cetățeni ai orașului". Aceștia au căzut în mod unanim de acord că cel mai bine ar fi să se acorde dreptul de a alege nici măcar adunării notabiblilor, ci unui anumti număr de deputați aleși dintre diferitele corpuri din care această adunare este compusă. Subdelegatul, mult mai favorabil libertăților poporului decât acești burghezi, chiar dacă menționează părerea lor, adaugă „că le este totuși foarte dificil artizanilor să plătească, fără să poată să le și controleze, sume de bani care le-au fost impuse de către aceia dintre concetățenii lor care sunt poate, datorită privilegiilor lor în materie de impozite, cel mai puțin interesați de această chestiune."

Să completăm însă tabloul. Să luăm acum în considerare burghezia singură, separată de poporul de rând, așa cum am luat în considerare nobilimea separată de burghezie. Remarcăm în interiorul acestei infime fracțiuni a națiunii, considerată independent de rest, diviziuni infinite. Se pare că poporul francez este aidoma acelor pretinse corpuri elementare în care chimia modernă întâlnește noi particule separabile pe măsură ce le privește mai de aproape. Eu însumi am găsit nu mai puțin de 36 de corpuri diferite printre notabilii unui mic oraș. Aceste corpuri diferite, chiar dacă foarte mici, contribuie fără încetare la propria lor fărâmițare; elimină cu fiecare zi toate părțile eterogene pe care le pot conține, pentru a se reduce la elementele simple. În urma aceastei munci ideale, unele dintre ele sunt reduse la trei sau patru membri. În consecință, personalitatea acestora este mult mai vioaie și

starea de spirit mai certăreață. Toate aceste corpuri sunt separate unele de altele prin câteva mici privilegii care chiar și când sunt prea puțin oneste trec drept semne ale onoarei. Între ele există tot timpul lupte pentru întâietate. Intendentul și tribunalele sunt de-a dreptul amețite de larma acestor certuri. „Tocmai s-a decis în cele din urmă că apa sfințită va fi dată mai întâi prezidiului orașului și apoi consiliului orășenesc. Parlamentul ezita; însă regele a făcut uz de dreptul său de evocare aducând cauza în discuția consiliului regal și a decis singur. Era și timpul, deoarece această afacere frământa întregul oraș." Dacă se acordă unuia dintre corpuri întâietate asupra altuia în adunarea generală a notabililor, cel din urmă încetează să se mai prezinte la lucrări; mai bine, spune el, renunță la chestiunile publice decât să-și vadă demnitatea denigrată. Corpul peruchierilor din orașul *La Flèche* hotărăște „că va dovedi în felul acesta adevărata durere pe care i-o provoacă acordarea dreptului de întâietate brutarilor." O parte a notabililor dintr-un oraș refuză cu obstinație să-și îndeplinească funcțiile „pentru că, spune intendentul, au pătruns în adunare câțiva artizani cărora marii burghezi nu li se pot asocia fără să se simtă umiliți." Un intendent dintr-o altă provincie ne spune: „dacă funcția de magistrat comunal este dată unui notar, acest lucru îi va dezgusta pe ceilalți notabili, notarii fiind aici oameni de origine socială umilă, foști secretari de notari care nu fac parte din familiile de notabili." Cei mai buni șase cetățeni ai orașului despre care am mai vorbit și care decid atât de ușor că poporul trebuie să fie privat de drepturile sale politice, se găsesc într-o ciudată încurcătură când trebuie să stabilească cine vor fi notabilii și în ce ordine să fie ierarhizați. În această problemă sunt mult mai modești și își exprimă doar îndoielile; se tem, spun ei, „să nu le provoace unora dintre concetățenii lor o durere prea mare."

În cursul atâtor neîncetate înfruntări cauzate de amorul propriu al acestor mici corpuri cetățenești, vanitatea naturală a francezilor se întărește și se ascute, iar orgoliul legitim al cetățeanului este uitat. În secolul al XVI-lea, cea mai mare parte a corporațiilor pe care tocmai le-am menționat existau deja; însă membrii lor, după ce își rezolvau problemele specifice de organizare, se reuneau periodic cu ceilalți locuitori pentru a se ocupa împreună de

treburile cetății. În secolul al XVIII-lea, membrii corporațiilor sunt aproape în întregime repliați asupra lor înșilor, deoarece acțiunile referitoare la viața municipală devin tot mai rare și sunt îndeplinite prin mandatari. Fiecare dintre aceste mici comunități trăiește doar pentru sine, nu se ocupă decât de sine și nu se amestecă decât în problemele care o ating în mod direct.

Cuvântul *individualism*, pe care noi l-am creat pentru propria folosință, era necunoscut părinților noștri, deoarece în vremea lor nu existau cu adevărat indivizi care să nu aparțină unui grup și care să se poată reprezenta pe ei înșiși de unii singuri. Era, dacă mă pot exprima așa, un fel de individualism colectiv, care pregătea spiritele pentru adevăratul individualism pe care îl cunoaștem noi.

Și cel mai ciudat este faptul că toți acești oameni care erau separați unii de alții, deveniseră atât de asemănători între ei, încât ar fi fost de ajuns să li se schimbe locurile ca să fie de nerecunoscut. Mai mult, cel care ar fi putut să le sondeze spiritul, ar fi descoperit că aceste mici bariere care separau oameni atât de asemănători li se păreau chiar acestora contrare atât interesului public, cât și bunului simț și că în teorie iubeau deja cu toții unitatea. Fiecare dintre ei ținea la condiția sa specifică deoarece și alții se particularizau prin condiția lor; însă erau cu toții gata să se confunde în aceeași masă de oameni, cu condiția ca nimeni să nu fi avut ceva propriu și să nu fi depășit condiția comună.

CAPITOLUL 10

Distrugerea libertății politice și fragmentarea claselor au cauzat aproape toate slăbiciunile în urma cărora Vechiul Regim a dispărut

Tocmai am prezentat cea mai funestă dintre toate relele care erodau structura Vechiului Regim, condamnându-l la moarte. Aș vrea să revin asupra originii unui rău atât de periculos și ciudat și să arăt câte alte lucruri rele s-au născut de aici.

Dacă, începînd din Evul Mediu, englezii și-ar fi pierdut precum noi libertatea politică și odată cu ea toate libertățile locale care nu pot subzista prea multă vreme singure, este foarte probabil că diferitele clase din care este compusă aristocrația lor s-ar fi separat unele de altele, așa cum s-a întâmplat în Franța și, mai mult sau mai puțin, pe întreg continentul și că toate împreună s-ar fi separat de popor. Însă libertatea i-a forțat să rămână tot timpul în contact unii cu ceilalți pentru a se putea înțelege la nevoie.

Este uimitor să vedem cum nobilimea engleză, împinsă chiar de propria-i ambiție, a știut, când acest lucru i s-a părut necesar, să se confunde cu clasele inferioare, prefăcându-se că le consideră egalele sale. Arthur Young, pe care l-am citat deja, și a cărui carte este una dintre cele mai instructive din câte există asupra vechii Franțe, povestește cum, găsindu-se într-o zi la țară în vizită la ducele de Liancourt, a avut dorința de a pune câteva întrebări unora dintre cei mai descurcăreți și mai bogați cultivatori din împrejurimi. Ducele l-a însărcinat pe intendentul său să îi aducă. La care englezul face următoarea remarcă: „La un senior englez ar fi fost chemați trei sau patru cultivatori (*farmers*), care ar fi servit masa cu familia acestuia și laolaltă cu doamnele de cel mai

înalt rang. Am văzut acest lucru de cel puțin o sută de ori în insulele noastre. Este un lucru pe care l-am căuta în zadar în Franța, de la Callais până la Bayonne."

Cu siguranță că aristocrația engleză era cu mult mai trufașă decât cea franceză și mai puțin dispusă să se familiarizeze cu tot ceea ce se găsea sub nivelul său de existență; însă necesitățile condiției sale îi impuneau acest lucru. Era gata să facă absolut orice pentru a conduce. De secole nu mai există în Anglia diferențe de impozit în afara celor introduse succesiv în favoarea claselor aflate în nevoie. Luați deci aminte vă rog cum principii politice diferite pot conduce atât de departe popoare atât de apropiate! În secolul al XVIII-lea, în Anglia săracul este cel care beneficiază de privilegii în ceea ce privește impozitul; în Franța, bogatul[K]. În Anglia aristocrația și-a asumat sarcinile publice cele mai grele pentru a i se permite să guverneze; în Franța, aristocrația și-a menținut până la sfârșit imunitatea în materie de impozite, ca o consolare pentru pierderea dreptului de a guverna.

În secolul al XIV-lea maxima *nu-l impozita pe cel care nu vrea* părea la fel de solid stabilită în Franța ca și în Anglia. Ea este reamintită deseori și a acționa în contra ei pare întotdeauna un act tiranic; a i te conforma, înseamnă a reintra în legalitate. În acea epocă întâlnim, așa cum am mai spus, o mulțime de analogii între instituțiile noastre politice și cele ale englezilor. Însă din acel moment destinele celor două popoare se separă și vor deveni din ce în ce mai diferite, pe măsură ce timpul va trece. Sunt aidoma a două linii care, plecând din puncte vecine, însă cu o înclinare puțin diferită, se depărtează apoi la nesfârșit pe măsură ce se prelungesc.

Îndrăznesc să afirm că, din ziua în care, epuizată în urma marilor dezordini din vremea captivității regelui Ioan și a nebuniei lui Carol al VI-lea, națiunea franceză le-a permis regilor să stabilească fără consimțământul său un impozit general și când nobilimea a avut lașitatea de a lăsa Starea a Treia să fie impozitată cu condiția ca ea să fie scutită de plată, din ziua aceea s-a sădit sămânța pentru aproape toate viciile și abuzurile care au marcat pentru totdeauna Vechiul Regim și i-au cauzat moartea violentă.

Admir deosebita perspicacitate a lui Commines care spunea: „Carol al VI-lea, care a câștigat dreptul de a impune birul după bunul său plac, fără consimțământul Stărilor Generale, și-a încărcat foarte mult sufletul, atât pe al său, cât și pe cel al succesorilor săi, și a produs regatului o rană care va sângera multă vreme."

Iată cum rana s-a mărit într-adevăr în decursul anilor; urmăriți pas cu pas consecințele acestui lucru.

Forbonnais spune pe bună dreptate în ale sale *Cercetări privind finanțele regatului Franței* că în Evul Mediu regii trăiau în general din veniturile propriilor domenii: „și cum nevoile extraordinare, adaugă el, erau asigurate din contribuții extraordinare, ele includeau în aceeași măsură clerul, nobilimea și poporul de rând."

Cea mai mare parte a impozitelor generale votate de către cele trei Stări în secolul al XIV-lea au într-adevăr acest caracter. Aproape toate taxele stabilite în această epocă sunt taxe *indirecte*, adică sunt achitate de către toți consumatorii fără distincție. Uneori impozitul este direct; el se aplică atunci nu pe proprietate, ci pe venit. Nobilii, clericii și burghezii sunt obligați să-i doneze regelui pe timp de un an a zecea parte, de exemplu, din veniturile lor. Ceea ce spun aici în legătură cu impozitele votate pentru tot regatul de către Stările Generale trebuie să fie subînțeles și pentru impozitele stabitite în aceeași epocă de către diferitele Stări provinciale pe cuprinsul propriului teritoriu.

Este adevărat că încă din acea epocă impozitul direct cunoscut sub numele de bir (*taille*) nu era plătit de către gentilom. Obligația serviciului militar gratuit îl scutea de la această plată; însă birul, folosit ca impozit general, era atunci puțin răspândit și se întâlnea mai curând la nivelul senioriei decât la cel al regatului.

Când regele a decis pentru prima dată să impună taxe după bunul său plac, el a înțeles că trebuia să aleagă una care să nu pară că lovește în mod direct asupra nobililor. Aceștia formau în acea perioadă clasa rivală și cea mai periculoasă pentru regalitate și nu ar fi acceptat niciodată o inovație care le-ar fi adus astfel de prejudicii. Regele a ales deci un impozit de la care nobilii erau scutiți: birul.

Tuturor inegalităților specifice care existau deja li s-a adăugat una cu caracter mai general, care le-a agravat și le-a menținut pe toate celelalte. Din acel moment, pe măsură ce atribuțiile puterii centrale și deci nevoile vistieriei publice cresc, birul se extinde și se diversifică; în curând, se înzecește și toate noile taxe devin biruri (*des tailles*). Cu fiecare an, inegalitatea în fața impozitelor separă clasele și îi izolează pe indivizi mai mult decât până atunci. Din moment ce impozitul avea drept scop să îi impună nu pe cei mai capabili să plătească, ci pe cei mai puțin capabili să se apere de plata lui, trebuia să se ajungă la această consecință mostruoasă de a-l scuti pe cel bogat și a-l impune pe cel sărac. Se spune că Mazarin, în lipsă de bani, s-a gândit să impună o taxă pe principalele case din Paris dar că, întâlnind rezistență din partea celor interesați, s-a mulțumit să adauge cele cinci milioane de care avea nevoie pe lista generală a birului. Dorea să-i impoziteze pe cetățenii cei mai bogați; s-a trezit în situația de a-i impozita pe cei mai amărâți; însă vistieria nu a avut cu nimic de pierdut din acest lucru.

Veniturile provenite din taxe atât de prost repartizate aveau anumite limite, nu însă și nevoile principilor. Totuși, aceștia nu doreau nici să convoace Stările Generale care să voteze subsidii, nici să impoziteze nobilimea, provocând-o astfel să ceară convocarea acestor adunări.

De aici provine fecunditatea atât de formidabilă și de dăunătoare a gândirii financiare care caracterizează așa de bine administrarea banului public în ultimele trei secole ale monarhiei.

Nevoia de bani poate împinge la practici violente sau necinstite o conducere bună, dar lipsită de publicitate și control. Aceasta mai ales odată ce timpul i-a consacrat puterea și a eliberat-o de teama de revoluție, ultima salvare a popoarelor. Pentru a înțelege acest lucru, trebuie studiată în detaliu istoria administrativă și financiară a Vechiului Regim.

Se întâlnesc la fiecare pas în analele istorice bunuri regale vândute și apoi reintrate în posesia Casei regale ca imposibil de vândut; contracte încălcate și drepturi dobândite care sunt apoi contestate; creditori ai statului care sunt sacrificați cu prilejul fiecărei crize; credința publică tot timpul înșelată; privilegii acordate pentru totdeauna și care sunt întotdeauna retrase.

Dacă am putea deplânge neplăcerile cauzate de vanitatea prostească, ar trebui să ne fie milă de soarta acelor înnobilați nefericiți cărora, pe tot parcursul secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea, le-au fost retrase din timp în timp aceste onoruri lipsite de importanță și privilegiile nedrepte pe care le plătiseră deja de mai multe ori. Astfel a anulat Ludovic al XIV-lea toate titlurile de noblețe mai noi de 92 de ani, titluri care în cea mai mare parte fuseseră acordate chiar de către el. Acestea puteau fi păstrate doar cu condiția unei noi plăți deoarece, spunea edictul, *toate aceste titluri fuseseră obținute prin plata unui impozit special*. Optzeci de ani mai târziu, acest exemplu va fi urmat de Ludovic al XV-lea.

Soldatului care făcea parte din miliții îi era interzis să fie înlocuit cu altcineva de frică, se spunea, să nu crească cheltuielile statului pentru plata noilor recruți.

Orașele, comunitățile locale, spitalele sunt constrânse să-și neglijeze obligațiile pentru a putea să îl împrumute pe rege. Comunitățile parohiale sunt împiedicate să întreprindă lucrări de interes public de teamă că astfel li se vor diminua resursele și vor plăti cu mai puțină conștiinciozitate birul.

Se spune că Dl. Orry și Dl. De Trudaine, unul controlor general și celălalt director general al podurilor și șoselelor, concepuseră proiectul înlocuirii corvezii drumurilor printr-o prestație în bani care trebuia să fie plătită de către locuitorii fiecărui canton pentru repararea drumurilor. Motivul care i-a făcut pe acești doi abili administratori să renunțe la proiectul lor este foarte instructiv: ei se temeau, se spune, că întrucât fondurile fuseseră obținute în acest fel, ar fi fost imposibil ca vistieria publică să fie împiedicată să le deturneze pentru a le folosi în interes propriu, astfel încât în scurtă vreme contribuabilii urmau să aibă de suportat simultan și noua impunere și vechile corvezi. Nu îmi este teamă să spun că toți particularii ar fi căzut pe mâna justiției dacă și-ar fi gestionat propria avere în felul în care marele rege, în toată splendoarea sa, gestiona averea publică.

Dacă întâlniți vreo veche instituție medievală care s-a menținut agravându-și defectele în contra spiritului timpului, sau vreo noutate dăunătoare, săpați până la rădăcina răului; acolo veți găsi un expedient financiar care s-a instituționalizat. Veți vedea cum pentru a plăti datorii de o zi s-au pus bazele unor noi puteri care vor dăinui pentru secole.

Un impozit special, denumit dreptul de liber-domeniu*, fusese instituit într-o epocă îndepărtată pentru oamenii de rând care dețineau bunuri nobiliare. Acest impozit crea între diferitele tipuri de pământuri aceleași diviziuni care existau între oameni, contribuind la lărgirea acestora. Nu știu dacă nu cumva dreptul de liber-domeniu nu a contribuit mai mult decât orice altceva la separarea omului de rând de gentilom, deoarece îi împiedica să se confunde în ceea ce privește proprietatea funciară, lucrul care îi unește cel mai bine și mai repede pe oameni. Astfel, din timp în timp, era redeschisă o prăpastie între proprietarul nobil și vecinul său de origine comună. Din contră, în Anglia nimic nu a grăbit mai mult strângerea legăturilor dintre aceste două clase decât abolirea, în secolul al XVII-lea, a tuturor semnelor care diferențiau fieful nobiliar de posesiunile oamenilor de rând.

În secolul al XV-lea, dreptul feudal de liber-domeniu are o valoare mică și este rareori prelevat. Însă în secolul al XVIII-lea, când feudalitatea este aproape distrusă, el e cerut cu sfințenie la fiecare douăzeci de ani și reprezintă venitul pe un an întreg. Îl plătește fiul care succede tatălui. „Acest drept dăunează enorm artei agricole, spune Societatea de Agricultură din Tours în 1761. Dintre toate impozitele pe care supușii regelui trebuie să le plătească în mediul rural, acesta este fără îndoială cel mai jignitor." – „Această taxă, spune un alt contemporan, care nu era cerută la început decât odată în viață, a devenit între timp un impozit extrem de crud." Nobilimea ar fi vrut să fie abolit, pentru că-i împiedica pe oamenii de rând să-i cumpere pământurile, însă nevoile fiscului cereau ca acest impozit să fie menținut și chiar mărit.

* *Droit de franc-fief* – taxă care trebuia să fie plătită de către un om de rând care deținea un domeniu nobiliar. (nota trad.)

Evul Mediu este acuzat pe nedrept de toate relele produse de către corporațiile industriale. Totul arată că la origine asociațiile de meșteri și comitetele de jurați ale corporațiilor nu au reprezentat decât simple mijloace de a-i ține laolaltă pe membrii aceleași profesii și de a stabili în sânul fiecărei industrii o conducere liberă având ca scop să-i inglobeze și să-i ajute pe muncitori. Se pare că Ludovic cel Sfânt nu a dorit mai mult de atât.

De abia de la începutul secolul al XVI-lea, în plină Renaștere, a apărut ideea de a considera dreptul de a munci ca pe un privilegiu pe care regele îl putea vinde. Doar din acel moment fiecare corporație se transformă într-o mică aristocrație închisă și vedem apărând toate acele monopoluri dăunătoare progresului industriilor, monopoluri care i-au revoltat pe părinții noștrii. După Henric al III-lea, care dacă nu a dat naștere răului, cel puțin l-a generalizat, până la Ludovic al XIV-lea care l-a distrus, putem spune că abuzurile sistemului comitetelor de jurați nu a încetat nici un moment să se dezvolte și să se extindă. Și aceasta chiar în vremea în care progresul societății făcea sistemul tot mai insuportabil și opinia publică îl semnala cu mai multă vehemență. În fiecare an, noi profesii încetau să mai fie libere; în fiecare an, privilegiile celor vechi erau mărite. Niciodată răul nu a fost mai mare decât în așa zișii frumoși ani ai domniei lui Ludovic al XIV-lea, pentru că niciodată nevoia de bani nu fusese mai mare, la fel ca și hotărârea de a nu mai face apel la națiune.

Letronne spunea pe bună dreptate în 1775: „Statul nu a creat comunitățile industriale decât pentru a obține din asta resurse, fie ca urmare a brevetelor pe care le vinde, fie prin înființarea unor noi funcții pe care comunitățile sunt forțate să le răscumpere. Edictul din 1673 nu face decât să tragă ultimele consecințe ale principiilor lui Henric al III-lea, obligând toate comunitățile să obțină scrisori de confirmare prin plata unei sume de bani; și toți artizanii care nu făceau încă parte din comunitate au fost forțați să i se alăture. Această afacere lamentabilă a dus la obținerea a trei sute de mii de livre."

Am văzut cum a fost perturbată întreaga organizare a orașelor, însă nu ca urmare a unei viziuni politice, ci în speranța procurării unor resurse pentru tezaur.

Aceeași nevoie de bani, combinată cu frustrarea de a nu-i mai putea cere Stărilor Generale, au dat naștere sistemului venalității funcțiilor care a devenit încetul cu încetul un lucru atât de curios cum nu s-a mai văzut altul în lume. Grație acestei instituții rezultată din concepția financiară a epocii, vanitatea Stării a Treia a fost menținută trează, fiind dirijată numai către achiziția de funcții publice. Și astfel, această dragoste universală pentru posturi, care a devenit sursa comună a revoluțiilor și a servituții, a pătruns până în măduva națiunii.

Pe măsură ce dificultățile financiare creșteau, apăreau noi funcții, toate retribuite prin scutiri de taxe sau privilegii; și cum acest lucru era decis de către nevoile tezaurului, nu de către cele ale administrației, s-au creat funcții complet inutile și dăunătoare. Din 1664, din timpul anchetei făcute de Colbert, s-a văzut că valoarea capitalului angajat în această jalnică afacere era de aproape cinci sute de milioane de livre. Se spune că Richelieu a distrus o sută de mii de funcții. Acestea renășteau imediat sub alte nume. Pentru o sumă de bani modică, puterea centrală și-a cedat dreptul de a conduce, de a-și controla și constrânge proprii agenți. Încetul cu încetul, s-a construit astfel o mașinărie administrativă atât de vastă, complicată, încurcată și improductivă încât a trebuit să fie oarecum lăsată să funcționeze în gol și să se construiască pe lângă ea o instituție de guvernământ care s-a dovedit a fi simplă și la îndemână, cu ajutorul căreia s-a făcut în realitate ceea ce toți acești funcționari aveau doar aerul că fac.

Putem afirma că nici una dintre aceste instituții detestabile nu ar fi putut subzista mai mult de douăzeci de ani, dacă s-ar fi permis discutarea lor. Nici una dintre ele nu ar fi apărut sau nu s-ar fi agravat dacă ar fi fost consultate Stările Generale, sau dacă ar fi fost ascultate plângerile acestora în momentul în care din întâmplare mai erau uneori convocate. Deși rar convocate Stările Generale nu au încetat să protesteze în ultimele secole contra lor. Vedem în mai multe rânduri aceste adunări indicând ca origine a tuturor abuzurilor puterea pe care regele și-a arogat-o de a percepe în mod arbitrar taxele sau, pentru a reproduce chiar expresiile de care se folosea limba energică a secolului al XV-lea, „dreptul de a se îmbogăți din substanța poporului fără consimțământul și deliberarea celor trei Stări Generale." Stările Generale nu se ocupă doar de propriile drepturi; ele cer de asemenea cu tărie și adesea obțin respectarea drepturilor provinciilor și ale orașelor. Cu prilejul fiecărei noi sesiuni există voci care se ridică împotriva inegalităților impozitelor. Stările Generale cer în mai multe rânduri abandonarea sistemului comitetelor de jurați și atacă în fiecare secol cu o energie crescută venalitatea funcțiilor. „Cine vinde funcția vinde justiția, ceea ce este un lucru infam", spun ele. Când venalitatea funcțiilor devine o realitate, ele continuă să se plângă de abuzul de funcții care se face. Se ridică împotriva atâtor funcții inutile și privilegii periculoase, însă întotdeauna în van. Aceste funcții erau create în mod special contra Stărilor Generale și erau născute din dorința de a nu le mai reuni și din nevoia de a deghiza în ochii francezilor impozitele, impozite pe care guvernanții nu îndrăzneau să le înfățișeze sub adevărata lor formă.

Se cuvine observat că cei mai buni regi au recurs la aceste practici la fel ca și cei răi. Cel care încheie procesul de creare a sistemului venalității funcțiilor este Ludovic al XII-lea; Henric al IV-lea este cel care vinde dreptul de moștenire al acestora; viciile sistemului sunt cu atât mai puternice cu cât este mai mare virtutea oamenilor care îl practică!

Aceași dorință de a scăpa de sub tutela Stărilor Generale a făcut ca puterea centrală să încredințeze parlamentelor cea mai mare parte a atribuțiilor politice ale acestora, ceea ce a dus la întrepătrunderea puterii judiciare cu cea guvernamentală într-un mod extrem de prejudiciabil pentru bunul mers al lucrurilor. Trebuia să existe impresia că se acordă unele garanții noi în locul celor vechi care erau înlăturate; pentru că francezilor, care suportau cu atâta răbdare puterea absolută atâta vreme cât aceasta nu era opresivă, nu le făcea plăcere vederea acesteia. Și este întotdeauna înțelept să li se ridice în fața ochilor unele bariere aparente care, fără a putea opri absolutismul, cel puțin îl pot ascunde cât de cât.

Într-adevăr, ceea ce a făcut ca toate clasele să rămână separate, pentru a nu se putea nici apropia, nici înțelege asupra unui proiect de rezistență comună, astfel încât guvernul să se găsească întotdeauna confruntat cu un foarte mic număr de oameni izolați

unii de alți, a fost tocmai această dorință de a împiedica națiunea, căreia i se cereau contribuții bănești, să-și recapete libertatea. Pe parcursul acestei lungi istorii, unde vedem apărând atâția principi remarcabili, mulți prin spirit, unii prin geniu, aproape toți prin curaj, nu întâlnim unul care să facă efortul de a apropia clasele și a le uni altfel decât supunându-le unei egale dependențe. Mă înșel: unul singur a dorit acest lucru și chiar și-a dat toată silința în acest sens; și acela, nepătrunse sunt căile Domnului! a fost Ludovic al XVI-lea.

Divizarea claselor sociale reprezintă crima vechii regalități și a devenit mai târziu scuza acesteia; pentru că, atunci când toți cei care compun partea bogată și luminată a națiunii nu se mai pot înțelege și întrajutora în acțiunea de guvernare, administrarea țării însăși devine ca și imposibilă și se cuvine ca un stăpân să intervină.

„Națiunea, spune Turgot cu tristețe într-un raport secret către rege, este o societate compusă din diferite ordine prost reunite și dintr-un popor ale cărui membre nu au decât foarte puține legături de solidaritate și în care, în consecință, nimeni nu este preocupat decât de interesul său particular. Nicăieri nu există un interes comun vizibil. Satele, orașele nu întrețin mai multe legături comune decât circumscripțiile administrative cărora le sunt arondate. Nu se pot înțelege între ele pentru a realiza lucrările publice care le sunt necesare. În acest război permanent al pretențiilor și proiectelor, Maiestatea Voastră este obligată să decidă totul singură sau prin mandatari. Supușii așteaptă ordinele Voastre speciale pentru a contribui la bunul public, pentru a respecta drepturile altuia, sau uneori pentru a și le exercita pe ale lor proprii."

Nu este un proiect de mică însemnătate să-i apropii pe concetățenii care au trăit timp de secole ca străini sau inamici și să-i înveți cum să-și conducă împreună propriile afaceri. A fost mult mai ușor să fie divizați decât este acum să fie reuniți. Noi am dat lumii un exemplu memorabil în acest sens. Când diferitele clase în care era împărțită vechea Franță au reintrat în contact acum 60 de ani, după ce fuseseră izolate prin numeroase bariere un timp atât de îndelungat, s-au atins mai întâi în locurile cele mai dureroase și nu s-au regăsit decât pentru a se diviza din nou. Rivalitatea și ura dintre ele supraviețuiesc chiar și în zilele noastre.

CAPITOLUL 11

Despre felul de libertate existent sub Vechiul Regim și despre influența sa asupra Revoluției

Dacă ne-am opri aici cu lectura acestei cărți, nu am avea decât o imagine extrem de imperfectă a conducerii Vechiului Regim și am înțelege cu dificultate societatea care a făcut Revoluția.

Văzându-i pe concetățenii noștri atât de divizați și aplecați asupra lor înșilor, o putere regală atât de întinsă și atotputernică, s-ar putea crede că spiritul de independență dispăruse odată cu libertățile publice și că toți francezii erau în mod egali reduși la supunere. Însă nu era așa; guvernul conducea deja singur și în mod absolut toate problemele publice, astfel încât era departe de a fi stăpânul tuturor indivizilor.

În mijlocul multor instituții deja pregătite pentru a suporta puterea absolută, libertatea încă trăia; însă era un fel aparte de libertate, despre care este dificil astăzi să-ți faci o idee și care trebuie examinată foarte atent pentru a putea înțelege așa cum trebuie binele și răul pe care ni le-a pricinuit.

În timp ce puterea centrală se substituia tuturor puterilor locale și ocupa din ce în ce mai mult întreaga sferă a autorității publice, instituții care fuseseră lăsate să trăiască sau care fuseseră create chiar de către puterea centrală, precum unele vechi cutume și obiceiuri sau chiar abuzuri, îi incomodau mișcările. Toate acestea întrețineau încă în adâncul inimilor unui mare număr de oameni spiritul de rezistență și mențineau consistența și proeminența unui însemnat număr de personalități.

Încă din acea epocă, centralizarea avea deja aceeași natură, aceleași procedee și aceleași obiective ca în zilele noastre, dar nu încă și aceeași tărie. Puterea centrală, în dorința sa de a face bani din orice, scoțând la vânzare cea mai mare parte a funcțiilor publice, se privase astfel pe sine însăși de posibilitatea de a le acorda și a le retrage după bunul său plac. Una dintre pasiunile sale dăunase astfel grav succesului celeilalte; lăcomia a contravenit ambiției. Puterea centrală era astfel restrânsă în acțiunile sale la folosirea unor instrumente pe care nu le-a modelat ea însăși și pe care nu le putea distruge. I se întâmpla adesea să vadă cum cele mai absolute planuri ale sale își pierd din energie în timpul executării. Această organizare ciudată și coruptă a funcțiilor publice ținea locul unei garanții politice împotriva omnipotentei puteri centrale. Era ca un fel de dig neregulat și prost construit care îi fragmenta forța și îi reducea impactul.

Puterea centrală nu dispunea încă nici de această mulțime nesfârșită de favoruri, ajutoare, onoruri și bani pe care poate astăzi să le distribuie; avea deci mult mai puține mijloace de atracție și de constrângere.

Ea însăși cunoștea foarte puțin limitele exacte ale propriei puteri. Nici unul dintre drepturile sale nu era recunoscut cu precizie și nici bine împământenit; sfera sa de acțiune era imensă, însă era parcursă încă cu pași șovăitori, ca și cum s-ar fi înaintat pe un teren întunecos și necunoscut. Aceste umbre amenințătoare, care ascundeau în epocă limitele tuturor puterilor și care impresurau toate drepturile, favorizau acțiunile principilor îndreptate împotriva libertății supușilor și apărau interesele puterii centrale.

Administrația, simțindu-se ca o creație de dată recentă și de extracție socială modestă, era reținută în acțiunile sale ori de câte ori întâlnea în calea sa un obstacol. Citind corespondența miniștrilor și intendenților din secolul al XVIII-lea, este întotdeauna uimitor să vedem cum acest guvern, care este copleșitor și absolut câtă vreme supunerea nu este contestată, rămâne deconcertat la vederea celei mai mici rezistențe. Cea mai neînsemnată critică îl tulbură, cel mai mic zgomot îl înspăimântă, și atunci se oprește, ezită, deliberează, încheie acorduri și rămâne adesea mult în urma

limitelor naturale ale puterii sale. Egoismul blând al lui Ludovic al XV-lea și bunătatea succesorului său se pretau la astfel de realități. De altfel, acești regi nici nu și-ar fi imaginat vreodată că cineva s-ar gândi să-i detroneze. Nu aveau nimic din acea îngrijorare naturală și inconfortabilă pe care frica a inoculat-o începând de atunci celor care guvernează. Ei călcau în picioare doar oameni de a căror existență nu știau nimic.

Multe dintre privilegiile, prejudecățile și ideile false care se opuneau cel mai mult încetățenirii unei libertăți firești și binefăcătoare mențineau, în cazul unui mare număr de supuși, spiritul de independență și-i predispuneau pe aceștia să se opună abuzurilor puterii.

Nobilii disprețuiau foarte tare administrația propriu zisă, chiar dacă recurgeau la serviciile ei din timp în timp. Ei păstrau ceva din vechea mândrie a părinților lor, care fuseseră dușmani atât ai servituții, cât și ai conformismului, până și în modul în care își abandonau fosta putere. Nu se mai preocupau de loc de libertatea generală a cetățenilor și acceptau cu bună știință extinderea în jurul lor a autorității guvernamentale. Însă nu înțelegeau că aceasta îi amenința deopotrivă și pe ei, iar pentru a obține puterea, erau capabili la nevoie să se arunce în orice aventură. În momentul în care începe Revoluția, această nobilime, care se va prăbuși odată cu monarhia, are încă, față de rege și mai ales față de agenții săi, o atitudine cu mult superioară și un limbaj mult mai independent decât Starea a Treia, cea care în curând va răsturna monarhia[L]. Aproape toate garanțiile împotriva abuzului de putere de care am beneficiat pe parcursul a treizeci și șapte de ani de regim reprezentativ sunt revendicate sus și tare chiar de către ea. Când citim caietele de doleanțe ale nobilimii simțim, printre prejudecățile și slăbiciunile sale, spiritul și unele dintre marile calități ale aristocrației. Ar trebui să regretăm pentru totdeauna că în loc să facem astfel încât această nobilime să se conformeze imperiului legilor, am doborât-o la pământ și am dezrădăcinat-o. Acționând astfel, am privat națiunea de o parte esențială a substanței sale și i-am provocat libertății o rană care nu se va mai vindeca niciodată. O clasă care a fost timp de atâtea secole cea dintâi

a dobândit, în această lungă și necontestată folosință a măreției, o anumită mândrie sentimentală, o încredere naturală în forțele sale, obișnuința de a fi admirată, ceea ce o face să fie elementul cel mai rezistent al corpului social. Ea nu are numai un caracter energic; ea sporește în același timp și energia celorlalte clase. Dacă este extirpată, chiar și dușmanii săi vor fi slăbiți. Nimic nu va putea să o înlocuiască în întregime; ea însăși nu va mai renaște niciodată, ci va putea cel mult să-și regăsească titlurile și bunurile, însă nu și spiritul părinților săi.

După Revoluție, i-am văzut adesea pe preoți supunându-se cu servilism în toate chestiunile civile suveranului laic, oricare ar fi fost acesta, flatându-l în modul cel mai îndrăzneț, numai pentru că se preface că favorizează Biserica. Odinioară, aceștia formau unul dintre corpurile cele mai independente ale națiunii și singurul căruia i se respectau prin obligație libertățile specifice.

Provinciile își pierduseră libertățile, iar orașele nu mai păstrau decât amintirea acestora. Zece nobili nu se puteau reuni pentru a discuta împreună asupra unei probleme oarecare fără să aibă permisiunea expresă a regelui. Biserica Franței și-a păstrat până la capăt adunările periodice. În sânul său chiar puterea ecleziastică avea limite bine respectate. Clerul de jos poseda garanții serioase contra tiraniei superiorilor săi, iar arbitrarul nelimitat al arhiepiscopului nu îl pregătea pentru o supunere pasivă față de puterea principelui. Nu vreau să judec această veche formă de organizare a Bisericii; remarc doar că ea nu pregătea în nici un caz sufletul preoților în spiritul servilismului politic.

De altfel, mulți dintre preoți erau gentilomi de viță veche, și introduceau în sânul Bisericii mândria și lipsa de supunere a oamenilor de această condiție. Mai mult, toți aveau un rang înalt în stat și posedau privilegii. Folosința drepturilor feudale, atât de dăunătoare puterii morale a Bisericii, oferea în mod individual membrilor săi un spirit de independență față de puterea civilă.

Însă preoții își datorau în primul rând ideile, nevoile, sentimentele, adesea pasiunile cetățenești, proprietății funciare. Am avut răbdarea să citesc cea mai mare parte a rapoartelor și dezbaterilor pe care ni le-au lăsat vechile Stări Provinciale – și în special

cele din Languedoc, unde clerul era mult mai implicat în detaliile administrației publice decât în alte părți – precum și procesele verbale ale adunărilor provinciale care au fost reunite între 1779 și 1787. Citind aceste texte prin prisma ideilor epocii mele, am fost uimit să constat că episcopi și abați, dintre care mulți au fost în egală măsură distinși prin sfințenia și prin cunoștințele lor, redactau rapoarte privitoare la construirea unui drum sau a unui canal, abordând acest subiect în perfectă cunoștință de cauză; ei discutau cu o știință și o artă desăvârșite care erau cele mai bune metode de creștere a productivității agricole, cum să fie asigurată bunăstarea locuitorilor și ce să se facă pentru ca industria să prospere. Și în toate aceste chestiuni, erau întotdeauna egali și adesea chiar superiori tuturor specialiștilor din lumea laică, ce se ocupau împreună cu ei de aceleași probleme.

Contrar unei opinii generale bine impământenite, îndrăznesc să cred că popoarele care privează clerul catolic de proprietățile sale funciare, transformându-i toate veniturile în bunuri salariale, nu fac decât să servească interesele Sfântului Scaun și pe cele ale principilor laici, privându-se ele însele de un important element de libertate.

Un om care, în ceea ce privește chestiunile de credință, este supus unei autorități străine, și care în țara de domiciliu nu își poate întemeia o familie, nu este legat de pământ decât printr-o singură legătură trainică: proprietatea funciară. Tăiați-i această legătură și nu va mai aparține nici unui loc în mod special! Acolo unde întâmplarea l-a făcut să se nască, el trăiește ca un străin în sânul unei societăți civile ale cărei interese, în majoritatea lor, nu îl pot privi în mod direct. Pentru problemele de conștiință, nu depinde decât de Papă; pentru propria subzistență, depinde de principe. Singura sa patrie este Biserica. În fiecare eveniment politic nu îl interesează decât ceea ce poate servi sau dăuna acesteia. Dacă Biserica este liberă și prosperă, restul nu mai contează! În politică, cea mai naturală condiție a acestui om este indiferența. Excelent membru al comunității creștine, el este întotdeauna un cetățean mediocru. Astfel de sentimente și idei ale acelui corp care este educatorul copiilor și călăuzitorul moravurilor nu pot să

nu slăbească sufletul națiunii întregi în tot ceea ce privește viața publică.

Dacă vrem să ne facem o idee corectă despre revoluțiile la care poate fi supus spiritul uman în urma schimbărilor survenite în condițiile de existență ale oamenilor, trebuie să recitim caietele de doleanțe ale clerului din 1789.

Clerul se arată adesea intolerant și uneori se agață cu înverșunare de multe dintre vechile sale privilegii; însă în rest, este dușmanul despotismului, susținătorul libertății civile și se dovedește tot atât de iubitor de libertăți politice ca și Starea a Treia sau nobilimea. El declară că libertatea individuală trebuie garantată nu prin promisiuni, ci printr-o procedură similară celei din *Habeas Corpus*. Cere desființarea închisorilor de stat, abolirea tribunalelor excepționale și a procedurii evocării, publicitatea tuturor dezbaterilor, inamovibilitatea tuturor judecătorilor, dreptul tuturor cetățenilor de a fi admiși în funcții publice, care trebuie să fie ocupate numai pe bază de merit; o conscripție militară mai puțin opresivă și mai puțin umilitoare pentru poporul de rând, de la care să nu fie nimeni exclus; răscumpărarea drepturilor senioriale care, provenite din epoca medievală, spune el, sunt contrare libertății; libertatea nelimitată a muncii și desființarea vămilor interne; înmulțirea școlilor private, astfel încât să existe câte una în fiecare parohie și aceasta să fie gratuită; stabilirea în întreaga zonă rurală de instituții laice de binefacere, cum ar fi birourile și atelierele caritabile; încurajarea prin toate mijloacele a agriculturii.

În domeniul propriu zis politic, clerul proclamă, cu mai multă tărie decât oricine, că națiunea are dreptul imprescriptibil și inalienabil de a se reuni pentru a concepe legile și a vota în mod liber impozitele. Nici un francez, ne asigură el, nu poate fi forțat să plătească o taxă pe care nu a votat-o în mod direct sau printr-un reprezentant. Clerul mai cere deasemenea ca Stările Generale, liber alese, să fie convocate în fiecare an; acestea să discute în prezența națiunii toate problemele importante; să emită legi cu caracter general cărora să nu li se poată opune vreun obicei sau vreun privilegiu particular; să întocmească bugetul și să aibă drept de control până și asupra Casei regale; deputații lor să fie inviolabili, iar miniștrii să fie întotdeauna responsabili în fața lor. Clerul dorește de asemenea să se creeze adunări de Stări în toate provinciile și adunări municipale în fiecare oraș. Despre dreptul divin, nici un cuvânt.

Nu știu dacă, în ciuda defectelor vădite ale unora dintre membrii săi, a mai existat vreodată în lume un cler mai remarcabil decât clerul catolic francez din vremea Revoluției. Era, așa cum a dovedt-o chiar persecuția căreia i-a căzut victimă, mai luminat, mai național, mai plin de credință, mai puțin preocupat de valorile vieții private și mai bine pregătit pentru cele publice. Când mi-am început analiza asupra vechii societăți franceze, eram plin de prejudecăți față de clerul francez; când am terminat-o, eram plin de respect. Nu avea, în realitate, decât defectele care sunt inerente oricărei corporații, fie ele politice sau religioase. Atunci când sunt unite și bine constituite, acestea au tendința de a domina, sunt puțin tolerante și au un atașament instinctiv și uneori orb față de drepturile specifice ale corporației.

Burghezia Vechiului Regim era de asemenea mult mai bine pregătită decât cea din zilele noastre să arate un spirit de independență. La acest lucru contribuiau chiar multe dintre defectele constituției sale. Am văzut că funcțiile pe care le ocupa erau chiar mai numeroase decât cele de astăzi, și clasele mijlocii își dădeau toată silința pentru a le obține. Însă remarcați diferența dintre cele două epoci! Cea mai mare parte a acestor funcții nefiind nici oferite nici confiscate de către puterea centrală, făceau să crească importanța titularului fără a-l lăsa la bunul plac al guvernului. Cu alte cuvinte, ceea ce în zilele noastre constituie baza supunerii față de guvern a atâtor oameni, servea atunci ca garant al respectării drepturilor individuale.

Imunitățile de tot soiul care din nefericire separau burghezia de poporul de rând contribuiau la transformarea celei dintâi într-o falsă aristocrație. Adesea însă, această burghezie dovedea orgoliul și spiritul de rezistență al adevăratei aristocrații. În sânul fiecăreia dintre micile asociații care o divizau în atâtea părți distincte, binele general era dat uitării cu dragă inimă, iar preocuparea de bază o constituiau interesul și drepturile comune. În

cadrul acestora, existau o demnitate comună și privilegii comune care trebuiau apărate. În acest cadru, nimeni nu putea să se piardă în mulțime sau să-și ascundă cedările pline de lașitate. Aici fiecare individ se găsea ca într-un teatru, foarte mic într-adevăr, dar puternic luminat, unde exista întotdeauna același public, gata oricând să aplaude sau să fluiere.

Arta de a înăbuși zgomotul oricărei rezistențe era mai puțin perfecționată în acea epocă decât în zilele noastre. Franța nu devenise încă locul surzeniei în care trăim noi astăzi. Dimpotrivă, în ciuda lipsei libertății politice, ea era ca o cutie de rezonanță, în care era suficient să ridici vocea pentru a fi auzit de departe.

Ceea ce le asigura în primul rând oprimaților din acea epocă posibilitatea de a se face auziți era modul de organizare al justiției. Am devenit o țară a guvernării absolute datorită instituțiilor noastre politice și administrative, însă am rămas un popor liber datorită instituțiilor judiciare. Justiția Vechiului Regim era complicată, încurcată, lentă și costisitoare; erau defecte importante fără îndoială, însă nu se întâlnea niciodată în cazul său servilismul față de putere, lucru care reprezintă cea mai rea formă a venalității. Acest defect capital, care îl corupe nu numai pe judecător, ci contaminează în scurt timp întreg poporul, îi era în întregime străin. Magistratul era inamovibil și nu căuta să avanseze, ceea ce contribuia în egală măsură la menținerea independenței sale; căci ce contează faptul că nu putea fi constrâns, dacă existau o mie și una de căi pentru a-l cointeresa?

Este adevărat că puterea regală reușise să sustragă tribunalelor ordinare dreptul de a investiga și a se pronunța asupra majorității problemelor în care era interesată autoritatea publică. Însă chiar și în aceste condiții, ea se temea de puterea lor. Dacă le împiedica să judece, nu îndrăznea întotdeauna să le împiedice să primească plângeri și să-și spună părerea. Și cum limbajul juridic păstra încă forma francezei vechi, care obișnuia să spună lucrurilor pe nume, se întâmpla adesea ca magistrații să numească pe șleau procedeele guvernului ca fiind acte despotice și arbitrare. Intervenția neregulată a tribunalelor în procesul de guvernare, care tulbura adesea buna funcționare a administrației, servea uneori de pavăză libertății oamenilor; acesta era într-adevăr un mare rău, care limita însă unul și mai mare.

În sânul acestor corpuri judiciare și peste tot în jurul lor, se păstra vigoarea vechilor obiceiuri, care coexistau cu ideile noi. Parlamentele erau fără îndoială mult mai preocupate de interesele proprii decât de cele publice; însă trebuie recunoscut faptul că în apărarea propriei independențe și a onoarei se arătau întotdeauna curajoase și că transmiteau această stare de spirit tuturor celor care intrau în contact cu ele.

Când în 1770 parlamentul din Paris a fost dizolvat, magistrații care-l compuneau și-au pierdut statutul și puterea fără ca vreunul dintre ei să fie văzut cedând în mod individual în fața voinței regale. Mai mult, instanțe de o natură diferită, precum curțile de ajutorare, care nu erau nici vizate, nici amenințate, s-au expus în mod voluntar acelorași rigori, în momentul în care acestea deveniseră evidente. Însă iată un exemplu mult mai bun: principalii avocați care pledau în fața parlamentului parizian s-au asociat de bună voie cauzei acestuia; au renunțat la sursa prestigiului și bogăției lor și s-au condamnat la tăcere mai curând decât să apară dezonorați în fața magistraților. Nu cunosc nimic mai înălțător în istoria popoarelor libere decât acest episod, care s-a petrecut totuși în secolul al XVIII-lea, în apropierea curții lui Ludovic al XV-lea.

Obiceiurile judiciare deveniseră în multe cazuri obiceiuri naționale. Tribunalele au inspirat ideea că orice problemă trebuie să fie supusă dezbaterii și orice decizie dreptului de apel; tot datorită lor s-a încetățenit folosința publicității; s-a deprins gustul pentru forme; și toate aceste idei erau inamicele servituții. Aceasta este singura parte din educația unui popor liber pe care ne-a lăsat-o moștenire Vechiul Regim. Chiar administrația a împrumutat foarte mult din limbajul și practicile justiției. Regele se credea obligat să-și motiveze întotdeauna edictele și să-și expună motivele înainte de a încheia; hotărârile Consiliului erau precedate de lungi preambuluri; intendentul își făcea cunoscute ordonanțele prin intermediul portărelului. În sânul tuturor corpurilor administrative de origine străveche, precum cel al trezorierilor Franței sau al

corpurilor alese, problemele se discutau în mod public, iar hotărârile erau luate în urma unor pledoarii. Toate aceste obiceiuri, toate aceste forme erau tot atâtea bariere în calea arbitrariului regal.

Numai poporul de rând, și în special cel din mediul rural, era aproape întotdeauna incapabil să se opună opresiunii altfel decât prin violență.

Într-adevăr, cea mai mare parte a mijloacelor de apărare pe care tocmai le-am menționat nu se aflau la îndemâna sa. Pentru ca cineva să se poată folosi de ele, trebuia să ocupe în societate un loc din care să fie vizibil și să aibă o voce îndeajuns de puternică pentru a se face auzit. Însă, în afară de poporul de rând, nu exista om în Franța care, dacă avea curajul necesar, să nu fi putut să se opună servituții și să reziste chiar și când era obligat să se supună.

Regele se adresa națiunii mai curând ca un șef decât ca un stăpân. „Ne facem un titlu de glorie din faptul că suntem la conducerea unei națiuni libere și generoase", spune Ludovic al XVI-lea în preambulul unui edict de la începutul domniei. Unul dintre strămoșii săi exprimase deja aceeași idee într-un limbaj mai arhaic atunci când, mulțumind Stărilor Generale pentru îndrăzneala mustrărilor lor, le-a spus: „Ne place mai mult să [știm că] ne adresăm unor oameni liberi, decât unora aserviți."

Oamenii secolului al XVIII-lea nu cunoșteau încă acel gen de pasiune față de confort, pasiune blândă și totuși tenace și inalterabilă, care reprezintă originea însăși a servituții. Ea se amestecă de bunăvoie și, pentru a spune așa, se împletește cu multe dintre virtuțile private, cu dragostea familială, cu precizia obiceiurilor, cu respectul credințelor religioase și chiar cu practica blândă și asiduă a religiei oficiale, care încurajează onestitatea și descurajează eroismul, excelând în a-i înregimenta pe oameni și a-i transforma în cetățeni lipsiți de vigoare. Erau în același timp mai buni și mai răi.

Francezii din acea epocă iubeau bucuriile și adorau plăcerile; se abăteau poate prin obiceiurile lor de la calea cea dreaptă și erau mai dezordonați în ceea ce privește pasiunile și ideile decât francezii din ziua de azi; însă ei nu cunoșteau această voluptate temperată și decentă pe care o vedem astăzi. Clasele superioare

erau mult mai preocupate să-și înfrumusețeze viața decât să o facă mai comodă și mult mai interesate să se facă remarcate decât să se îmbogățească. Nici măcar clasele mijlocii nu erau cu totul absorbite de căutarea confortului; adesea, acesta era abandonat pentru urmărirea unor plăceri mult mai delicate și mai elevate; peste tot se foloseau, pe lângă bani, și altfel de bunuri. Un contemporan scria, într-un stil bizar, dar care nu este lipsit de mândrie, următoarele: „Îmi cunosc națiunea: este abilă în a topi și a risipi metalele prețioase, însă fără a le onora cu o atenție specială; ar fi întotdeauna gata să se reîntoarcă la vechii săi idoli, valoarea, gloria și chiar mărinimia aș îndrăzni să spun."

Trebuie să ne ferim cu mare grijă, de altfel, să evaluăm josnicia oamenilor prin gradul lor de supunere față de puterea suverană; ar însemna să ne servim de un fals etalon. Oricât de supuși ar fi fost oamenii Vechiului Regim față de voința regelui, exista un tip de supunere care le era necunoscută; ei nu știau ce înseamnă să te supui unei puteri ilegitime sau contestate, care este foarte puțin onorată și adesea chiar disprețuită, însă căreia i te supui de bună voie pentru că îți servește interesele sau ți le poate pune în pericol. Această formă degradantă a servituții le-a fost întotdeauna străină. Regele le inspira un anume fel de sentimente, cărora nici unul dintre principii cei mai absoluți care au apărut de atunci în lume nu le-a putut da naștere. Aceste sentimente au devenit pentru noi aproape de neînțeles, într-atât Revoluția ni le-a extirpat din suflete chiar de la rădăcină. Ei aveau pentru rege în același timp afecțiunea pe care o resimțim pentru un părinte și respectul datorat numai lui Dumnezeu. Supunându-se poruncilor sale cele mai arbitrare, francezii Vechiului Regim cedau mai puțin constrângerii, cât dragostei, și li se întâmpla astfel adesea să-și păstreze sufletul liber chiar și când se supuneau celei mai puternice dependențe. Pentru ei, constrângerea era cel mai mare rău produs de supunere; pentru noi e cel mai mic. Cel mai rău este sentimentul de servilism care te face să te supui. Să nu ne disprețuim părinții, pentru că nu avem dreptul. Să dea Domnul să putem regăsi, odată cu prejudecățile și defectele, măcar o fărâmă din măreția lor!

Ne-am înșela, deci, amarnic dacă am crede că Vechiul Regim a fost o epocă de servilism și dependență. Era un timp de mult mai mare libertate decât cel pe care îl trăim. Însă o libertate neregulată și intermitentă, restrânsă mereu în limitele claselor, întotdeauna legată de ideea de excepție și privilegiu, care permitea aproape în aceeași măsură sfidarea legii și a arbitrariului și care nu mergea aproape niciodată până într-acolo încât să ofere tuturor cetățenilor garanțiile cele mai naturale și mai generale. Astfel redusă și deformată, libertatea era încă fecundă. În vremea când centralizarea contribuia din ce în ce mai mult la egalizarea, mlădierea caracterelor și pătarea reputației tuturor indivizilor, ea este cea care a păstrat în cazul multor persoane originalitatea nativă, culoarea și relieful personalității și a hrănit în sufletul lor mândria personală, făcând adesea să predomine deasupra tuturor gusturilor pe cel al măreției. Cu ajutorul ei s-au format acele suflete viguroase, acele spirite mândre și îndrăznețe pe care le-am văzut apărând și care au făcut din Revoluția franceză în același timp obiectul admirației și al terorii generațiilor care au urmat. Ar fi fost foarte straniu ca niște virtuți atât de viguroase să fi putut crește într-un pământ în care libertatea nu mai exista.

Însă dacă acest tip de libertate neobișnuită și nesănătoasă îi pregătea pe francezi să înlăture despotismul, ea îi făcea mai puțin capabili decât poate oricare altă nație să fondeze în locul acestuia domnia liniștită și liberă a legilor.

CAPITOLUL 12

Despre modul în care, în ciuda progresului civilizației, condiția țăranului francez era uneori mai rea în secolul al XVIII-lea decât fusese în secolul al XIII-lea

În secolul al XVIII-lea, țăranul francez nu mai era prada micilor despoți feudali; el nu mai reprezenta decât rareori obiectul violențelor guvernamentale; se bucura de libertatea civilă și poseda o bucată de pământ. Însă toți membrii celorlalte clase se îndepărtaseră de țăran, iar acesta trăia mai izolat poate decât oriunde în altă parte în lume. Iată un fel nou și unic de opresiune, ale cărei efecte merită să fie luate în considerare cu atenție și în mod individual.

De la începutul secolului al XVII-lea, Henric al IV-lea se plângea, după cum ne spune Péréfix, că nobilii abandonau zona rurală. În secolul al XVIII-lea, acest abandon devine aproape general. Toate documentele epocii îl semnalează și îl deplâng: economiștii în cărțile pe care le scriu, intendenții în corespondența pe care o poartă, societățile de agricultură în memoriile pe care le întocmesc. Dovada cea mai clară o regăsim în registrele privind plata capitației. Aceasta se percepea la locul de domiciliu real; toată marea nobilime și o mare parte din cea mijlocie erau impozitate la Paris.

La țară nu mai rămânea decât gentilomul pe care sărăcia îl împiedica să plece în capitală. Acesta se găsea față de țărani, vecinii săi, într-o situație în care cred că nu s-a mai găsit vreodată nici un proprietar bogat. Nemaifiindu-le conducător, el nu mai avea ca altă dată interesul de a-i menaja, de a-i ajuta, de a-i conduce; iar pe de altă parte, nefiind supus el însuși acelorași sarcini

publice ca și ei, nu putea să aibă un sentiment de simpatie adevărată față de starea lor, de mizerie pe care nu o împărtășea, nici să se asocieze plângerilor lor, care îi erau străine. Fapt unic în istorie, acești oameni nu mai erau supușii săi, dar nu îi deveniseră încă nici concetățeni.

Aceasta ducea la un absenteism sufletesc, dacă mă pot exprima așa, care era mult mai frecvent și mai eficace decât absenteismul propriu-zis. Astfel se explică de ce gentilomul care continua să trăiască pe domeniul său avea adesea aceeași viziune și aceleași sentimente pe care le-ar fi avut în absența sa intendentul. Ca și acesta din urmă, el nu mai vedea în fermieri decât pe propriii săi debitori, cărora le cerea cu rigurozitate tot ceea ce îi revenea în conformitate cu legea sau cu cutuma, ceea ce făcea ca percepția asupra a ceea ce rămăsese din drepturile feudale să fie mai dură decât în vremea feudalității însăși.

Adesea îndatorat și întotdeauna strâmtorat, trăia cu zgârcenie în propriul castel, gândindu-se doar cum să strângă banii pe care îi va cheltui iarna la oraș. Poporul, care cu un singur cuvânt reușește adesea să meargă direct la țintă, i-a dat acestui mic gentilom numele celei mai mici păsări de pradă: l-a numit *uliul*.

Mi s-ar putea opune fără îndoială cazuri individuale; eu vorbesc de clase, pentru că numai ele singure ar trebui să ocupe scena istoriei. Cine ar nega că au existat în acea epocă proprietari bogați care, fără un motiv obligatoriu sau un interes special, s-au ocupat de bunăstarea țăranilor? Însă aceștia luptau din fericire contra legii ce guverna noua lor condiție, lege care, în ciuda voinței lor, îi împingea către indiferență, iar pe foștii lor vasali către ură.

Acest abandon al zonelor rurale de către nobilime a fost adesea atribuit influenței exercitate de către anumiți miniștri sau regi, ca de exemplu Richelieu sau Ludovic al XIV-lea. Aceasta a fost, într-adevăr, gândirea urmată întotdeauna de către principii din ultimele trei secole ale monarhiei, de a-i separa pe gentilomi de poporul de rând și de a-i atrage la Curte și în funcțiile publice. Asta se vede mai ales în secolul al XVII-lea, când nobilimea era încă pentru regalitate un motiv de teamă. Printre întrebările adresate intendenților se găsește și următoarea: Gentilomii din provincia dumneavoastră doresc să rămână pe domenii sau să le părăsească?

Avem scrisoarea unui intendent care răspunde la această întrebare; acesta se plânge că gentilomii din provincia sa preferă să rămână cu țăranii, decât să-și îndeplinească datoriile față de rege. Or, remarcați bine un lucru: provincia despre care se vorbea așa era Anjou; mai târziu ea se va denumi Vendée. Acești gentilomi care refuzau, zice-se, să-și îndeplinească datoriile față de rege, sunt singurii care au apărat, cu arma în mână, monarhia în Franța și care au putut chiar să moară luptând pentru ea. Nu își datorau această glorioasă distincție decât faptului că au știut să-i mențină în jurul lor pe acești țărani, printre care li se reproșa că le place să trăiască.

Trebuie totuși să ne ferim să atribuim influenței directe a unora dintre regii noștri abandonarea zonelor rurale de către clasa care forma în acea vreme fruntea națiunii. Cauza principală și permanentă a acestui fapt nu o constituie voința anumitor oameni, ci acțiunea lentă și continuă a instituțiilor; ceea ce dovedește acest lucru este faptul că, în secolul al XVIII-lea, atunci când puterea centrală vrea să combată răul, este incapabilă chiar să-i oprească progresia. Pe măsură ce nobilimea își pierde cu desăvârșire drepturile politice fără a obține altele în schimb, iar libertățile locale dispar, această emigrație a nobililor crește. Nu mai este nevoie să fie atrași afară de pe domeniile lor; ei înșiși nu mai au dorința de a rămâne. Viața la țară a devenit insipidă pentru ei.

Ceea ce spun aici în legătură cu nobilii trebuie să se înțeleagă, pentru orice țară, despre prorietarii bogați: o țară a centralizării înseamnă câmpii golite de locuitori bogați și educați. Aș putea adăuga: țară a centralizării înseamnă țară a culturii agricole imperfecte și tradiționale, și aș comenta astfel remarca atât de profundă a lui Montesquieu, căreia i-aș determina sensul: „Pământurile sunt productive mai puțin datorită fertilității, cât datorită libertății locuitorilor." Însă nu vreau să mă abat de la subiect.

Am văzut în altă parte cum burghezii, părăsind la rândul lor mediul rural, căutau din toate puterile un adăpost la oraș. Nu există nici un punct asupra căruia documentele Vechiului Regim să se pună mai bine de acord. Aproape întotdeauna la țară nu se

poate găsi decât o generație de țărani bogați, spun ele. Un cultivator care parvine prin munca sa și acumulează în cele din urmă câteva bunuri îl îndepărtează pe fiul său de la coada plugului, îl trimite la oraș și îi cumpără o mică slujbă. Din această epocă datează aversiunea specială pe care o manifestă adesea, chiar și în zilele noastre, agricultorul francez față de profesiunea care l-a îmbogățit. Efectul a supraviețuit cauzei.

În realitate, singura persoană bine educată sau, cum spun englezii, singurul *gentleman* care locuia în mod permanent în mijlocul țăranilor și rămânea în contact permanent cu ei era preotul. De asemenea preotul devenise, în ciuda lui Voltaire, stăpânul populației rurale, asta atunci când nu fusese cooptat el însuși într-un mod atât de meschin și de direct în ierarhia politică. Posedând multe dintre privilegiile acesteia, el este cel care a inspirat parțial ura împotriva ei.

Iată-l, deci, pe țăran aproape în întregime separat de clasele superioare. Se îndepărtase chiar de cei dintre ai săi care ar fi putut să-l ajute și să-l conducă. Pe măsură ce aceștia din urmă devin mai educați sau se chivernisesc, îl părăsesc. Este ca și selecționat din mijlocul întregii națiuni și pus deoparte.

Acest lucru nu se vedea la nici unul dintre popoarele civilizate ale Europei și chiar și în Franța acesta era un fapt recent. Țăranul din secolul al XIV-lea era în același timp mai oprimat și mai ajutat. Aristocrația îl tiraniza uneori, însă nu îl abandona niciodată.

În secolul al XVIII-lea, satul este o comunitate ai cărei membri sunt cu toții săraci, inculți și grosolani; magistrații săi sunt tot atât de inculți și de disprețuit ca întreaga comunitate: sindicul nu știe să scrie, iar colectorul de dări este incapabil să țină de unul singur socotelile de care depinde averea vecinilor săi și a sa proprie. Vechiul său senior nu mai are dreptul de a o conduce și, mai mult, consideră ca un fel de degradare să se mai amestece în conducerea acesteia. Fixarea birului, mobilizarea miliției, organizarea corvezilor sunt de acum acte servile, demne doar de sindic. De comunitatea sătească se mai ocupă doar puterea centrală, și cum aceasta se află foarte departe și nu are încă nici un motiv de

teamă din partea locuitorilor, nu se ocupă de ea decât pentru a trage foloase.

Iată ce poate deveni o clasă abandonată, pe care nimeni nu mai are dorința să o tiranizeze, dar pe care nici nu mai caută să o lumineze și să o deservească!

Cele mai împovărătoare obligații care apăsau asupra țăranului în sistemul feudal au fost fără îndoială retrase și ușurate; însă ceea ce nu se știe îndeajuns de bine este faptul că acestora li s-au substituit altele, poate mult mai apăsătoare. Țăranul nu mai suferea de toate relele de care suferiseră părinții săi, însă îndura multe neplăceri pe care părinții săi nu le cunoscuseră niciodată.

Se știe că birul se înzecise în ultimele două secole aproape exclusiv pe seama țăranilor. Trebuie spuse aici câteva cuvinte despre modul în care acesta era perceput de la țărani, pentru a arăta ce legi barbare pot să apară și să se mențină în secolele civilizate, atunci când oamenii cei mai luminați ai națiunii nu au nici un interes personal să le schimbe.

Într-o scrisoare confidențială din 1772 pe care o scrie însuși controlorul general pentru intendenți, am găsit o descriere a birului care se constituie într-o capodoperă în miniatură datorită exactității și conciziei sale. „Birul, spune acest ministru, arbitrar prin repartiția sa, solidar prin modul în care este perceput, personal și nu real, este supus în cea mai mare parte a Franței unor variații continue, datorită tuturor schimbărilor care intervin în fiecare an în averea contribuabililor." Totul este cuprins în această frază. Nu am putea descrie cu mai multă artă răul de pe urma căruia se profită.

Suma totală pe care o datora parohia era fixată în fiecare an. Ea varia fără încetare, astfel încât nici un cultivator nu putea să prevadă cu un an înainte ceea ce va avea de plătit în anul următor. În interiorul parohiei, un țăran ales la întâmplare în fiecare an și numit colector, trebuia să repartizeze obligația impozitului asupra tuturor celorlalți.

Am promis că voi spune care era condiția acestui colector. Să dăm cuvântul adunării provinciale din Berry din anul 1779. Nu este o adunare suspectă, deoarece este compusă în întregime

din privilegiați care nu mai plătesc birul și care sunt aleși de către rege. „Cum toată lumea încearcă să evite sarcina de colector, se cuvine ca fiecare să o îndeplinească la rândul său. Perceperea impozitului este deci încredințată în fiecare an unui nou colector, fără a se ține cont de capacitatea sau de cinstea respectivului. Astfel modul în care este organizată fiecare funcție depinde de caracterul celui care o îndeplinește. Colectorul îi imprimă temerile, slăbiciunile și defectele sale. De altfel, cum ar putea el să aibă succes dacă acționează în necunoaștere de cauză? Căci cine ar putea cunoaște cu precizie bogăția vecinului său și raportul dintre aceasta și cea a altuia? Totuși, părerea colectorului este singura care trebuie să ducă la luarea deciziei, iar el este responsabil cu toate bunurile sale și chiar cu viața, pentru încasarea sumei. De obicei colectorul trebuie să piardă timp de doi ani jumătate din zile pentru a merge pe la casele contribuabililor. Cei care nu știu să citească sunt obligați să caute prin vecini pe cineva care să-i înlocuiască."

„Această funcție cauzează disperarea și aproape întotdeauna ruina celor cărora le este încredințată; sunt astfel reduse la sărăcie toate familiile înstărite ale unui sat", spunea deja Turgot despre o altă provincie cu câțiva ani mai înainte.

Sărmanul colector era totuși înarmat cu o putere arbitrară imensă; el era aproape în egală măsură tiran și martir. În timp ce se ruina el însuși, ținea în mâinile sale ruina tuturor. „Preferința pentru părinții săi, pentru prieteni și vecini, ura, răzbunarea împotriva propriilor dușmani, nevoia de a avea un protector, teama de a nu displace unui cetățean înstărit care oferă de lucru contracarează în sufletul său sentimentul de dreptate", spune tot adunarea provincială. Teama îl face adesea pe colector necruțător; există parohii în care acesta nu umblă decât însoțit de soldați de garnizoană și husari. „Când umblă fără husari, spune un intendent ministrului în 1764, contribuabilii nu vor să plătească." – „Numai în provincia de Villefranche, ne spune din nou adunarea provincială din Guyenne, sunt o sută șase husari și alte ajutoare gata mereu de acțiune."

Pentru a scăpa de această impozitare violentă și arbitrară, în plin secol al XVIII-lea, țăranul francez acționează la fel ca evreul din evul mediu. Se prezintă în aparență într-o stare mizerabilă, când printr-un noroc nu este mizerabil și în realitate; propria îndestulare îl înspăimântă pe bună dreptate. Găsesc dovada clară a acestui lucru nu în Guyenne, ci la o sută de leghe depărtare. Societatea de Agricultură din Maine anunță în raportul său din 1761 că avusese ideea de a distribui vite ca premii și stimulente. „A fost oprită, spune ea, de urmările periculoase pe care o lăcomie josnică le-ar fi putut avea asupra celor care ar fi câștigat aceste premii, și care le-ar fi creat neplăceri în anii următori datorită repartizării arbitrare a impozitelor."

În acest sistem de impozitare, fiecare contribuabil avea într-adevăr un interes direct și permanent să-și pândească vecinii și să divulge colectorului creșterea averii lor. Erau astfel formați cu toții la școala invidiei, delațiunii și urii. Nu s-ar zice că aceste lucuri se petrec pe domeniile unui rajah din Hindustan?

Existau totuși în Franța în aceeași perioadă provincii – anumite provincii de Stări – în care impozitul era perceput cu regularitate și blândețe. Este adevărat, li s-a lăsat dreptul de a-și percepe singure impozitele. În Languedoc de exemplu, birul nu era stabilit decât asupra proprietății funciare și nu varia deloc în funcție de bunăstarea proprietarului. Avea drept bază fixă și vizibilă un cadastru realizat cu grijă și reînnoit la fiecare 30 de ani și în care pământurile erau împărțite în trei categorii, în funcție de fertilitate. Fiecare contribuabil știa dinainte cu exactitate cât reprezintă partea de impozit pe care trebuie să o plătească. Dacă nu mai plătește deloc, el personal, sau mai bine zis pământul său este de vină. Dacă se credea nedreptățit în urma repartiției, el avea oricând dreptul de a cere să i se compare cota cu cea a unui alt locuitor din parohie pe care îl alege singur. Este ceea ce numim astăzi apelul la egalitatea proporțională.

Se vede că toate aceste regulli sunt exact cele pe care le urmăm astăzi. Nu au mai fost îmbunătățite între timp, ci doar generalizate. Și este bine să notăm că, deși am preluat de la guvernarea Vechiului Regim însăși forma administrației noastre

publice, ne-am ferit să preluăm și restul. Cele mai bune dintre metodele noastre administrative le-am împrumutat de la adunările provinciale și nu de la conducerea Vechiului Regim. Acceptând mecanismul, i-am respins produsul.

Sărăcia obișnuită a oamenilor de la țară a dat naștere unor maxime care nu o încurajau să înceteze. „Dacă popoarele ar fi îndestulate, scria Richelieu în testamentul său politic, cu greu ar mai fi respectate regulile." În secolul al XVIII-lea, nu se mai merge atât de departe, dar încă există credința că țăranul nu ar mai lucra dacă nu ar fi în mod constant îmboldit de către nevoi. Mizeria părea în acest caz singura garanție contra lenei. Este exact teoria pe care am auzit-o mărturisită în public în legătură cu negrii din coloniile noastre. Această părere este atât de răspândită printre guvernanți, încât aproape toți economiștii se cred obligați să o combată în toată regula.

Se știe că scopul inițial al birului a fost acela de a permite regelui să-și cumpere soldați care îi scuteau pe nobili și pe vasalii lor de efectuarea serviciului militar. Însă, așa cum am văzut, în secolul al XVII-lea, obligația serviciului militar a fost impusă din nou sub numele de miliție, iar de data aceasta nu mai apăsa decât asupra poporului de rând și aproape în exclusivitate asupra țăranului.

Este suficient să examinăm mulțimea de procese verbale ale jandarmeriei care umplu dosarele unei intendențe, și care toate se referă la urmărirea refractarilor sau dezertorilor din miliții, pentru a vedea că această obligație nu era îndeplinită fără opoziție. Se pare chiar că nu exista obligație publică mai insuportabilă pentru țărani decât aceasta; pentru a i se sustrage, ei se refugiau adesea în păduri, unde trebuiau urmăriți cu arma în mână. Asta pare de mirare, dacă ne gândim cu câtă ușurință se realizează astăzi recrutarea forțată.

Această respingere extremă a țăranilor din vremea Vechiului Regim față de miliție trebuie atribuită mai puțin spiritului însuși al legii, cât modului în care aceasta era executată. Trebuie avute în vedere mai multe aspecte: în special îndelungata incertitudine în care erau menținuți cei pe care îi amenința (în cazul în care nu erai căsătorit, puteai fi convocat până la vârsta de 40 de ani); modul arbitrar în care aveau loc concentrările, care făcea aproape inutil avantajul unui număr de ordine bun; interdicția de a-ți găsi un înlocuitor; dezgustul față de o meserie dură și periculoasă, în care orice speranță de avansare era interzisă; și mai ales sentimentul că o povară atât de mare nu apăsa decât asupra țăranilor, și în special asupra celor mai săraci dintre ei, condiția jalnică în care se aflau făcând și mai amare rigorile legii.

Am ținut în mână multe procese verbale de tragere la sorți, alcătuite în anul 1769 într-un mare număr de parohii; vedem aici figurând persoanele scutite din fiecare dintre ele: cutare este servitorul unui gentilom; altul păzește o abație; un al treilea nu este decât valetul unui burghez, al unui care *trăiește ca un nobil*. Doar bunăstarea este scutită; când un cultivator figurează anual printre cei care plătesc cele mai mari impozite, fiii săi se bucură de privilegiul de a fi scutiți de la încorporarea în miliție, iar acest lucru se numește încurajarea agriculturii. Economiștii, mari amatori de egalitate în oricare alte privințe, nu sunt deloc șocați de acest privilegiu; cer doar ca acesta să fie extins și pentru alte categorii, adică sarcina țăranilor cei mai săraci și fără protecție să devină și mai grea. Unul dintre ei spune: „Solda mică a soldatului, condițiile în care doarme, felul în care este îmbrăcat și hrănit, întreaga sa întreținere, ar face ca alegerea unui alt om decât a unuia din păturile de jos populare să fie prea crudă."

Până la sfârșitul domniei lui Ludovic al XIV-lea, marile drumuri nu au fost deloc întreținute, sau au fost întreținute pe cheltuiala celor care le foloseau, adică a Statului sau a tuturor proprietarilor riverani; însă în jurul acestei perioade au început să fie reparate doar cu ajutorul corvezilor, adică numai pe cheltuiala țăranilor. Acest expedient care oferea drumuri bune fără să fie plătite a părut atât de fericit gândit încât, în 1737, o circulară a controlorului general Orry l-a aplicat în întreaga Franță. Intendenții au primit dreptul de a-i întemnița după bunul plac pe recalcitranți sau de a-i forța cu ajutorul soldaților din garnizoane.

Începând de atunci, o dată cu creșterea comerțului, a nevoilor și atracției pentru răspândirea căilor de comunicație, o dată cu

noile drumuri se extinde și corvada, a cărei apăsare crește. Într-un raport redactat în 1779 pentru adunarea provincială din Berry se arată că lucrările executate pe baza corvezilor în această provincie săracă trebuie evaluate anual la 700 000 de livre. În Normandia inferioară erau evaluate în 1787 cam la aceeași sumă. Nimic nu ar putea arăta mai bine soarta tristă a locuitorilor din mediul rural: progresul societății, care îmbogățește toate celelalte clase, îi deznădăjduiește; civilizația li se împotrivește numai lor.

Citesc în corespondențele intendenților care datează cam din aceeași perioadă că se cuvine să li se refuze țăranilor efectuarea corvezilor pe drumurile private din satele lor, acestea trebuind să fie rezervate exclusiv marilor drumuri sau, cum se spunea atunci, *drumurilor Regelui*. Ideea stranie că este mai convenabil ca prețul drumurilor să fie plătit de către cei mai săraci și care par să aibă cel mai puțin nevoie să călătorească este nouă, însă se înrădăcinează într-un mod atât de natural în mintea celor care profită de pe urma ei, încât în curând aceștia nu-și mai pot imagina că lucrurile s-ar putea petrece și altfel. În 1776, se încearcă transformarea corvezii într-o taxă locală; inegalitatea se transformă instantaneu odată cu ea și o urmează sub forma noului impozit.

Dintr-o obligație seniorială la început, devenită apoi una regală, corvoada s-a extins încetul cu încetul la toate celelalte lucrări publice. Văd că în 1719 corvoada servește la construirea de cazarme! *Parohiile trebuie să-și trimită cei mai buni lucrători*, spune ordonanța, *și toate celelalte lucrări trebuie să înceteze în fața acesteia*. Corvada îi transportă pe ocnași în ocne și pe cerșetori în instituții de caritate publică; ea este folosită la căratul efectelor militare de câte ori trupele își schimbă locul – sarcină foarte costisitoare într-o vreme în care fiecare regiment avea un bagaj foarte greu. Trebuiau adunate de la mare depărtare un număr mare de căruțe și de boi pentru a-l căra. Acest fel de corvoadă, care era nesemnificativă la origine, a devenit una dintre cele mai apăsătoare atunci când armatele permanente au devenit la rândul lor numeroase. Găsesc antreprenori de stat care cer în gura mare să li se concedeze monopolul corvezii pentru a-și transporta lemnul de construcție din pădure până la arsenalele maritime. Cei

supuși acestei corvezi primeau de obicei un salariu, care era însă întotdeauna mic și fixat în mod arbitrar. Apăsarea unei sarcini atât de prost distribuite devenea uneori atât de grea încât îl neliniștea pe perceptorul birului. „Cheltuielile impuse țăranilor pentru reconstruirea drumurilor îi va face ca în curând să nu mai fie capabili să mai plătească birul", spune unul dintre perceptori în 1751.

Ar mai fi putut exista toate aceste noi forme de opresiune dacă alături de țăran s-ar fi aflat oameni bogați și luminați, care ar fi avut dorința și puterea, dacă nu să îl apere, cel puțin să intervină în favoarea sa pe lângă acest stăpân comun care ținea deja în mâinile sale soarta atât a celui sărac, cât și a celui bogat?

Am citit scrisoarea pe care un mare proprietar o scria în 1774 intendentului din provincia sa, pentru a-l îndemna să deschidă un nou drum. El arăta și motivele pentru care în opinia sa acest drum ar fi contribuit la prosperitatea satului: pasul următor ar fi fost crearea unui târg care ar fi dublat, asigura el, prețul produselor. Cu un mic ajutor, adăuga acest bun cetățean, s-ar putea construi o școală care i-ar oferi regelui supuși mult mai iscusiți. Până acum nu se gândise la aceste ameliorări obligatorii; devenise conștient de necesitatea lor doar de doi ani, de când era reținut în propriul castel în urma unei scrisori a regelui.* „Exilul pe propriul domeniu, care durează de doi ani, m-a convins de utilitatea extremă a tuturor acestor lucruri", spune el cu inocență.

Însă abia în perioadele de foamete se constată cel mai frecvent că legăturile de patronaj și de dependență care îl legau pe marele proprietar rural de țărani erau slăbite sau rupte. În astfel de momente de criză, puterea centrală se înspăimântă de izolarea și slăbiciunea sa. Ea ar fi dorit să refacă pentru moment prestigiul individual sau asociațiile politice pe care le distrusese; le cheamă în ajutor: nimeni nu răspunde la apel, iar guvernanții se miră de obicei găsindu-i morți pe toți cei cărora ei înșiși le-au luat viața.

* *Lettre de cachet* – în Franța Vechiului Regim; scrisoare pe care era imprimată pecetea regelui și care conținea de cele mai multe ori o pedeapsă de privare de libertate sau de trimitere în exil. (nota trad.)

În această situație extremă, unii intendenți din provinciile cele mai sărace, ca de exemplu Turgot, adoptă în mod ilegal ordonanțe prin care îi obligă pe proprietarii bogați să-și hrănească muncitorii agricoli până la recolta următoare. Am găsit scrisorile mai multor preoți din 1770 care îi propuneau intendentului să îi impoziteze pe marii proprietari din parohiile lor, atât laici cât și ecleziastici, care dețin, spun ei, „vaste proprietăți unde nici măcar nu mai locuiesc, și din care obțin venituri importante pe care le vor cheltui în alte părți."

Chiar și în vremuri normale, satele sunt invadate de cerșetori, pentru că, așa cum spune Letrone, în orașe săracii sunt asistați, dar la țară, în timpul iernii, cerșetoria este o necesitate absolută.

Din timp în timp, se acționa împotriva acestor nefericiți într-o manieră foarte violentă. În 1767, ducele de Choiseul a vrut să distrugă dintr-o dată cerșetoria din Franța. Se poate vedea în corespondența intendenților cu câtă îndârjire s-a dedicat el acestui lucru. Jandarmeria a primit ordin să aresteze de-a valma pe toți cerșetorii care se găseau în regat; se dau asigurări că peste 50 000 au fost astfel prinși. Vagabonzii în putere trebuiau trimiși la galere. Cât despre ceilalți, s-au deschis peste 40 de adăposturi pentru săraci care să-i primească; în realitate, ar fi fost mai bine să fie redeschise inimile bogaților.

Guvernarea Vechiului Regim care, așa cum am spus, era atât de îngăduitoare și uneori chiar reținută, atât de preocupată de formalități, lipsită de grabă și grijulie când era vorba de oamenii situați deasupra poporului de rând, este adesea aspră și mereu întreprinzătoare când acționează împotriva claselor de jos, și în special contra țăranilor. Printre documentele care mi-au trecut prin fața ochilor, nu am văzut unul singur în care să se pomenească de arestarea unui burghez din ordinul unui intendent; însă țăranii sunt arestați fără încetare, pe motiv de neefectuare a corvezilor, a obligației de a se înrola în miliții, în poliție, pentru că cerșesc și pentru alte o mie și unul de motive. Pentru unii, tribunale independente, dezbateri lungi, o publicitate protectoare; pentru ceilalți, judecătorul local care decidea într-o manieră sumară și fără drept de apel.

„Distanța enormă care există între poporul de rând și toate celelalte clase, scrie Necker în 1785, ne ajută să ignorăm modul în care este exercitată autoritatea față de toți cei ce se pierd în mulțimea de rând. Fără blândețea și omenia caracteristice francezilor și spiritului secolului, acesta ar fi un motiv continuu de tristețe pentru cei care știu să înțeleagă apăsarea jugului de care ei sunt scutiți."

Însă opresiunea era evidentă nu atât în răul care le era provocat acestor oameni, cât în modul în care erau împiedicați să-și facă singuri bine. Erau liberi și proprietari, însă rămâneau aproape la fel de inculți și adesea mai săraci decât strămoșii lor șerbii. Rămâneau fără meșteșug într-o epocă de dezvoltare a meseriilor și necivilizați într-o lume care strălucea prin inteligență. Păstrându-și inteligența și perspicacitatea specifice categoriei lor, oamenii de rând nu învățaseră să se servească de ele. Erau chiar incapabili să reușească în activitatea de cultivare a pământului, care era singura lor ocupație. „Am înaintea ochilor o agricultură de secolul al X-lea", spune un celebru agricultor englez. Nu excelau decât în meseria armelor; în acest domeniu cel puțin, se aflau într-o relație naturală și necesară cu celelalte clase.

Țăranul trăia în această prăpastie a izolării și a mizeriei, închis și neînțeles. Am fost surprins și aproape îngrozit să observ cum, cu mai puțin de 20 de ani înainte ca religia catolică să fie abolită fără rezistență și ca bisericile să fie profanate, metoda folosită uneori de către administrație pentru a recenza populația unui canton era următoarea: preoții indicau numărul celor care se prezentaseră de Paști la Sfânta Împărtășanie; li se adăuga numărul presupus de copii minori și de bolnavi: iar suma reprezenta totalul locuitorilor. Totuși, ideile timpului pătrundeau de peste tot în aceste spirite grosiere. Pătrundeau pe căi ocolite și subterane și luau forme stranii în aceste locuri strâmte și obscure. Cu toate acestea, nimic nu părea schimbat pe dinafară. Moravurile țăranului, obiceiurile sale și credințele lui păreau să fie în continuare aceleași; era supus și chiar voios.

Nu trebuie să avem încredere în veselia pe care o arată adesea francezul în momentele de mare restriște; ea arată numai

cum, convins că nenorocul său este inevitabil, acesta caută să își distragă atenția de la el și să se gândească la altele, și nu că nu îl simte. Deschideți-i acestui om o portiță de ieșire care să îl poată scoate din această mizerie de pe urma căreia pare să sufere atât de puțin, și îl veți vedea cum se repede în acea direcție cu atâta violență încât, dacă îi veți sta în drum, vă va călca în picioare fără să vă vadă.

Noi observăm cu claritate aceste lucruri din poziția în care ne aflăm, dar contemporanii nu le vedeau. Întotdeauna, clasele superioare ale societății nu ajung să înțeleagă corect ce se întâmplă în sufletul poporului, și mai ales în acela al țăranilor, decât cu mare dificultate. Educația și modul de viață al claselor superioare ajută să arunce o lumină specială asupra problemelor umane; această cunoaștere le este străină tuturor celorlalți. Însă când săracul și bogatul nu mai au aproape nici un interes comun, această opacitate care maschează spiritul unuia de cel al celuilalt devine insondabilă, și acești doi oameni ar putea trăi veșnic unul alături de celălalt fără să se înțeleagă vreodată. Este surprinzător să vedem în ce siguranță stranie trăiau toți cei care ocupau etajele superioare și medii ale edificiului social în momentul în care începea Revoluția, și să îi auzim ținând discursuri ingenioase despre virtuțile poporului, blândețea, devotamentul și plăcerile sale inocente, când deja '93 era iminent; iată un spectacol ridicol și teribil!

Să ne oprim un moment aici înainte de a continua, și să analizăm pentru o clipă, cu ajutorul tuturor acestor fapte comune pe care tocmai le-am descris, una dintre cele mai importante legi pe care le-a lăsat Dumnezeu în conducerea societății.

Nobilimea franceză se încăpățânează să rămână separată de celelalte clase; gentilomii sfârșesc prin a fi scutiți de cea mai mare parte a obligațiilor publice care apasă asupra lor; ei își închipuie că sustrăgându-se acestor obligațiii își păstrează măreția, iar pentru o vreme așa părea să se întâmple. Însă, în curând, se pare că o maladie internă le afectează condiția nobiliară, care se diminuează puțin câte puțin fără ca nimeni să îi atingă: sărăcesc pe măsură ce le sporesc imunitățile. Din contră, burghezia, cu care se temeau atâta să nu se confunde, se îmbogățește și se educă alături de ei,

fără ei, în contra lor. Nobilii nu i-au dorit pe burghezi ca asociați, nici ca cetățeni; vor găsi în ei rivali, apoi dușmani, și în cele din urmă stăpâni. O putere străină i-a eliberat de grija de a-i conduce, proteja și ajuta pe vasali; însă cum în același timp le-au fost lăsate drepturile pecuniare și privilegiile onorifice, credeau că nu au pierdut nimic. Cum nobilii continuă să meargă în prima linie, ei cred că se află în continuare la conducere, și, într-adevăr, continuă să aibă în jurul lor persoane pe care le denumesc în actele notariale *supușii* lor; alții se numesc vasalii, arendașii sau fermierii lor. În realitate, nimeni nu îi urmează, sunt singuri, iar când masele îi vor copleși, nu le va rămâne decât fuga.

Chiar dacă destinul nobilimii și cel al burgheziei au fost foarte diferite, ele se aseamănă într-un punct: burghezul a ajuns să trăiască tot atât de străin de popor ca și gentilomul. Departe de a se apropia de țărani, a fugit de contactul cu mizeria în care aceștia trăiau; în loc să se unească cu ei în lupta comună contra inegalității comune, nu a căutat decât să creeze noi injustiții care să-i servească interesele: l-am văzut tot atât de dornic să-și procure scutiri ca și gentilomul care voia să-și mențină privilegiile. Acești țărani, din care era și el născut, i-au devenit nu numai străini, ci, pentru a spune așa, chiar necunoscuți. Abia după ce le-a pus armele în mână, și-a dat seama că a trezit sentimente despre existența cărora nu știa nimic și pe care era la fel de incapabil să le stăpânească sau să le conducă. Burghezul deveni victima acestor sentimente pe care el însuși le-a stârnit.

Va fi întotdeauna un motiv de uimire pentru toate epocile ruina acestui mare neam al francezilor care părea la un moment dat că se va întinde asupra întregii Europe. Însă cei ce îi vor citi cu atenție istoria, vor înțelege fără probleme decăderea sa. Aproape toate viciile, erorile și prejudecățile funeste pe care tocmai le-am menționat și-au datorat în realitate fie nașterea, fie evoluția, fie dezvoltarea, artei cu care cei mai mulți dintre regii noștri i-au divizat pe oameni pentru a-i guverna într-o manieră mai absolută.

Iar când burghezul a fost atât de bine izolat de gentilom, iar țăranul de burghez și de gentilom; când, în urma unei evoluții asemănătoare ce a avut loc în sânul fiecărei clase, s-au creat în

interiorul lor un soi de mici asociații particulare aproape la fel de izolate între ele ca și clasele; s-a ajuns la situația în care totul forma doar o masă omogenă, însă ale cărei părți componente nu se mai aflau în legătură. Nimic nu mai era organizat pentru a putea incomoda guvernul, însă nici pentru a-l ajuta la nevoie. Astfel, întregul edificiu al măreției regilor s-a putut prăbuși într-un singur moment, de îndată ce societatea care îi servea de fundament a început să se agite.

Iar acest popor care pare să fi tras singur profit de pe urma greșelilor și erorilor tuturor stăpânilor săi, dacă s-a eliberat într-adevăr de sub autoritatea lor, nu a putut să se sustragă și tiraniei ideilor false, obiceiurilor vicioase, înclinațiilor rele pe care aceștia i le-au inoculat sau pe care l-au lăsat să le deprindă. L-am văzut uneori folosindu-se de libertate asemenea unui sclav, fiind pe cât de incapabil să se conducă singur pe atât de dur cu educatorii săi.

CARTEA A III-A

CAPITOLUL 1

Cum au devenit către mijlocul secolului al XVIII-lea oamenii de litere principalii oameni politici ai țării și despre efectele care au rezultat de aici

Voi pierde acum din vedere faptele vechi și generale care au pregătit marea Revoluție pe care vreau să o descriu. Ajung la faptele particulare și mai recente care au contribuit la fixarea locului, nașterii și caracterului său.

Dintre toate națiunile Europei, Franța era de multă vreme țara cu literatura cea mai dezvoltată. Totuși, oamenii de litere nu au fost niciodată în starea de spirit de care au fost animați pe la mijlocul secolului al XVIII-lea și nici nu au ocupat în societate locul pe care l-au avut atunci. Un astfel de lucru nu se mai văzuse pe la noi și, cred, nici prin alte părți.

Ei nu erau amestecați în treburile de zi cu zi ca în Anglia; din contră, nu trăiseră niciodată mai departe de ele. Nu erau însărcinați cu vreo autoritate specifică și, într-o societate care era toată plină de funcționari, nu îndeplineau vreo funcție publică.

Cu toate acestea, ei nu rămâneau, precum cea mai mare parte a colegilor lor din Germania, cu totul străini de politică, retrași în domeniul filozofiei pure și al artelor frumoase. Se ocupau fără încetare de probleme care țineau de activitatea de guvernare; aceasta era în realitate adevărata lor preocupare. Puteau fi auziți toată ziua discutând despre originea societăților și despre formele inițiale ale acestora, despre drepturile fundamentale ale cetățenilor și despre cele ale puterii, despre raporturile naturale și artificiale dintre oameni, despre eroarea sau legitimitatea cutumei și chiar despre principiile specifice ale legilor. Pătrunzând astfel în

fiecare zi până la bazele organizării sociale din vremea lor, ei le examinau plini de curiozitate structura și le criticau planul de ansamblu. Este adevărat că nu toți făceau din aceste mari probleme obiectul unui studiu special și aprofundat; și chiar cea mai mare parte dintre ei nu le atingeau decât în treacăt și așa, ca în joacă; însă toți le întâlneau. Această politică abstractă și literară era răspândită în doze inegale în toate operele din acea vreme, și nu există nici una, începând cu tratatele greoaie și terminând cu cântecele, care să nu conțină un pic din ea.

Cât despre sistemele politice ale acestor scriitori, ele variau atât de tare încât cel care ar fi vrut să le concilieze și să formeze cu ele o singură teorie a guvernării nu ar fi scos-o niciodată la capăt.

Cu toate acestea, când îndepărtăm detaliile pentru a ajunge la ideile de bază, descoperim cu ușurință că autorii acestor sisteme diferite sunt de acord cel puțin asupra unei noțiuni foarte generale pe care fiecare dintre ei părea să o fi conceput, care părea în opinia lor să preexiste tuturor celorlalte idei particulare, fiind sursa lor comună. Oricât de separați ar fi fost pe parcurs, ei țin cu toții la acest punct de plecare; toți cred că trebuie să se substituie cutumelor complicate și tradiționale care reglementează societatea epocii lor reguli simple și elementare, extrase din principiile rațiunii și legii naturale.

Dacă privim cu atenție, vom vedea că așa-numita filozofie politică a secolului al XVIII-lea constă, în realitate, doar în această singură noțiune.

O astfel de gândire nu era deloc nouă; de trei mii de ani ea trecea și revenea fără încetare în imaginația oamenilor, fără a putea să se fixeze acolo. Cum reușește de data asta să cucerească spiritele tuturor scriitorilor? De ce, în loc să se oprească în mintea unor filozofi, așa cum a mai făcut-o deja de multe ori, a descins până la nivelul maselor, unde a căpătat consistența și căldura unei pasiuni politice, astfel încât s-a putut vedea cum teorii generale și abstracte asupra naturii societăților au devenit subiectul dezbaterilor zilnice ale trândavilor, ajungând să înflăcăreze până și imaginația femeilor și a țăranilor? Cum se explică faptul că oameni de litere care nu posedau nici ranguri, nici onoruri, nici bogății, nici responsabilități, nici putere, au devenit într-adevăr principalii oameni politici ai epocii și chiar singurii, pentru că, în timp ce ceilalți îndeplineau funcțiile guvernării, numai ei dețineau autoritatea? Aș vrea să indic acest lucru în puține cuvinte și să arăt ce influență extraordinară și teribilă au exercitat aceste fapte asupra Revoluției și până în zilele noastre, fapte care nu par să aparțină doar istoriei literaturii franceze.

Nu este o întâmplare că filozofii secolului al XVIII-lea au conceput în general noțiuni atât de opuse celor care serveau încă de bază societății din vremea lor. Aceste idei le-au fost sugerate în mod natural chiar de vederea acestei societăți, pe care o aveau cu toții sub ochi. Vederea atâtor privilegii abuzive sau ridicole, cărora li se simțea din ce în ce mai tare apăsarea și cărora li se întrezărea din ce în ce mai puțin cauza, conducea, sau mai bine zis precipita concomitent spiritul fiecăruia dintre ei către ideea egalității naturale a condițiilor. Văzând atâtea instituții imorale și ciudate, creații ale altor vremuri, pe care nimeni nu încercase să le pună de acord și nici să le adapteze noilor nevoi, instituții ce păreau să-și eternizeze existența după ce își pierduseră virtuțile, filozofii erau dezgustați ușor de lucrurile vechi și de tradiție, fiind în mod natural conduși către voința de a reconstrui societatea ce le era contemporană după un plan în întregime nou, pe care fiecare dintre ei îl trasa numai în lumina propriei sale rațiuni.

Gustul pentru teoriile generale și abstracte[M] în materie de guvernare, cărora li se abandonau cu orbire, le era deschis acestor scriitori chiar de condiția lor. În izolarea aproape infinită în care trăiau în raport cu practica, nici o experiență nu venea să tempereze ardoarea naturii lor; nimic nu îi avertiza de obstacolele pe care realitățile existente puteau să le ridice în calea chiar a celor mai dezirabile reforme; nu aveau nici o idee despre pericolele care însoțesc întotdeauna revoluțiile cele mai necesare. Nici măcar nu le presimțeau; pentru că absența completă a oricărei libertăți politice făcea ca lumea afacerilor să nu le fie numai vag cunoscută, ci invizibilă. Nu se amestecau în ea și nici măcar nu puteau să vadă ceea ce făceau alții în acest domeniu. Le lipsea deci această educație superficială pe care vederea unei societăți libere

și zgomotul a tot ceea ce se discută în ea o dau chiar celor care se amestecă cel mai puțin în guvernarea ei. Au devenit astfel mult mai îndrăzneți în noutățile lor, mai îndrăgostiți de idei generale și de sisteme, mai disprețuitori față de vechea înțelepciune și încă și mai încrezători în rațiunea lor individuală decât se vede de obicei la autorii care scriu cărți speculative despre politică.

Același tip de necunoaștere îi făcea să cucerească atenția și simpatia mulțimii. Dacă francezii ar mai fi luat încă parte la guvernare, ca altă dată, prin intermediul Stărilor Generale, dacă ar fi continuat măcar să se ocupe zilnic de problemele de administrație locală în sânul adunărilor provinciale, putem spune că nu s-ar fi aprins niciodată după ideile scriitorilor așa cum au făcut-o, căci ar mai fi avut o anumită obișnință a afacerilor care i-ar fi împiedicat să cadă pradă teoriei pure.

Dacă, la fel ca englezii, ei ar fi putut ca, fără să distrugă vechile instituții, să le schimbe gradual spiritul cu ajutorul practicii, poate că nu ar mai fi imaginat atât de ușor unele complet noi. Însă fiecare dintre ei se simțea pe zi ce trece mai lezat în ceea ce privește averea, propria persoană, bunăstarea sau orgoliul de vreo lege veche, vreun obicei politic de demult sau de rămășițele vechilor puteri și nu vedea la îndemână nici un remediu ca să-și rezolve problema personală. Se părea că ar fi trebuit ca totul să fie suportat în continuare, sau ca totul să fie distrus în legile de bază ale țării.

Cu toate acestea, dintre toate libertățile distruse, am păstrat una; puteam filozofa aproape fără nici un pericol asupra originilor societăților, asupra naturii înseși a guvernărilor și a drepturilor esențiale ale speciei umane.

Toți cei pe care aplicarea zilnică a legilor îi dezavantaja s-au îndrăgostit curând de această politică literară. Gustul pentru ea a pătruns până la cei pe care temperamentul sau condiția îi îndepărta în mod natural de speculațiile abstracte. Nu a existat un singur contribuabil care, lezat de repartiția inegală a birului, să nu se înfierbinte la ideea că toți oamenii trebuie să fie egali; și nu a existat un singur mic proprietar căruia, fiindu-i câmpul devastat de către iepurii vecinului său gentilom, să nu îi facă plăcere atunci când auzea spunându-se că, în virtutea bunului simț, toate privilegiile, fără distincție, trebuie să fie condamnate. Fiecare nemulțumire publică se deghiza astfel sub forma filozofiei; viața politică s-a refugiat în mod violent în literatură și scriitorii, controlând astfel opinia publică, au ocupat pentru un moment locul pe care îl ocupă de obicei în țările libere șefii de partide.

Nimeni nu mai era capabil de a le disputa acest rol.

O aristocrație în plină putere nu conduce numai chestiunile publice; ea formează de asemenea opiniile, dă tonul scriitorilor și autoritate ideilor. În secolul al XVIII-lea, nobilimea franceză își pierduse în întregime această parte a puterii; influența sa a avut aceeași soartă cu cea a puterii sale. Locul pe care îl ocupa în conducerea spirituală a societății era liber, iar scriitorii puteau să îl ocupe singuri și după voia inimii.

Mai mult, chiar această aristocrație căreia scriitorii îi luau locul favoriza această acțiune. Nobilimea uitase atât de tare în ce măsură teoriile generale, odată admise, ajung să se transforme inevitabil în pasiuni politice și în acte, încât doctrinele cele mai opuse drepturilor sale specifice și chiar existenței sale, îi apăreau ca niște jocuri foarte ingenioase ale spiritului. Ea se amesteca din proprie inițiativă în astfel de jocuri pentru a-și umple timpul, și se bucura în liniște de imunitățile și privilegiile sale, discutând cu seninătate asupra absurdității tuturor cutumelor existente.

Suntem adesea uimiți să vedem orbirea stranie cu care clasele sociale superioare ale Vechiului Regim au pus umărul la propria lor distrugere. Însă cine să le fi luminat în această privință? Instituțiile libere sunt la fel de necesare cetățenilor de vază, cărora le semnalează pericolele ce îi amenință, ca și celor de rând, cărora le apără drepturile. După mai bine de un secol de la dispariția dintre noi a ultimelor urme de viață publică, oamenii cei mai direct interesați în menținerea vechii organizări constituționale nu erau avertizați de decăderea acestui vechi edificiu de nici un accident sau zvon. Cum nimic nu se schimbase în exterior, ei și-au imaginat că totul rămăsese întocmai la fel. În caietele de doleanțe din 1789, nobilimea se arată la fel de preocupată de încălcările de drepturi din partea regalității cum ar fi fost în secolul al XV-lea. La rândul său, cu puțin timp înainte de a cădea victimă exceselor

democrației, așa cum bine arată Burke, nefericitul Ludovic al XVI-lea continua să vadă în aristocrație principala putere rivală a monarhiei. Era la fel de neîncrezător în ea ca și când am mai fi fost încă pe vremea Frondei. Burghezia și poporul de rând îi păreau, dimpotrivă, ca și strămoșilor săi, sprijinul cel mai sigur al tronului.

Însă ceea ce ni se va părea cel mai ciudat, nouă care avem sub ochii noștri rămășițele atâtor revoluții, este faptul că însăși noțiunea de revoluție violentă era absentă din mintea părinților noștri. Nu era discutată, nu fusese concepută. Micile cutremure pe care libertatea publică le provoacă societăților cele mai bine așezate reamintesc zi de zi posibilitatea răsturnărilor și țin trează conștiința publică; însă în societatea franceză a secolului al XVIII-lea, care urma să se prăbușească în prăpastie, nimic nu prevestise încă faptul că ea se îndrepta în această direcție.

Citesc cu atenție caietele pe care le-au redactat cele trei ordine înainte de a se reuni în 1789: cel al nobilimii, cel al clerului și Starea a Treia. Observ că ici se cere schimbarea unei legi, colo a unui obicei, lucruri pe care mi le notez. Continui astfel până termin această muncă enormă și, când ajung să pun laolaltă toate aceste dorințe particulare, îmi dau seama cu groază că ceea ce se cere este abolirea simultană și sistematică a tuturor legilor și obiceiurilor în vigoare în țară; îmi dau seama imediat că va fi vorba de una dintre cele mai vaste și periculoase revoluții care au existat vreodată în lume. Cei care îi vor cădea mâine victime nu știu nimic; ei cred că transformarea totală și bruscă a unei societăți atât de complexe și de vechi se poate realiza fără șocuri, cu ajutorul și prin eficacitatea unică a rațiunii. Nefericiții! Au uitat până și această maximă pe care părinții lor au exprimat-o atât de bine cu patru sute de ani mai devreme în franceza simplă și energică a acelei epoci: „Căutând o prea mare libertate și independență sfârșim în cea mai mare sclavie."

Nu este surprinzător faptul că nobilimea și burghezia, excluse de atât de multă vreme de la treburile publice, erau atât de lipsite de experiență; însă ceea ce uimește și mai tare este faptul că toți cei care erau în fruntea treburilor publice – miniștrii, magistrații, intendenții – nu mai sunt nici ei deloc prevăzători. Cu toate acestea, mulți erau foarte competenți în meseria lor, cunoscând până în cele mai mici detalii funcționarea administrației publice din epocă. Însă în ceea ce privește această mare știință a guvernării, care ne învață să înțelegem mișcarea generală a societății, să înțelegem ce se petrece în mintea maselor și să prevedem rezultatele acestei situații, ei erau tot atât de novici ca și poporul însuși. Într-adevăr, doar funcționarea instituțiilor libere poate să îi învețe pe de-a-ntregul pe oamenii de stat această parte esențială a artei guvernării.

Aceasta se vede foarte bine în memoriul pe care Turgot îl adresa regelui în 1775 și în care îl sfătuia, între altele, să reunească anual în jurul său, pentru șase săptămâni, o adunare reprezentativă care să fie aleasă în mod liber de către întreaga națiune, dar căreia să nu îi confere nici o putere efectivă. Aceasta ar trebui să se ocupe numai de administrație și niciodată de problemele guvernării, exprimându-și mai curând părerile decât voința. În realitate, ea nu ar fi însărcinată decât să dezbată legile, nu să le facă. „În acest fel, spunea el, puterea regală ar fi bine sfătuită dar nu și incomodată, iar opinia publică satisfăcută fără nici un fel de pericol. Pentru că aceste adunări nu ar avea nici un fel de autoritate să se opună acțiunilor indispensabile. Și cum datorită acestei imposibilități, ele nu s-ar amesteca în domeniu, Majestatea Sa ar rămâne în continuare stăpână." Nu se puteau înțelege mai puțin de atât efectele unei măsuri și spiritul timpului. Este adevărat că la sfârșitul revoluțiilor s-a întâmplat adesea să se aplice, fără consecințe grave, ceea ce propunea Turgot: să se dea impresia de libertate fără a acorda libertăți reale. Augustus a încercat acest lucru cu succes. O națiune epuizată de discuții nesfârșite consimte de bună voie să fie trasă pe sfoară, cu condiția să fie lăsată să se odihnească. Iar istoria ne învață că, în astfel de momente, pentru a o mulțumi este de ajuns să aduni din întreaga țară un anumit număr de oameni necunoscuți sau servili și, contra unui salariu, să îi faci să joace în fața ei rolul unei adunări politice. Există mai multe astfel de exemple. Dar la începutul unei revoluții aceste încercări eșuează întotdeauna și nu fac decât să înfierbinte poporul fără a-l

mulțumi. Cel mai umil cetățean al unei țări libere știe asta; Turgot, așa mare administrator cum era, nu știa.

Dacă ne gândim acum că această națiune franceză, care era atât de străină de propriile sale probleme și de lipsită de experiență, atât de incomodată de propriile instituții, pe care era incapabilă să le reformeze, era în același timp cea mai educată și mai îndrăgostită de literați dintre toate națiunile de pe Pământ, vom înțelege fără dificultate de ce au devenit în Franța scriitorii o putere politică și cum de au sfârșit prin a deveni cea mai importantă putere de acest fel.

În timp ce în Anglia cei care scriau asupra guvernării și cei care guvernau se contopeau laolaltă, unii introducând ideile noi în practică, alții adaptând și circumscriind teoriile cu ajutorul faptelor, în Franța lumea politică rămânea împărțită în două sectoare separate care nu aveau nici un fel de legătură între ele. În primul, se administra; în al doilea, se stabileau principiile abstracte pe care întreaga administrație ar fi trebuit să se bazeze. Într-o parte, se luau măsuri punctuale impuse de rutină; în cealaltă, se enunțau legi generale, fără a fi vreodată gândite mijloacele prin care să fie aplicate; unii se ocupau cu conducerea treburilor publice; ceilalți cu conducerea spiritelor.

Deasupra societății reale, a cărei organizare era încă tradițională, confuză și neregulată, în care legile rămâneau diverse și contradictorii, rangurile bine delimitate, condițiile sociale predeterminate și obligațiile inegale, se construia astfel puțin câte puțin o societate imaginară, în care totul părea simplu și ordonat, uniform, echitabil și conform cu rațiunea.

Încetul cu încetul, imaginația mulțimii a părăsit-o pe prima pentru a se refugia în cea de-a doua. Lumea era dezinteresată de ceea ce exista, pentru a visa la ceea ce ar fi putut fi. Se putea în sfârșit trăi cu ajutorul spiritului în cetatea ideală pe care o construiseră scriitorii.

S-a spus adesea că revoluția noastră ar fi o consecință a celei din America. Aceasta a avut într-adevăr o foarte mare influență asupra Revoluției franceze, însă mai important decât ce s-a întâmplat în Statele Unite a fost ceea ce se gândea în acel moment în

Franța. În timp ce în restul Europei revoluția din America nu reprezenta încă decât un fapt nou și singular, la noi ea făcea doar și mai sensibil și mai frapant ceea ce credeam că știm deja. În alte țări, ea uimea, la noi – reușea să convingă. Americanii nu păreau să facă decât ceea ce scriitorii noștri imaginaseră; ei făceau posibil în realitate lucrul la care noi tocmai visam. Este ca și cum Fénelon s-ar fi trezit deodată în Salente.

Această situație atât de nouă în istorie, în care educația politică a unui mare popor să fie făcută în întregime de către oameni de litere, a fost cea care a contribuit cel mai mult poate în a oferi Revoluției franceze caracterul său specific și a făcut să rezulte din ea ceea ce vedem astăzi.

Scriitorii nu le-au oferit numai ideile lor celor care au făcut-o; ei le-au imprimat și temperamentul și capriciile lor. Sub conducerea îndelungată a scriitorilor, în lipsa oricăror alți conducători și în mijlocul necunoașterii profunde a practicii, întreaga națiune, citindu-i, a sfârșit prin a le prelua instinctele, modul de a gândi, gusturile și chiar și viciile naturale. Astfel încât, atunci când a trebuit să acționeze, națiunea franceză a transpus în politică toate deprinderile literaturii.

Când studiem istoria revoluției noastre, vedem că aceasta a fost animată de exact același spirit care a inspirat scrierea atâtor cărți abstracte despre politică. Aceeași atracție pentru teoriile generale, sistemele legislative complete și simetria exactă a legilor; același dispreț pentru faptele reale; aceeași încredere în teorie; același gust pentru instituții originale, ingenioase și noi; aceeași dorință de a reface dintr-o dată întreaga organizare socială urmând legile logicii și după un plan unic, în loc de a se căuta să fie reformată în părțile sale. Înspăimântător spectacol! Deoarece ceea ce este de calitate în scriitor este uneori viciu la omul de stat, și aceleași lucruri care au contribuit adesea la scrierea unor cărți frumoase pot duce la mari revoluții.

Limbajul politic însuși a căpătat atunci ceva din limbajul folosit de către autori, s-a umplut de expresii generale, de termeni abstracți, de cuvinte ambițioase, a căpătat o formă literară. Acest stil, ajutat de pasiunile politice ce stăteau în spatele său, a pătruns

în toate clasele sociale, coborând cu o ușurință deosebită până la nivelul celor mai de jos. Cu mult înainte de Revoluție, edictele regelui Ludovic al XVI-lea vorbesc adesea despre legea naturală și despre drepturile omului. Am găsit țărani care, în cererile lor, îi denumesc pe vecinii lor concetățeni; pe intendent, respectabil magistrat; pe preotul parohial, oficiant al altarului; iar pe bunul Dumnezeu, Ființa supremă. Acestor țărani nu le mai lipsește, pentru a deveni niște scriitori răutăcioși, decât să cunoască ortografia.

Aceste noi calități s-au integrat atât de bine vechiului fond al caracterului francez, încât adesea s-a atribuit naturii noastre ceva ce nu provenea decât din această neobișnuită educație. Am auzit spunându-se că gustul, sau mai curând pasiunea pe care am arătat-o de 60 de ani încoace pentru ideile generale, sistemele și cuvintele mari în materie de politică, țineau de nu știu ce atribut specific al rasei noastre, de ceea ce se numea un pic cam bombastic *spiritul francez*; ca și cum această pretinsă caracteristică ar fi putut apărea dintr-o dată către sfârșitul secolului trecut, după ce s-a ascuns pe parcursul întregii noastre istorii.

Ciudat este faptul că am păstrat obiceiuirile inspirate de literatură, pierzând aproape complet vechea noastră dragoste pentru litere! În cursul vieții, am fost întotdeauna uimit să văd cum oameni care nu mai citeau cărțile secolului al XVIII-lea sau ale vreunui alt secol, și care aveau un dispreț puternic față de autori, rețineau atât de fidel unele dintre principalele greșeli cărora le dăduse naștere, înainte de venirea lor pe lume, spiritul literar.

CAPITOLUL 2

Despre cum a putut necredința să devină o pasiune generală și dominantă printre francezi în secolul al XVIII-lea și ce tip de influență a avut acest lucru asupra caracterului Revoluției

După marea revoluție a secolului al XVI-lea, când spiritul de investigație a început să distingă între diversele tradiții creștine pe cele false și pe cele adevărate, nu încetaseră să apară minți luminate care, mai curioase sau mai îndrăznețe, le contestaseră sau le respinseseră pe toate. Același spirit care în vremea lui Luther a făcut ca milioane de catolici să părăsească dintr-o dată catolicismul, mâna în fiecare an câțiva creștini izolați în afara creștinismului însuși. Ereziei i-a urmat necredința.

Putem spune în general că, în secolul al XVIII-lea, creștinismul pierduse pe întreg continentul european o mare parte din puterea sa. Însă, în cea mai mare parte a țărilor, el era mai curând neglijat decât combătut, și chiar cei care îl abandonau, o făceau cu regret. Necredința era răspândită printre principi și literați; ea nu pătrundea încă deloc în sânul claselor mijlocii și populare. Rămânea capriciul anumitor spirite, nu o opinie comună. „Este o prejudecată răspândită în general în Germania, spune Mirabeau în 1787, că provinciile prusace ar fi pline de atei. Adevărul este că, dacă există acolo câțiva liberi cugetători, poporul este tot atât de atașat de religie ca în regiunile cele mai pioase și există chiar un mare număr de fanatici." El adaugă că este foarte regretabil că Friedrich al II-lea nu permite preoților catolici să se căsătorească, și mai ales că refuză să le lase celor care se căsătoresc beneficiile ecleziastice, „măsură pe care, spune el, îndrăznim să o credem demnă de un om atât de mare." Cu excepția Franței, nicăieri

necredința nu devenise încă o pasiune generală, arzătoare, intolerantă și opresivă.

Aici se petrecea un lucru nemaiîntâlnit. În alte vremuri, religii încetățenite fuseseră atacate în mod violent, însă ardoarea cu care erau combătute își găsise întotdeauna originea în zelul pe care îl inspirau noile religii. Religiile false și detestabile ale Antichității nu au avut adversari numeroși și pasionați decât când creștinismul era deja prezent pentru a le înlocui. Până atunci, ele se stingeau încet și fără larmă, în îndoială și indiferență; aceasta este moartea de bătrânețe a religiilor. În Franța, religia creștină a fost atacată cu furie, fără a se încerca înlocuirea ei cu altă religie. S-a lucrat cu o ardoare continuă la înlăturarea credinței din suflete, care apoi au fost lăsate goale. O mulțime de oameni s-au înflăcărat pentru această întreprindere ingrată. Necredința absolută în materie de religie, care este atât de contrară instinctelor naturale ale omului și care îl pune sufletește într-o postură atât de dureroasă, a părut atrăgătoare mulțimii. Ceea ce nu produsese până atunci decât un fel de apatie maladivă a dat naștere de această dată fanatismului și spiritului de propagandă.

Întâlnirea mai multor mari scriitori dispuși să nege adevărurile religiei creștine nu pare suficientă pentru a explica un eveniment atât de extraordinar; căci de ce s-au îndreptat ei toți, dar toți, în această direcție mai curând decât în cea contrară? De ce nu s-a găsit printre ei nici unul care să aleagă teza contrară? În fine, de ce au găsit în sânul mulțimii, mai mult decât predesesorii lor, disponibilitatea pentru a-i asculta și spiritul atât de credul? Doar cauzele specifice ale timpului și țării în care au trăit acești scriitori pot explica și întreprinderea, și succesul lor. Spiritul lui Voltaire exista de multă vreme în lume; dar Voltaire însuși nu putea domni într-adevăr decât în secolul al XVIII-lea și în Franța.

Să recunoaștem mai întâi că Biserica nu era cu nimic mai atacabilă la noi decât în altă parte. Din contră, defectele și abuzurile ei erau mai mici în Franța decât în cea mai mare parte a țărilor catolice. La noi, ea era infinit mai tolerantă decât fusese până atunci și decât era cazul la celelalte popoare. Cauzele specifice ale acestui fenomen trebuie căutate mai puțin în starea în care se afla religia, cât în starea societății.

Pentru a înțelege fenomenul, nu trebuie să uităm nici un moment ceea ce am spus în capitolul precedent: că tot spiritul de opoziție politică născut din defectele guvernării, neputându-se manifesta în afacerile publice, se refugiase în literatură, și că scriitorii deveniseră veritabili șefi ai marii partide care tindea să răstoarne toate instituțiile sociale și politice ale țării.

Odată înțeles acest lucru, problema își schimbă subiectul. Nu mai este vorba de a ști în ce măsură în acea epocă Biserica putea păcătui ca instituție religioasă, ci în ce măsură constituia ea un obstacol în calea revoluției politice care se pregătea și îi deranja cu precădere pe scriitori, care erau principalii promotori ai acesteia.

Prin chiar principiile sale de organizare, Biserica se opunea principiilor pe care scriitorii voiau să le impună în guvernarea civilă. Ea se baza în principal pe tradiție, recunoștea o autoritate superioară rațiunii individulale și era ierarhic organizată; scriitorii aveau un mare dispreț pentru toate instituțiile care se bazau pe respectul trecutului, nu făceau apel decât la rațiunea individuală și tindeau către confuzia rangurilor. Pentru ca o înțelegere între Biserică și scriitori să fi fost posibilă, ar fi trebuit să se recunoască de către ambele părți că societatea politică și societatea religioasă, fiind prin natura lor diferite în mod esențial, nu pot fi reglementate prin principii identice. Însă situația era mult diferită și se părea că, pentru a ataca instituțiile statului, era necesar să fie distruse mai întâi cele ale Bisericii, care le serveau celor dintâi drept bază și model.

În epocă, Biserica era de altfel ea însăși principala putere politică și cea mai detestată de toată lumea, chiar dacă nu era și cea mai opresivă. Pentru că se amestecase cu celelalte puteri politice fără a fi chemată prin vocația sau natura sa, ea consacra adesea defectele acestora pe care în alte împrejurări le înfiera, le proteja cu aura sa sacră, și părea să dorească să le facă nemuritoare ca ea însăși. Atacând-o, puteai fi sigur că intri înainte de toate în grațiile publicului.

Însă, dincolo de aceste motive generale, scriitorii mai aveau și altele mai specifice și, pentru a spune așa, mai personale, pentru

a ataca mai întâi Biserica. Biserica reprezenta acea parte a puterii centrale care le era cea mai apropiată și care li se opunea în modul cel mai direct. Celelalte puteri nu își făceau simțită prezența asupra lor decât rareori. Însă Biserica, fiind în mod special însărcinată să supravegheze ideile și să cenzureze scrierile, îi incomoda zilnic. Apărând contra ei libertățile generale ale spiritului uman, scriitorii luptau pentru propria lor cauză și începeau prin a zdrobi piedica cea mai constrângătoare.

Mai mult, din vastul edificiu pe care îl atacau, Biserica li se părea că este, și era de fapt, partea cea mai deschisă și mai puțin apărată. Puterea sa slăbise pe măsură ce puterea principilor laici se întărise. După ce le fusese superioară, apoi egală, Biserica fusese redusă la condiția de clientă. Între principi și Biserică se stabilise un fel de schimb: primii îi acordau forță materială, pentru ca la rândul său ea să le ofere acestora autoritatea sa morală. Principii impuneau respectarea preceptelor sale, iar Biserica făcea ca voința acestora să fie respectată. Schimb periculos, atunci când se apropie vremuri revoluționare, și întotdeauna dezavantajos pentru o putere care nu se bazează pe constrângere, ci pe credință.

Chiar dacă regii noștri nu renunțaseră să-și spună *cei dintâi fii ai Bisericii*, ei se achitau cu foarte mare neglijență de obligațiile față de aceasta. Arătau mult mai puțină ardoare în a o proteja, decât în a-și apăra propria guvernare. Este adevărat că regii nu permiteau să fie atacată direct; dar acceptau să fie ciuruită de la depărtare cu mii de săgeți.

Această semi-constrângere ce era impusă dușmanilor Bisericii, în loc să le diminueze puterea, le-o întărea. Există momente în care opresiunea exercitată asupra scriitorilor reușește să oprească evoluția ideilor, iar altele în care aceasta se precipită. Însă nu s-a mai întâmplat niciodată ca un tip asemănător de control exercitat asupra presei să îi mărească acesteia puterea de o sută de ori.

Autorii erau persecutați doar atât cât să se poată plânge, însă nu îndeajuns de tare încât să tremure de frică; ei sufereau de acel tip de constrângere care îndeamnă la luptă, și nu de apăsarea jugului care împovărează. Făceau obiectul unor urmăriri care aproape întotdeauna erau lente, zgomotoase și zadarnice, și care

păreau să aibă ca scop mai curând să îi încurajeze, decât să-i deturneze de la scris. O completă libertate a presei ar fi fost mai puțin dăunătoare pentru Biserică.

„Credeți că intoleranța de la noi este mult mai favorabilă progresului spiritului decât libertatea voastră nelimitată, îi scria în 1768 Diderot lui David Hume; d'Holbach, Helvétius, Morellet și Suard nu sunt de aceeași părere." Cu toate acestea, scoțianul avea dreptate. Locuitor al unei țări libere, el nu poseda încă experiența libertății; Diderot gândea în această problemă ca un om de litere, Hume ca un om politic.

Dacă opresc primul american ce îmi iese în cale, fie la el în țară, fie în altă parte, și îl întreb dacă el crede că religia este importantă pentru stabilitatea legilor și buna ordine a societății, îmi va răspunde fără ezitare că o societate civilizată, dar mai ales o societate liberă, nu poate supraviețui fără religie. Într-o astfel de societate, respectul religiei este, în opinia sa, cea mai importantă garanție pentru stabilitatea statului și siguranța cetățenilor. Cei mai puțin versați oameni în știința guvernării știu cel puțin acest lucru. Totuși, nu există țară în lume în care cele mai îndrăznețe doctrine politice ale filozofilor secolului al XVIII-lea să fie aplicate cu mai mare consecvență ca în America; numai ideile antireligioase ale acestora nu au putut fi niciodată aplicate, chiar pentru a instaura libertatea nelimitată a presei.

Aș spune același lucru despre englezi[N]. Filozofia noastră ateistă le-a fost predicată chiar înainte ca majoritatea filozofilor noștri să fi venit pe lume; Voltaire s-a instruit la școala lui Bolingbroke. Pe parcursul întregului secol al XVIII-lea, necredința a avut reprezentanți celebri în Anglia. Scriitori abili și gânditori profunzi au devenit susținătorii acestei cauze, însă nu au putut-o face să triumfe ca în Franța, pentru că toți cei ce aveau vreun motiv să se teamă de revoluții, s-au grăbit să vină în ajutorul credințelor înrădăcinate. Chiar aceia dintre ei care erau cei mai familiarizați cu societatea franceză a epocii și care nu considerau doctrinele noastre filozofice false, le-au respins ca fiind periculoase. Așa cum se întâmplă întotdeauna în cazul popoarelor libere, partide politice mari au găsit cu cale să își lege cauza de

aceea a Bisericii și îl vedem chiar pe Bolingbroke devenind aliatul episcopilor. Clerul, animat de aceste exemple și simțind că nu este singur, lupta el însuși cu energie pentru propria cauză. Biserica Anglicană, în ciuda defectelor organizării sale și a abuzurilor de tot soiul care colcăiau în sânul său, a făcut față cu succes șocului. Scriitori și oratori au ieșit din rândurile sale și s-au angajat cu ardoare în apărarea creștinismului. Teoriile care îi erau ostile acestuia, după ce au fost discutate și combătute, au fost în cele din urmă respinse prin efortul societății înseși, fără ca puterea să se amestece în această dispută.

Dar de ce să căutăm exemple în altă parte decât în Franța? Ce francez s-ar decide astăzi să scrie cărțile lui Diderot sau ale lui Helvétius? Cine ar vrea să le citească? Aș spune chiar, cine le mai cunoaște titlurile? Experiența parțială pe care am acumulat-o de 60 de ani încoace în viața publică a fost suficientă pentru a ne dezgusta de această literatură periculoasă. Oricine poate vedea cum respectul față de religie și-a reluat treptat locul în sânul diferitelor clase ale națiunii, pe măsură ce fiecare dintre ele căpăta această experiență la școala dură a revoluțiilor. Vechea nobilime, care era clasa cea mai necredincioasă înainte de '89, a devenit cea mai zeloasă după '93; prima afectată, ea a fost prima care s-a convertit. Când burghezia s-a simțit amenințată în succesul său, am văzut-o la rândul său reapropiindu-se de credință. Încetul cu încetul, respectul față de religie a pătruns în toate locurile în care oamenii aveau ceva de pierdut din pricina dezordinii populare și necredința a dispărut, sau cel puțin s-a ascuns, pe măsură ce teama de revoluție se făcea simțită.

Nu așa stăteau lucrurile și la sfârșitul Vechiului Regim. Pierduserăm în întregime obiceiul de a ne ocupa de problemele importante ale oamenilor și ignoram complet rolul pe care îl joacă religia în conducerea statelor, astfel încât necredința s-a instalat mai întâi chiar în spiritul acelora care aveau interesul cel mai direct și mai presant ca statul să fie organizat și poporul supus. Nu numai că au acceptat necredința, dar în orbirea lor au răspândit-o peste tot în jurul lor. Au făcut din impietate un fel de distracție a vieții lor trândave.

Simțindu-se astfel părăsită de către toți cei pe care un interes comun i-ar fi putut alătura cauzei sale, Biserica Franței, până atunci atât de bogată în mari oratori, a rămas fără glas. S-ar fi putut crede la un moment dat că ea era gata să își condamne propria credință, cu condiția să i se păstreze bogățiile și rangul.

Cei care negau creștinismul ridicau vocea, în timp ce aceia care credeau în continuare rămâneau tăcuți. Apoi s-a întâmplat ceea ce s-a văzut atât de des printre noi, nu numai în chestiuni de religie, ci și în altele. Cei care își păstrau vechea credință se temeau că i-au rămas singurii fideli și, temându-se mai mult de izolare decât de eroare, s-au alăturat mulțimii fără a gândi ca ea. Ceea ce nu era încă decât credința unei părți a națiunii a apărut astfel ca fiind opinia tuturor. Și a părut irezistibilă chiar pentru cei ce nu erau de acord cu ea.

Discreditarea generală care s-a abătut la sfârșitul secolului trecut asupra tuturor credințelor religioase a exercitat, fără nici o îndoială, cea mai mare influență asupra întregii noastre Revoluții, marcându-i caracterul. Nimic nu a contribuit mai mult la creionarea fizionomiei teribile pe care i-o știm.

Când încerc să clarific efectele pe care necredința le-a produs în Franța, consider că aceasta i-a împins pe oamenii din epocă la acte atât de extreme și neobișnuite mai curând tulburând spiritele, decât degradând sufletele sau corupând moravurile.

Când religia a părăsit sufletele oamenilor, ea nu le-a lăsat pustii și slăbite, așa cum se întâmplă adesea; acestea s-au umplut pentru moment de idei și sentimente care i-au ținut o vreme locul, împiedicându-le în primă instanță să se prăbușească moral.

Dacă francezii care au făcut Revoluția erau mai necredincioși decât noi în ceea ce privește religia, le rămânea cel puțin o credință care nouă ne lipsește: credeau în ei înșiși. Nu se îndoiau de perfectibilitatea, de puterea omului; erau pasionați din toată inima de măreția omului și aveau încredere în virtuțile sale. Le stătea în fire această încredere orgolioasă care duce adesea la erori, dar fără de care un popor nu este capabil decât să se supună. Acești oameni nu se îndoiau că erau chemați să transforme societatea și să regenereze rasa umană. Aceste sentimente și pasiuni deveniseră pentru

ei un fel de nouă religie care, producând unele dintre efectele pozitive pe care am văzut că le produc religiile, îi fereau de egoismul individual, îi împingeau până la eroism și devotament și îi făceau imuni la toate aceste bunuri insignifiante pe care noi le posedăm.

Am studiat îndelung istoria și îndrăznesc să afirm că nu am mai întâlnit o altă revoluție în care, la începuturile sale, să se poată vedea un patriotism mai sincer, un dezinteres personal mai evident și o măreție mai autentică la atât de mulți oameni. Cu acest prilej, națiunea a arătat principalul defect, dar în același timp și principala calitate a tinereții: lipsa de experiență și generozitatea.

Și cu toate acestea, necredința a produs în epocă un rău public imens.

În majoritatea marilor revoluții politice care avuseseră loc până atunci în lume, cei care atacau legile stabilite respectaseră credințele religioase. Și, în majoritatea revoluțiilor religioase, cei care atacau religia nu s-au apucat să schimbe în același timp natura și ordinea tuturor puterilor și să abolească cu totul vechea organizare guvernamentală. Deci, în momentul celor mai puternice frământări sociale continua să existe un punct de sprijin solid.

Însă în cazul Revoluției franceze, legile religioase fiind abolite în același timp în care legile civile erau înlăturate, spiritul uman și-a pierdut în întregime suportul și nu a mai știut nici ce să cruțe, nici unde să se oprească. S-a văzut cum apare o specie nouă de revoluționari, care au dus îndrăzneala până la nebunie, pe care nici o noutate nu i-a mai putut surprinde, care nu erau reținuți de nici un fel de scrupule și care nu ezitau niciodată în fața executării unui plan. Și nu trebuie să se creadă că aceste ființe noi erau creația izolată și efemeră a unui moment și că trebuiau să dispară odată cu el. Ființele acestea au format din acel moment o rasă care s-a perpetuat și răspândit în toate părțile civilizate ale Pământului, păstrând aceeași fizionomie, aceleași pasiuni, același caracter. Când am venit pe lume, această fire era deja formată; ea se află încă sub ochii noștri.

CAPITOLUL 3

Despre cum au dorit francezii reforme înainte să dorească libertăți

Un lucru demn de a fi remarcat este că, dintre toate ideile și sentimentele care au pregătit Revoluția, ideea și gustul pentru libertățile publice propriu-zise au apărut ultimele, după cum au fost și primele care au dispărut.

Vechiul edificiu guvernamental începuse de multă vreme să fie zdruncinat; se clătina deja și încă nu se punea problema acestor libertăți. Voltaire abia dacă se gândea la ele; trei ani de stat în Anglia i le arătaseră, dar nu îl făcuseră să le iubească. Filozofia sceptică practicată în libertate de englezi îl cucerește, însă legile lor îl impresionează mai puțin: le remarcă mai mult defectele decât virtuțile. În scrisorile despre Anglia, care reprezintă una din capodoperele sale, Voltaire vorbește cel mai puțin despre Parlament. În realitate, ceea ce invidiază el în primul rând la englezi este libertatea lor literară, însă nu se preocupă de loc de libertatea lor politică, ca și când cea dintâi ar putea să existe vreodată pentru un timp mai îndelungat fără cea de-a doua.

Către mijlocul secolului vedem apărând un anume număr de scriitori care se ocupă în special de probleme de administrație publică care, împărtășind principii comune au căpătat un nume comun: *economiști* sau *fiziocrați*. Economiștii au avut parte de mai puțină strălucire în istorie decât filozofii și au contribuit poate mai puțin decât ei la izbucnirea Revoluției; cred totuși că în scrierile lor putem analiza cel mai bine adevărata natură a Revoluției. În ceea ce privește guvernarea, filozofii nu au ieșit niciodată din

lumea ideilor foarte generale și foarte abstracte; economiștii, fără să fie străini de teorii, au coborât totuși mult mai aproape de fapte. Unii au spus ceea ce ne-am fi putut imagina, ceilalți au indicat uneori ceea ce trebuia făcut. Toate instituțiile pe care Revoluția le va aboli pentru totdeauna au fost atacate de către economiști; nici una nu a găsit iertare în ochii lor. Din contră, toate acelea care pot trece drept opera proprie a Revoluției au fost anunțate dinainte de către ei și recomandate cu ardoare. Cu greu am putea cita măcar una a cărei sământă să nu fi fost sădită în vreuna din scrierile lor; aici se găsește tot ceea ce este mai substanțial în ele.

Mai mult, în cărțile economiștilor se poate observa acest temperament revoluționar și democratic pe care îl cunoaștem atât de bine; nu numai că ei urăsc unele privilegii, dar însăși diversitatea li se pare odioasă: adorau egalitatea chiar și în servitute. Ceea ce îi deranjează în proiectele lor trebuie distrus. Contractele le inspirau puțin respect; drepturile private nici o considerație – sau mai bine zis, în realitate nici nu mai există în ochii lor drepturi private, ci doar o utilitate publică. Cu toate acestea, economiștii sunt în general oameni cu moravuri agreabile și liniștite, oameni bine intenționați, magistrați cinstiți, administratori pricepuți; însă sunt ațâțați de spiritul specific al operei lor.

Economiștii au un dispreț fără margini față de trecut. „Națiunea este guvernată de secole de principii false; în acest domeniu, totul pare că a fost făcut la întâmplare", spune Letronne. Plecând de la această idee, economiștii se pun pe treabă. Nu există instituție, oricât de veche și de bine fondată în istoria noastră, pe care ei să nu dorească să o abolească, pentru simplul motiv că îi incomodează și strică simetria planurilor lor. Unul dintre ei propune dispariția tuturor diviziunilor teritoriale și schimbarea tuturor numelor provinciilor, și asta cu 40 de ani înainte ca Adunarea constituantă să pună în practică aceste idei.

Înainte ca ideea necesității instituțiilor libere să înceapă să se contureze în mințile lor, economiștii imaginaseră deja filozofia tuturor reformelor sociale și administrative pe care Revoluția le-a realizat. Este adevărat că sunt extrem de favorabili schimbului liber de produse, ideii de *laisser faire* sau de *laisser passer* în industrie și în comerț; însă în ceea ce privește libertățile politice propriu zise, economiștii nici măcar nu se gândesc la ele, și chiar când le vin din întâmplare în minte, le resping din capul locului. Cei mai mulți încep prin a-și arăta dușmănia neiertătoare față de adunările deliberative, față de puterile locale și subalterne și, în general, față de toate acele contra-puteri ce fuseseră stabilite în diferite epoci la toate popoarele libere pentru a contrabalansa puterea centrală. „Existența în sânul guvernării a sistemului contra-puterilor este o idee funestă", spune Quesnay. – „Speculațiile care au inspirat sistemul contra-puterilor sunt himerice", spune un prieten de-al lui Quesnay.

Singura garanție pe care economiștii o inventează contra abuzului de putere este educația publică, fiindcă, așa cum spune tot Quesnay, „despotismul devine imposibil dacă națiunea este luminată". – „Uimiți de răul la care duce abuzul de putere, spune un alt discipol al său, oamenii au inventat o mie și unul de mijloace absolut inutile, neglijându-l pe singurul cu adevărat eficace, care este învățământul public general, continuu, al dreptății și al ordinii naturale." Cu ajutorul acestui mic discurs literar încâlcit înțeleg ei să suplinească toate garanțiile politice.

Letronne, care deplânge atât de amar modul în care puterea centrală abandonează zona de câmpie, care este lipsită de drumuri, de industrie, fără educație, nu își poate imagina că soarta acesteia ar putea foarte bine să fie mai bună dacă cei însărcinați cu rezolvarea acestor probleme ar fi localnicii înșiși.

Turgot însuși, pe care datorită mărinimiei sufletului său și a rarelor sale calități intelectuale ar trebui să îl considerăm diferit față de toți ceilalți, nu posedă mai mult decât ei gustul pentru libertățile politice, sau cel puțin nu îl capătă decât târziu, când acest lucru îi este sugerat de către starea de spirit generală. Pentru el, ca și pentru majoritatea economiștilor, cea dintâi garanție politică este o anumită instrucție publică oferită de către stat, prin anumite procedee și într-un anumit spirit. Încrederea pe care el o arată în acest fel de medicație intelectuală sau, cum spune unul dintre contemporani, în *mecanismul unei educații conforme cu principiile*, este fără limite. Într-un memoriu în care îi propune

regelui un astfel de plan, Turgot spune: „Îndrăznesc să vă răspund, Sire, că în zece ani națiunea Voastră va fi de nerecunoscut și că, prin educație, bune moravuri, prin râvna înțeleaptă depusă în serviciul Vostru și al patriei, ea se va găsi cu mult deasupra celorlalte națiuni. Copiii care au acum zece ani vor fi atunci bărbați gata pregătiți să intre în slujba statului, devotați țării, supuși autorității, nu prin teamă, ci cu ajutorul rațiunii, gata să-și ajute concetățenii ce sunt obișnuiți să recunoască și să respecte legea."

Libertatea politică era distrusă de atâta vreme în Franța, încât îi fuseseră uitate aproape în întregime condițiile și efectele. Mai mult, rămășițele informe care mai existau încă din ea și instituțiile care păreau că au fost făcute pentru a o înlocui o făceau să pară și mai suspectă și dădeau adesea naștere la prejudecăți în legătură cu ea. Cea mai mare parte a adunărilor de stări care mai existau păstrau încă, alături de formele învechite, spiritul Evului Mediu, și departe de a ajuta la progresul societății, mai mult îl împiedicau. Parlamentele, singurele însărcinate să țină loc de corpuri politice, nu puteau împiedica răul pe care puterea centrală îl făcea, și adesea împiedicau chiar binele pe care aceasta voia să îl facă.

Ideea de a înfăptui revoluția visată cu ajutorul tuturor acestor vechi instituții li se părea economiștilor impracticabilă. Gândul de a încredința execuția planurilor lor națiunii suverane le surâde chiar mai puțin; căci cum să faci ca un popor întreg să adopte și să urmeze un sistem de reforme atât de vast și ale cărui părți sunt atât de strâns legate unele de altele? Economiștilor li se pare mult mai simplu și mai oportun să pună în slujba propriilor planuri însăși administrația regală.

Această nouă putere nu era născută din instituțiile Evului Mediu, căci nu le poartă amprenta; alături de defecte, economiștii îi identifică și unele înclinații pozitive. Ca și ei, manifestă un gust natural pentru egalitatea de condiții și uniformitatea regulilor. Urăște din adâncul inimii, la fel de mult ca și ei, toate vechile puteri care s-au născut în epoca feudală sau care tind către principii aristocratice. Am căuta în zadar în restul Europei o mașinărie guvernamentală atât de bine construită, de mare și de puternică. Existența printre noi a unei astfel de ocârmuiri li se pare economiștilor o circumstanță deosebit de fericită: ar fi denumit-o *providențială*, dacă ar fi fost atunci la modă, cum este astăzi, să faci să intervină Providența cu orice prilej. „Situația Franței este cu mult mai bună decât a Angliei, spune Letronne; pentru că aici pot fi înfăptuite reforme care pot schimba întreaga stare a țării într-un moment, în timp ce la englezi astfel de reforme pot întotdeauna să fie împiedicate de către partide."

Nu este, deci, vorba de a distruge această putere absolută, ci de a o converti. „E necesar ca statul să guverneze după regulile ordinii esențiale, spune Mercier de la Rivière, și când se întâmplă acest lucru, se cuvine ca puterea lui să fie absolută." – „Dacă statul își înțelege bine datoria, spune un altul, atunci trebuie să fie lăsat liber." De la Quesnay la abatele Bodeau, veți găsi aceeași stare de spirit la toți autorii.

Pentru a reforma societatea din vremea lor, ei nu se bazează doar pe administrația regală; tot de aici împrumută parțial și ideea conducerii viitoare pe care vor să o fondeze. Privind la acest model, își fac o imagine despre ceea ce va urma.

După economiști, statul nu trebuie doar să comande națiunii, ci să o și modeleze într-o anumită formă. Lui îi revine sarcina de a forma spiritul cetățenilor urmând un model pe care și l-a fixat dinainte. Datoria sa este de a umple acest spirit cu anumite idei și de a le anima inimile cu sentimentele pe care le crede necesare. În realitate, drepturile statului sunt nelimitate, iar acesta poate face tot ce vrea; nu reformează oamenii, îi transformă de-a dreptul. Poate că nu ar depinde decât de el să facă alt tip de oameni! „Statul face din oameni tot ceea ce vrea", spune Bodeau. Aceste cuvinte rezumă toate teoriile economiștilor.

Această imensă putere socială pe care o imaginează economiștii nu este doar mai mare decât toate celelalte cunoscute, ci diferă deasemenea prin originea și caracterul său. Nu derivă direct de la Dumnezeu; nu este în legătură cu tradiția; este impersonală: nu se mai numește regele, ci Statul. Nu este moștenirea unei familii; este produsul și reprezentantul tuturor și trebuie să supună drepturile fiecăruia voinței tuturor.

Această formă specifică de tiranie pe care o numim despotism democratic și pe care Evul Mediu nu o cunoscuse, le este deja familiară. În societate nu mai există ierarhie, clase distincte, ranguri fixe, ci un popor compus din indivizi aproape identici și în întregime egali, o masă confuză recunoscută drept singur suveran legitim, însă care este lipsită cu grijă de toate atributele care i-ar fi permis să conducă și să supravegheze singură propria formă de guvernare. Deasupra ei se găsește un mandatar unic, însărcinat să facă totul în numele său, fără a o consulta. Pentru a-l controla, o opinie publică lipsită de organe; pentru a-l opri, revoluții și nu legi; de drept, un agent subordonat; de fapt, un stăpân.

Negăsind încă în jurul lor nimic care să li se pară conform cu acest ideal, economiștii îl vor căuta în străfundurile Asiei. Nu exegerez când afirm că nu a existat unul singur care să nu fi făcut undeva în scrierile sale elogiul emfatic al Chinei. Citindu-le cărțile, putem găsi în ele măcar atâta lucru; și cum China este încă puțin cunoscută, nu există trăsnaie pe lumea asta pe care să nu o spună pe seama ei. Această conducere neroadă și barbară, pe care o mână de europeni o controlează după bunul plac, li se pare modelul cel mai perfect pe care îl pot copia toate națiunile din lume. Ea reprezintă pentru economiști ceea ce au devenit mai târziu Anglia și America pentru toți francezii. Se simt emoționați și plini de încântare la vederea unei țări al cărei suveran absolut, însă lipsit de prejudecăți, muncește o dată pe an cu propriile mâini pământul pentru a onora meseriile productive; o țară în care toate funcțiile sunt obținute la concursurile literare, care nu are ca religie decât o filozofie și în care literații țin loc de aristocrație.

Se crede că teoriile distructive care sunt desemnate în zilele noastre cu numele de *socialism* sunt de origine recentă; aceste teorii sunt contemporanele primilor economiști. În timp ce aceștia foloseau guvernarea atotputernică la care visau pentru a schimba forma societății, ceilalți puneau mâna în mod imaginar pe aceeași putere pentru a ruina bazele societății.

Citiți *Codul Naturii* al lui Morelly. Veți regăsi aici, alături de toate doctrinele economiștilor asupra atotputerniciei statului și asupra drepturilor sale nelimitate, multe din teoriile politice care au înspăimântat cel mai mult Franța în ultimul timp, și pe care ni le imaginam ca abia născute: comunitatea bunurilor, dreptul la muncă, egalitatea absolută, uniformitatea în toate lucrurile, precizia mecanică a tuturor mișcărilor indivizilor, tirania reglementărilor și absorbția completă a personalității cetățenilor în corpul social.

„În societate nimic nu va mai aparține cuiva în exclusivitate sau cu titlu de proprietate, spune articolul 1 al acestui Cod. Proprietatea este detestabilă, iar cel care va încerca să o restabilească va fi închis pe viață, ca un nebun violent și dușman al umanității. Fiecare cetățean va fi hrănit, întreținut și angajat pe cheltuiala publică, spune articolul 2. Toate produsele vor fi adunate în magazine publice, pentru a fi distribuite cetățenilor și a servi nevoilor vieții lor. Orașele vor fi construite după același plan; toate edificiile aflate în folosința particularilor vor fi identice. La vârsta de cinci ani toți copii vor fi ridicați din sânul familiei și crescuți în comun, pe cheltuiala statului, într-o manieră uniformă." Vi se pare că această carte a fost scrisă ieri; de fapt, ea datează de o sută de ani. Cartea cu pricina apărea în 1755, în același timp în care Quesnay își fonda școala: iată cât este de adevărat că atât centralizarea, cât și socialismul sunt produsele aceluiași sol. Socialismul și centralizarea se află într-o relație identică cu aceea existentă între fructul cultivat și cel sălbatic.

Dintre toți oamenii timpului lor, economiștii par să fie francezii cel mai puțin dezorientați; pasiunea lor pentru egalitate este atât de hotărâtă și gustul pentru libertate atât de nesigur, încât capătă un fals aer de contemporani. Când citesc discursurile și scrierile celor care au făcut Revoluția, mă simt deodată transportat într-un loc și în mijlocul unei societăți pe care nu le cunosc; însă când parcurg cărțile economiștilor, mi se pare că am trăit împreună cu acei oameni și că tocmai am terminat de discutat cu ei.

Către 1750, întreaga națiune s-a arătat la fel de puțin exigentă în ceea ce privește libertatea politică precum economiștii înșiși; nemaipracticând-o, i-a pierdut gustul și chiar înțelesul. Societatea își dorea mai mult reforme decât drepturi. Dacă s-ar fi găsit atunci pe tronul Franței un principe de talia și cu temperamentul marelui

Friedrich, nu mă îndoiesc că ar fi realizat multe dintre cele mai mari schimbări ale Revoluției în ceea ce privește societatea și guvernarea, și asta nu numai fără să își piardă coroana, ci chiar sporindu-și într-o mare măsură puterea. Se spune că unul dintre cei mai abili miniștrii pe care i-a avut Ludovic al XV-lea, domnul de Machault, a întrevăzut această idee și i-a indicat-o stăpânului său; însă astfel de acțiuni nu se propun; nu ești în stare să le pui în aplicare decât dacă ai fost capabil să le concepi.

Douăzeci de ani mai târziu, situația nu mai era aceeași: imaginea libertății politice se înfățișase imaginației francezilor, cărora le devenea pe zi ce trece mai atrăgătoare. Există multe semne care să ne indice acest lucru. Provinciile încep să nutrească dorința de a se administra din nou singure. Ideea că poporul în întregime are dreptul de a lua parte la conducere pătrunde în mințile oamenilor și le cucerește. Se reaprinde amintirea vechilor Stări Generale. Națiunea, care își detestă propria istorie, nu își reamintește cu plăcere decât această parte. Noul curent îi antrenează chiar și pe economiști și îi forțează să își modifice sistemul unitar de gândire cu câteva instituții libere.

În 1771, când sunt desființate parlamentele, aceeași asistență care avusese de suferit de atâtea ori de pe urma prejudecăților acestora, a fost profund impresionată văzându-le prăbușindu-se. Se părea că o dată cu ele s-a prăbușit ultima barieră care putea încă limita arbitrariul regal.

Voltaire este uimit și indignat de această opoziție. „Aproape întreg regatul se află în efervescență și consternare, scrie el prietenilor săi; agitația este tot atât de mare în provincii ca și la Paris. Cu toate acestea, edictul mi se pare plin de reforme utile. Distrugerea venalității funcțiilor, administrarea gratuită a justiției, împiedicarea celor angajați într-un proces să vină până la Paris tocmai din provincie pentru a se ruina, însărcinarea regelui cu plata cheltuielilor justiției seniorale – nu sunt oare toate acestea mari servicii aduse națiunii? De altfel, nu s-au dovedit aceste parlamente adesea prigonitoare și barbare? Îi admir pe gali pentru că iau apărarea acestor burghezi insolenți și nesupuși. Cât despre mine, eu cred că regele are dreptate, și pentru că suntem făcuți ca

să servim, cred că este mai bine să o fac sub conducerea unui leu de rasă, și care este și născut mai puternic decât mine, decât sub ordinele a două sute de șobolani de-o teapă cu mine." Voltaire adaugă ca scuză: „Gândiți-vă că trebuie să apreciez foarte tare favoarea făcută de către rege tuturor seniorilor feudali, de a le plăti cheltuielile de justiție."

Voltaire, absent de multă vreme din Paris, credea că opinia publică rămăsese în punctul în care o lăsase la plecare. Nu era deloc așa. Francezii nu se mai limitau la a-și dori ca problemele lor să fie mai bine rezolvate; începeau să își dorească să și le rezolve singuri, și era evident că marea Revoluție pe care totul o pregătea urma să aibă loc nu numai cu asentimentul poporului, ci chiar cu participarea lui.

Cred că, începând din acel moment, această revoluție radicală care urma să distrugă deopotrivă ceea ce avea Vechiul Regim mai rău, dar și ceea ce avea mai bun, devenise inevitabilă. Un popor atât de puțin pregătit să acționeze de unul singur nu putea să inițieze o reformă totală fără ca în același timp să nu distrugă totul. Un rege absolut ar fi fost un inovator mai puțin periculos. Când mă gândesc că aceeași revoluție care a distrus atâtea instituții, idei și obiceiuri contrare libertății, a abolit pe de altă parte atâtea altele, fără de care aceasta nu poate exista, înclin să cred că realizată de către un despot, Revoluția ne-ar fi făcut mai puțin incapabili ca într-o zi să devenim o națiune liberă, decât dacă a fost realizată în numele suveranității populare și de către popor.

Dacă vrem să înțelegem istoria Revoluției, nu trebuie să pierdem niciodată din vedere evenimentele care au precedat-o.

Înainte să li se trezească dragostea pentru libertatea politică, francezii cunoscuseră deja în materie de guvernare un anumit număr de idei care, nu numai că se puneau foarte greu de acord cu existența instituțiilor libere, ci chiar le erau în majoritate contrare.

Ei admiseseră ca ideal de societate un popor fără altă aristocrație decât cea a funcționarilor publici, o administrație unică și atotputernică, având rolul de conducătoare a statului și de tutore al indivizilor. Dorind să fie liberi, francezii nu au înțeles că

trebuie să se separe mai întâi de această idee dominantă; au încercat doar să o concilieze cu cea de libertate.

S-au apucat, deci, să amestece laolaltă centralizarea administrativă fără limite cu un corp legislativ preponderent; administrația birocrației și guvernarea alegătorilor. Națiunea *in corpore* deținea toate drepturile suveranității, iar fiecare cetățean în particular a fost încătușat în cea mai strictă dependență; celei dintâi i se cereau experiența și virtuțile unui popor liber; celui de-al doilea, calitățile unui bun servitor.

Această dorință de a introduce libertatea în mijlocul instituțiilor și ideilor care îi erau străine sau contrare – dar cu care ne obișnuiserăm și cărora le deprinseserăm gustul – a produs de 60 de ani încoace numai încercări zadarnice de guvernări libere, urmate de revoluții funeste. În consecință, obosiți de atâtea eforturi, dezgustați de o muncă atât de anevoioasă și sterilă, mulți dintre francezi s-au mulțumit să creadă că până la urmă exista o anumită plăcere în a trăi în egalitate sub conducerea unui stăpân. De aceea, noi semănăm astăzi mult mai mult cu economiștii de la 1750 decât cu părinții noștri de la 1789.

M-am întrebat adesea unde se află sursa acestei pasiuni pentru libertatea politică, în ce fel de sentimente se înrădăcinează și ce o hrănește, pentru că această pasiune i-a împins în toate epocile pe oameni către cele mai mărețe realizări.

Văd în mod clar că, atunci când popoarele sunt prost conduse, ele concep cu dragă inimă ideea de a se guverna singure; dar această dragoste pentru independență, care nu se naște decât din anumite rele particulare și trecătoare produse de despotism, nu este niciodată durabilă: ea trece odată cu accidentul care i-a dat naștere. Se părea că iubim libertatea; de fapt, nu făceam decât să îl urâm pe stăpân. Ceea ce urăsc popoarele făcute pentru libertate este însuși răul produs de dependență.

Nu cred nici că adevărata dragoste pentru libertate s-a născut vreodată numai din simpla înțelegere a bunurilor materiale pe care le procură; pentru că această înțelegere de cele mai multe ori se estompează. Este foarte adevărat că, pe termen lung, libertatea aduce întotdeauna confort, bunăstare și adesea bogăție celor care

știu să o păstreze. Însă sunt vremuri în care libertatea tulbură pentru moment folosința unor astfel de bunuri, după cum există altele în care numai despotismul poate să le asigure o folosință trecătoare. Oamenii care nu apreciază decât aceste lucruri în ea nu au păstrat-o niciodată pentru mult timp.

Ceea ce i-a atras în toate timpurile pe anumiți oameni la libertate, independent de binefacerile sale, au fost farmecele și frumusețea proprii; este plăcerea de a putea vorbi, acționa, respira în lipsa constrângerilor, sub conducerea unică a lui Dumnezeu și a legilor. Cel care caută în libertate altceva decât libertatea însăși este făcut pentru a servi.

Anumite popoare o caută cu obstinație, înfruntând tot felul de pericole și nevoi. În acele momente, acestea nu prețuiesc în ea bunurile materiale pe care li le oferă; o consideră în ea însăși un bun atât de prețios și de necesar încât nici un altul nu le-ar putea consola pentru pierderea ei, iar gustând-o, se simt consolate în toate celelalte privințe. Altele devin obosite de libertate în mijlocul propriei prosperități și lasă să le fie smulsă din mână fără rezistență, de teamă să nu compromită prin acest efort chiar bunăstarea pe care i-o datorează. Ce le lipsește acestora pentru a rămâne libere? Ce? Chiar gustul libertății. Nu îmi cereți să analizez acest gust sublim, el trebuie încercat. Pătrunde singur în inimile nobile pregătite de Dumnezeu pentru a-l primi, umplându-le și înflăcărându-le. Trebuie să renunțăm să mai încercăm să facem acest gust cunoscut sufletelor mediocre care nu l-au simțit niciodată.

CAPITOLUL 4

Domnia lui Ludovic al XVI-lea a fost epoca cea mai prosperă a vechii monarhii și chiar această prosperitate a grăbit Revoluția

Nu trebuie să ne îndoim că secătuirea regatului sub Ludovic al XIV-lea a început chiar în vremea în care acest principe triumfa asupra întregii Europe. Întâlnim primele indicii ale acestui proces în anii cei mai glorioși ai domniei. Franța era ruinată mult înainte de a înceta să mai fie victorioasă. Cine nu a citit acea înspăimântătoare schiță de statistică administrativă pe care ne-a lăsat-o Vauban? Intendenții, în memoriile pe care le adresează ducelui de Bourgogne la sfârșitul secolului al XVII-lea și chiar înainte de începutul nefericitului război pentru succesiune la tronul Spaniei, fac toți aluzie la această decădere crescândă a națiunii și vorbesc despre ea ca despre un fapt nu foarte recent. Populația a scăzut drastic în această generalitate în ultimii ani, spune unul; acest oraș, care era odinioară bogat și înfloritor, este astăzi fără industrie, spune altul. Primul: au existat manufacturi în provincie, însă astăzi sunt abandonate. Cel de-al doilea: locuitorii obțineau mult mai mult din pământurile pe care le muncesc decât astăzi; agricultura era mult mai înfloritoare cu 20 de ani în urmă. Populația și producția au scăzut cu o cincime de circa 30 de ani, spunea un intendent din Orléans în aceeași epocă. Ar trebui să recomandăm lectura acestor memorii celor care apreciază guvernarea absolută și principilor care iubesc războiul.

Pentru că aceste nevoi își găseau sursa principală în viciile de organizare ale regatului, moartea lui Ludovic al XIV-lea și chiar pacea nu au făcut să renască prosperitatea. Opinia generală a celor care scriu la începutul secolului al XVIII-lea despre administrația sau economia socială este că provinciile nu se refac; mulți cred chiar că ele continuă să se ruineze. Numai Parisul, spun ei, continuă să crească și să se îmbogățească. În această privință intendenți, foști miniștrii și oameni de afaceri sunt de acord cu oamenii de litere.

Cât despre mine, mărturisesc că nu cred deloc în această decădere continuă a Franței din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Însă o opinie atât de generală, pe care o împărtășesc oameni atât de bine informați, dovedește cel puțin că nu se realiza în acea vreme nici un progres vizibil. Într-adevăr, toate documentele administrative care se referă la această epocă a istoriei noastre și care mi-au căzut în mână arată că societatea se afla într-un fel de letargie. Conducerea, obișnuită cu vechea rutină, nu face decât să se învârtă în jurul cozii, fără să creeze nimic nou; orașele nu fac aproape nici un efort pentru ca situația locuitorilor să devină mai comodă și mai sănătoasă; nici măcar indivizii nu întreprind vreo acțiune mai importantă.

Cu 30 sau 40 de ani înainte de izbucnirea Revoluției, spectacolul începe să se schimbe; se poate vedea în acel moment că întreg corpul social este străbătut de un fel de tresărire interioară care nu mai fusese remarcată până atunci. La început, aceasta nu poate fi recunoscută decât în urma unei examinări atente; însă încetul cu încetul devine tot mai distinctă. Pe an ce trece, această mișcare se extinde și se accelerează: în sfârșit, națiunea întreagă se agită și pare să renască. Atenție, însă! Nu se trezește la vechea formă de viață; spiritul care animă acest corp nobil este un spirit nou; corpul este reînviat o clipă, pentru a fi apoi distrus.

Fiecare este îngrijorat, se agită și face un efort pentru a-și schimba condiția: căutarea unei vieți mai bune este generală. Însă este o căutare nerăbdătoare și tristă, care face ca trecutul să fie blestemat și care imaginează o stare de lucruri total opusă celei pe care oamenii o au sub ochi.

Curând, această stare pătrunde chiar în sânul puterii centrale, care se transformă în interior fără a schimba nimic în exterior. Legile nu sunt schimbate, dar sunt aplicate într-o formă diferită.

Am arătat în altă parte că intendentul și controlorul general de la 1740 nu mai semănau deloc cu intendentul și controlorul general de la 1780. Corespondența administrativă arată acest adevăr în cele mai mici detalii. Cu toate acestea, intendentul de la 1780 are aceleași puteri, aceiași agenți, aceeași omnipotență ca și predecesorul său, fără a avea însă aceleași intenții; unul nu avea ca ocupație decât să mențină ordinea în provincie, să organizeze miliția și mai ales să perceapă birul; celălalt are cu totul alte griji: mintea îi este plină de o mie și unul de proiecte prin care să sporească bogăția publică. Drumurile, canalele, manufacturile, comerțul se află în centrul preocupărilor sale; în special agricultura îi atrage atenția. În aceste condiții, Sully este la modă printre administratori.

În această epocă încep să se formeze societățile de agricultură despre care am vorbit deja, să se organizeze concursuri, să se distribuie prime. Există circulare ale controlorului general care seamănă mai puțin cu niște scrisori de afaceri, cât cu niște tratate de artă agricolă.

Schimbarea care s-a produs în spiritul celor care guvernau se vede cel mai bine în modul în care erau percepute impozitele. Legislația este în continuare la fel de inegală, arbitrară și dură ca în trecut, însă toate neajunsurile sale sunt temperate în procesul de execuție.

„Când am început să studiez legile fiscale, spune domnul Mollien în *Memoriile* sale, am fost îngrozit de ceea ce am descoperit în ele: amenzi, sentințe de privare de libertate, pedepse corporale aflate la îndemâna tribunalelor speciale pentru simple omisiuni; ajutoare de arendași care controlau după bunul plac aproape toate proprietățile și persoanele pe baza dreptului lor de jurământ, etc. Din fericire, nu m-am limitat la simpla lectură a acestui cod și am avut cât de curând posibilitatea de a recunoaște că între text și aplicarea sa exista aceeași diferență ca între moravurile vechilor oameni de finanțe și cele ale oamenilor noi. Jurisconsulții erau întotdeauna înclinați să diminueze delictele și să modereze pedepsele."

„La câte abuzuri și vexațiuni poate da naștere perceperea impozitelor!, spune adunarea provincială din Normandia de Jos în 1787; trebuie totuși să menționăm blândețea și menajamentul de care s-a dat dovadă de câțiva ani încoace."

Examinarea documentelor justifică din plin această afirmație. Respectul libertății și al vieții oamenilor reiese adesea din studiul documentelor. Se observă mai ales o reală preocupare pentru greutățile săracilor, preocupare pe care am fi căutat-o în zadar până atunci. Violențele fiscului în ceea ce îi privește pe săraci sunt rare, scutirile de impozite mai frecvente, ajutoarele mai numeroase. Regele mărește toate fondurile destinate să creeze ateliere de caritate în zona rurală sau să vină în ajutorul localnicilor, și adesea creează fonduri noi. Pentru anul 1779, am găsit mai mult de 80.000 de livre distribuite de către stat numai pentru generalitatea Haute Guyenne; 40.000 în 1740 pentru cea din Tours; 48.000 pentru cea din Normandia în 1787. Ludovic al XVI-lea nu voia să lase această parte a guvernării doar în seama miniștrilor săi; uneori se ocupa personal de ea. Regele a redactat singur motivațiile legale ale unei hotărâri a consiliului din 1776 ce fixa despăgubirile care urmau a fi plătite țăranilor din vecinătatea terenurilor regale de vânătoare cărora vânatul regal le distrugea câmpurile. Erau indicate mijloace simple și sigure prin care țăranii să fie plătiți. Turgot ne povestește că acest principe bun, dar nefericit, i-a încredințat scrieri redactate personal în care se spunea: „Vedeți că lucrez și eu la rândul meu." Dacă am descrie Vechiul Regim așa cum era în ultimii ani de existență, i-am face un portret foarte favorabil și puțin asemănător cu ceea ce se crede de obicei.

Pe măsură ce aceste schimbări au loc în spiritul guvernaților și al guvernanților, prosperitatea publică se dezvoltă cu o rapiditate fără egal. Toate semnele o demonstrează: populația se înmulțește, iar bogățiile cresc încă și mai repede. Războiul din America nu încetinește această dezvoltare. Statul se îndatorează din acest motiv, dar cetățenii continuă să se îmbogățească și devin mai îndemânatici, mai întreprinzători, mai inventivi.

„După 1774, spune un administrator din acea vreme, dezvoltarea diverselor tipuri de industrie a dus la mărirea tuturor taxelor

provenite din consum." Într-adevăr, când comparăm tratatele încheiate în diverse momente ale domniei lui Ludovic al XVI-lea între stat și companiile financiare însărcinate cu perceperea impozitelor, vedem că prețul arendei nu încetează să crească, la fiecare reînnoire, cu o rapiditate crescândă. Contractul de închiriere din 1786 dă cu 14 milioane mai mult decât cel din 1780. „Putem calcula că produsul tuturor drepturilor de consum crește cu 2 milioane pe an", spune Necker în raportul din 1781.

Arthur Young ne asigură că, în 1788, Bordeaux făcea mai mult comerț decât Liverpool. El adaugă: „În ultima vreme, progresele comerțului maritim au fost mult mai rapide în Franța chiar decât în Anglia; în Franța, acest comerț s-a dublat în ultimii 20 de ani."

Dacă suntem atenți la diferența dintre epoci, ne vom convinge că în nici una dintre epocile de după Revoluție nu s-a dezvoltat bunăstarea publică mai rapid decât în timpul celor 20 de ani care o preced. Singuri cei 37 de ani de monarhie constituțională, care au fost pentru noi o perioadă de pace și de progrese rapide[O], s-ar putea compara sub acest aspect cu domnia lui Ludovic al XVI-lea.

Vederea acestei prosperități atât de mari și de progresive poate uimi, dacă ne gândim la toate viciile de care suferea încă guvernarea și la toate piedicile pe care le întâlnea încă industria; se poate chiar ca mulți politicieni să nege acest fapt pentru că nu îl pot explica, crezând ca medicul lui Molière că un bolnav nu se poate vindeca împotriva regulilor. Într-adevăr, cum să crezi că Franța putea să prospere și să se îmbogățească dacă existau inegalitatea obligațiilor, diversitatea cutumelor, vămi interne, drepturi feudale, comitete de jurați ale corporațiilor, slujbele, etc.? În ciuda acestor lucruri, Franța începea să se îmbogățească și să se dezvolte în toate domeniile, pentru că în afara acestor angrenaje prost construite și asamblate, care păreau făcute să încetinească mașinăria socială în loc să o propulseze, existau două resorturi foarte simple și foarte puternice, suficiente pentru a menține unitatea ansamblului și a face ca totul să se îndrepte către prosperitatea publică. O putere centrală care, fără să mai fie despotică rămăsese foarte puternică, menținând ordinea peste tot; o națiune care, la nivelul claselor superioare, era deja cea mai liberă și mai luminată de pe continent, națiune în sânul căreia fiecare putea să se îmbogățească după pofta inimii și să își păstreze averea dobândită.

Regele continua să vorbească precum un stăpân, însă în realitate se supunea el însuși opiniei publice care îl inspira sau îl stimula zi de zi, pe care o consulta, de care se temea și pe care o flata fără încetare. Regele era un monarh absolut după litera legii, însă limitat de practica acesteia. Într-un act public din 1784, Necker spunea ca pe un fapt necontestat următoarele: „Cea mai mare parte a străinilor înțeleg cu greu autoritatea pe care o exercită astăzi în Franța opinia publică; ei înțeleg cu dificultate ce este această putere invizibilă care comandă până și în palatul regelui. Și totuși, aceasta este realitatea."

Nimic nu este mai superficial decât să atribui măreția și puterea unui popor numai mecanismului legilor sale; în acest domeniu, mai importantă decât perfecțiunea instrumentului este forța motoarelor, cea care creează produsul. Iată spre exemplu Anglia: cât de complicate, diverse și neregulate[P] par și astăzi legile sale administrative în comparație cu ale noastre! Cu toate acestea, există vreo țară în Europa în care averea publică să fie mai mare, mai sigură și mai variată, iar societatea mai solidă și mai bogată? Acest lucru nu derivă din perfecțiunea anumitor legi particulare, ci din spiritul care animă întreaga legislație engleză. Imperfecțiunea anumitor organe nu slăbește cu nimic vitalitatea corpului în ansamblu.

Pe măsură ce se dezvoltă în Franța prosperitatea pe care tocmai am descris-o, spiritele par totuși mai puțin hotărâte și mai neliniștite; nemulțumirea publică se întețește; ura contra tuturor instituțiilor vechi crește. Națiunea se îndreaptă în mod vizibil către o revoluție.

Mai mult, părțile Franței care vor constitui focarul acestei revoluții sunt exact acelea în care progresul este cel mai vizibil. Dacă studiem ceea ce a mai rămas din arhivele vechii generalități Île-de-France, vom vedea că Vechiul Regim fusese reformat cel mai devreme și cel mai radical în regiunile învecinate Parisului.

Acolo, libertatea și averea țăranilor sunt deja mai bine garantate decât în oricare alte *pays d'élection*. Corvezile personale au dispărut cu mult mai înainte de 1789. Perceperea birului a devenit mult mai regulată, mai moderată și egală decât în restul Franței. Trebuie citit regulamentul din 1722 care o ameliorează, pentru a înțelege ce putea să facă în acea epocă un intendent pentru bunăstarea, ca și pentru sărăcia unei întregi provincii. Așa cum ne apare în acest document, impozitul are deja un alt aspect. Comisari ai puterii centrale vizitează anual fiecare parohie, iar comunitatea locală se reunește în prezența lor. Valoarea bunurilor este stabilită în mod public, ca și posibilitatea de plată a fiecăruia. În cele din urmă, birul se fixează după discuții în contradictoriu și cu concursul tuturor celor care trebuie să plătească. Nu mai există nici arbitrariul sindicului, nici violențe inutile. Birul conservă fără îndoială viciile care îi sunt inerente, oricare ar fi sistemul perceperii sale; el nu apasă decât asupra unei singure clase de contribuabili și privește atât industria, cât și proprietatea agricolă; însă sub celelalte aspecte, el diferă în mod profund de ceea ce poartă încă același nume în generalitățile vecine.

Dimpotrivă, Vechiul Regim nu s-a păstrat nicăieri mai bine decât de-a lungul Loirei, către vărsare, în mlaștinile din Poitou și în câmpia din Bretagne. Exact acolo s-a aprins și s-a întreținut focul războiului civil, acolo s-a opus Revoluției rezistența cea mai violentă și mai îndelungată, astfel încât s-a spus că francezii au considerat propria condiție cu atât mai insuportabilă cu cât a devenit mai bună.

Acest punct de vedere este uimitor; cu toate acestea, istoria este plină de astfel de spectacole.

Dacă mergi din rău în mai rău, nu vei sfârși întotdeauna în revoluție. Se întâmplă cel mai adesea ca un popor care a suportat fără să se plângă, ca și când nu le-ar fi simțit, legile cele mai împovărătoare, să le respingă cu violență de îndată ce povara lor se ușurează. Regimul pe care o revoluție îl distruge este aproape întotdeauna mai bun decât cel care l-a precedat în mod direct, și experiența ne învață că momentul cel mai periculos pentru o proastă guvernare este de obicei cel în care începe să se reformeze. Numai un talent ieșit din comun poate salva un principe care se apucă să își ușureze supușii după o lungă opresiune. Răul îndurat cu stoicism pentru că era considerat inevitabil, devine insuportabil de cum apare ideea că poți să i te sustragi. Toate abuzurile care sunt înlăturate par să le pună mai bine în evidență pe cele care se mențin, făcându-le mai aspre: răul a devenit mai mic, într-adevăr, însă sensibilitatea este mult mai mare. Atunci când se afla în plină dezvoltare, feudalitatea nu a inspirat francezilor atâta ură ca în momentul în care urma să dispară. Cele mai neînsemnate manifestări arbitrare ale lui Ludovic al XVI-lea păreau mult mai greu de suportat decât tot despotismul lui Ludovic al XIV-lea. La Paris, scurta încarcerare a lui Beaumarchais a produs mai multă tulburare decât dragonadele.

Nimeni nu mai pretinde în 1780 că Franța se află în decădere. Dimpotrivă, am spune că în acel moment nu mai există limite în calea progresului său. Atunci se naște teoria perfectibilității continue și indefinite a omului. Cu 20 de ani mai devreme, nu se aștepta nimic de la viitor; acum nu se mai teme nimeni de el. Imaginația, care pune stăpânire pe această fericire viitoare și nemaipomenită, subestimează bunurile existente și grăbește societatea către lucruri noi.

Independent de aceste motive generale, există altele mai particulare și la fel de puternice care justifică acest fenomen. Chiar dacă administrația finanțelor se perfecționase la fel ca toate celelalte servicii, ea păstra viciile inerente guvernării absolute. Ca și aceasta, era secretă și fără garanții. Se mai foloseau încă unele dintre cele mai nefaste practici din vremea lui Ludovic al XIV-lea și a lui Ludovic al XV-lea. Chiar efortul făcut de guvern pentru a spori prosperitatea publică, ajutoarele și stimulentele pe care le distribuia, lucrările publice pe care le executa, creșteau în fiecare zi cheltuielile, fără a spori în aceeași proporție și încasările; acest fapt îl punea zilnic pe rege într-o situație mult mai dificilă decât cea a predecesorilor săi. Ca și aceștia, el își lăsa în permanență creditorii în dificultate; ca și ei, regele împrumuta cât se putea de mult, în secret și fără opoziție, iar creditorii nu erau niciodată

siguri că își vor obține rentele; chiar capitalul creditorilor depindea întotdeauna de buna credință a principelui.

Un martor demn de încredere, pentru că a văzut cu proprii săi ochi astfel de lucruri și era mai mult ca oricine altcineva în stare să vadă bine, spune în acest sens: „Francezii nu se bazau atunci în relațiile cu propriul guvern decât pe noroc. Dacă își plasau capitalurile în împrumuturi de stat, ei nu puteau conta niciodată pe o dată fixă pentru plata dobânzii. Dacă investeau în construcția de vase, reparau drumurile publice, sau îmbrăcau soldații, nu primeau garanții în ceea ce privește avansurile, nu aveau un termen de rambursare, fiind obligați să calculeze șansele de reușită ale unui contract încheiat cu miniștrii ca în cazul unui împrumut cedat în condiții de mare risc." Autorul nostru adaugă cu multă pertinență: „Într-o epocă în care creșterea industriei a dus la dezvoltarea într-un număr cât mai mare de oameni a dragostei pentru proprietate și a gustului și nevoii de confort, cei care își încredințaseră o parte a proprietății în mâinile statului îndurau cu cea mai mare exasperare violarea legii contractelor de către acela dintre debitori care ar fi trebuit să o respecte cel mai mult."

Într-adevăr, abuzurile reproșate aici administrației franceze nu erau deloc noi. Nouă era doar impresia pe care o lăsau. Viciile sistemului financiar fuseseră chiar cu mult mai revoltătoare în epocile anterioare; însă, între timp, se realizaseră la nivelul guvernării ca și al societății, schimbări care le făceau mult mai vizibile decât altădată.

De 20 de ani de când devenise mai activ și se ocupa cu tot felul de întreprinderi, la care nu se gândise niciodată până atunci, guvernul sfârșise prin a deveni cel mai mare consumator al produselor industriei și cel mai mare antreprenor de lucrări publice din tot regatul. Numărul celor care se aflau în relație de plată cu guvernul, care erau interesați în împrumuturile sale, care trăiau din salariile plătite de el și speculau pe piețele sale crescuse enorm. Niciodată averea statului și cea a particularilor nu fuseseră atât de mult întrepătrunse. Proasta gestiune a finanțelor, care multă vreme nu fusese decât un neajuns public, devine de atunci, pentru o mulțime de familii, un dezastru personal. Astfel, în 1789, statul datora aproape 600 de milioane unor creanțieri care erau aproape toți la rândul lor debitori și care, cum a spus un bancher al epocii, asociau plângerilor proprii contra guvernului pe toți cei pe care nepunctualitatea sa îi coaliza în suferința comună. Trebuie, de asemenea, remarcat că, pe măsură ce numărul nemulțumiților de acest tip creștea, ei deveneau tot mai iritați. Și fiindcă dorința de a specula, râvna de a se îmbogăți, gustul pentru confort se răspândeau și creșteau odată cu afacerile, astfel de nenorociri li se păreau insuportabile celor care, cu 30 de ani mai înainte, le-ar fi putut îndura fără să se plângă.

Așa se explică faptul că rentierii, comercianții, industriașii și alți negutători sau oameni de afaceri, care formau de obicei clasa cea mai opusă noutăților politice, cea mai favorabilă guvernului existent, oricare ar fi fost el, cea mai supusă legilor – chiar și celor pe care le disprețuia sau le detesta –, s-a dovedit de data asta cea mai nerăbdătoare și mai hotărâtă în realizarea reformelor. Ea cerea în gura mare o revoluție completă a întregului sistem financiar, fără a se gândi că, agitând în profunzime acest domeniu al guvernării, se va prăbuși tot restul.

Cum s-ar fi putut evita catastrofa? Pe de o parte, avem o națiune în sânul căreia dorința de a face avere se răspândește pe zi ce trece; pe de altă parte, avem un guvern care stârnește permanent această pasiune nouă, dar în același timp o tulbură fără încetare, o ațâță și o descurajază, stimulând astfel din două direcții propria ruină.

CAPITOLUL 5

Încercarea de a ușura soarta poporului a dus la răscularea acestuia

Cum de 140 de ani poporul nu fusese o clipă prezent în viața publică, lumea încetase cu totul să creadă că ar mai putea fi prezent în acest domeniu; văzându-l atât de insensibil, s-a crezut că el este paralizat, astfel încât atunci când a început să fie în centrul atenției, toată lumea vorbea despre popor ca și când ar fi fost absent. Se părea că lucrurile care se spuneau nu trebuiau auzite decât de cei care se aflau deasupra lui, și singurul motiv de temere era să nu te faci înțeles ca lumea de către aceștia din urmă.

Cei care trebuiau să se teamă cel mai tare de mânia sa discutau în prezența lui în gura mare despre nedreptățile crude la care fusese întotdeauna supus. Își făceau cunoscute unii altora viciile îngrozitoare ale instituțiilor care îi apăsau pe oamenii de rând. Își foloseau abilitățile retorice pentru a descrie mizeria acestora și munca prost plătită pe care o prestau. Și, încercând în felul acesta să ușureze poporul de rând, nu făceau decât să îl umple de mânie. Nu mă refer la scriitori, ci chiar la puterea politică, la principalii agenți ai acesteia, la privilegiații înșiși.

Când, cu 13 ani înaintea Revoluției, regele a dorit să abolească birul, el a menționat în preambulul uneia dintre hotărârile sale: „Cu excepția unui număr mic de provincii (*les pays d'états*), aproape toate drumurile regatului au fost construite gratuit de către cei mai săraci dintre supușii noștri. Toată greutatea a căzut, deci, asupra celor care nu posedă decât brațele de muncă și nu sunt decât foarte puțin interesați de drumuri; adevărații interesați sunt proprietarii, aproape toți beneficiari de privilegii, ale căror bunuri devin mai valoroase prin construirea de drumuri. Forțându-l pe cel sărac să le întrețină de unul singur, obligându-l să-și cheltuiască timpul și munca în beneficiul celor bogați fără să fie plătit, acesta este privat de singura posibilitate prin care poate scăpa de mizerie și de foame."

În același timp, când se încearcă înlăturarea opreliștilor impuse lucrătorilor de către sistemul corporațiilor industriale, se proclamă în numele regelui că „dreptul la muncă este cea mai sacră formă de proprietate; că orice lege care îi aduce atingere violează dreptul natural și trebuie să fie considerată ca nulă; că toate corporațiile existente sunt instituții ciudate și tiranice, produse ale egoismului, cupidității și violenței." Astfel de cuvinte erau periculoase. Și mai periculos încă era ca ele să fie pronunțate în zadar. Câteva luni mai târziu, birurile și corporațiile erau restabilite.

Se spune că omul care îi inspira regelui astfel de gânduri era Turgot. Cea mai mare parte a succesorilor săi nu îl fac însă să vorbească altfel. În 1780, când regele îi anunță pe supuși că măririle de bir vor fi pe viitor supuse publicității prin publicare, el are grijă să adauge sub formă de glosă: „Birnicii, care erau deja împovărați de vexațiile din timpul perceperii taxelor, erau expuși până acum și măririlor neașteptate, astfel încât contribuția părții celei mai sărace a supușilor noștri s-a mărit într-o proporție mult superioară celei a tuturor celorlalți." Neîndrăznind încă să egalizeze toate taxele, regele începe cel puțin să impună o percepere egală a celor împământenite. În acest context, el spune: „Majestatea Sa speră că persoanele bogate nu se vor simți lezate când, aduse în rând cu toată lumea, își vor achita taxele pe care ar fi trebuit să le plătească de mai multă vreme în mod egal cu toți ceilalți."

Se pare însă că, mai ales în perioadele de foamete, în loc să se rezolve nevoile poporului, se încearcă aprinderea sentimentelor populare. Pentru a stimula sentimentele caritabile ale bogaților, un intendent din epocă vorbește despre „nedreptatea și insensibilitatea acestor proprietari care datorează muncii celor săraci tot ceea ce dețin și care îi lasă să moară de foame în momentul în care ei își dau sufletul pentru a le spori bunurile." Regele spune la

rândul său într-o situație similară: „Majestatea Sa vrea să apere poporul de uneltirile în urma cărora acesta este privat de alimentele de primă necesitate, deoarece este forțat să își desfășoare munca pentru salariul pe care bogații catadicsesc să i-l acorde. Regele nu va accepta ca o parte a oamenilor să fie lăsată pradă avidității altora.“

Până la sfârșitul monarhiei, lupta dintre diferitele puteri administrative a dat naștere la tot felul de manifestări de acest fel: cele două părți se acuzau cu dragă inimă una pe alta ca fiind responsabile pentru nevoile poporului. Acest lucru se vede foarte bine în special în cearta care s-a iscat în 1772 între parlamentul din Toulouse și rege în legătură cu circulația grânelor. „Prin măsurile sale greșite, guvernul riscă să îl lase pe cel sărac muritor de foame“, spune parlamentul. – „Ambiția parlamentului și lăcomia celor bogați cauzează suferința publică“, răspunde prompt regele. Din cele două părți se depun astfel eforturi pentru a introduce în spiritul poporului ideea că superiorii săi trebuie făcuți întotdeauna răspunzători pentru nefericirea sa.

Aceste lucruri nu se regăsesc în corespondența secretă, ci în documente publice pe care guvernul și parlamentul au grijă să le imprime și să le difuzeze personal în mii de exemplare. Pe parcurs, regele adresează predecesorilor săi și sieși adevăruri foarte dure: „S-a ajuns ca într-o zi bugetul statului să fie grevat de belșugul de care s-au bucurat domniile trecute. Multe dintre domeniile noastre inalienabile au fost concedate la prețuri de nimic.“ – „Corporațiile noastre industriale sunt în primul rând rezultatul lăcomiei fiscale a regilor“, i se spune altă dată fără prudență, dar pe bună dreptate, regelui. – „Dacă s-au făcut adesea cheltuieli inutile sau dacă birul a crescut peste măsură, remarcă regele mai apoi, aceasta s-a datorat faptului că administrația finanțelor a considerat că soluția măririi birului era cea mai simplă, datorită caracterului său ascuns. Și a recurs la ea, chiar dacă multe altele ar fi fost mai puțin împovărătoare pentru populație.“

Toate acestea erau adresate părții luminate a națiunii, pentru a o convinge de utilitatea anumitor măsuri care erau dezaprobate din cauza unor interese particulare. Cât despre poporul de rând, este foarte clar că el asculta toate acestea fără să înțeleagă nimic.

Trebuie să recunoaștem că până și în această bunăvoință sinceră de a ușura dificultățile acestor nefericiți rămânea un dispreț imens. Aceasta amintește un pic de convingerea fermă a doamnei Duchâtelet care, așa cum ne spune secretarul lui Voltaire, nu se jena să se dezbrace în fața oamenilor de casă, nefiind în întregime convinsă că valeții ar fi oameni.

Nu trebuie să se creadă că doar Ludovic al XVI-lea sau miniștrii săi țineau discursul periculos pe care tocmai l-am reprodus. Acești privilegiați care constituie obiectul principal al mâniei poporului nu se exprimă în prezența sa într-un mod diferit. Trebuie să recunoaștem că, în Franța, clasele superioare ale societății au început să se preocupe de soarta săracului înainte să înceapă să se teamă de el; se interesau de el într-o vreme în care încă nu credeau că din nefericirea lui li se putea trage pieirea. Acest lucru a devenit evident mai ales în cei 10 ani care au precedat anul 1789: soarta țăranilor este adesea deplânsă și se vorbește despre ei fără încetare; se caută măsuri prin care să le fie imbunătățită soarta; se demască principalele abuzuri de pe urma cărora suferă și se cenzurează legile fiscale care le dăunează cel mai tare; în general însă, în exprimarea acestei noi simpatii, există tot atâta lipsă de prevedere câtă existase vreme îndelungată în insensibilitatea față de ei.

Citiți procesele verbale ale adunărilor provinciale care au fost reunite în câteva zone ale Franței în 1779, iar mai apoi în întreg regatul, studiați celelalte documente publice care ne-au rămas de la ele și veți fi impresionați de sentimentele nobile pe care le veți întâlni în ele și de imprudența unică a limbajului întrebuințat.

„S-a văzut prea adesea cum banii regelui care erau rezervați construcției de drumuri nu au servit decât la bunăstarea celor bogați, fără să fie utili și poporului, spune în 1787 adunarea provincială din Normandia inferioară. Au fost folosiți frecvent pentru a face mai plăcută calea de acces către castel decât pentru a ușura intrarea într-un târg sau într-un sat.“ În cadrul aceleiași adunări, după ce au descris defectele corvezii, ordinul nobilimii și cel al

clerului s-au oferit în mod spontan să ofere singure 50.000 de livre pentru ameliorarea drumurilor, în scopul, spuneau ei, de a face practicabile drumurile provinciei fără ca acest lucru să îi mai coste ceva în plus pe oamenii de rând. Ar fi fost poate mai puțin costisitor pentru acești privilegiați să înlocuiască corvoada cu o taxă generală la care să își aducă și ei contribuția; însă, cedând în mod voluntar beneficiile inegalității impozitelor, preferau să mai păstreze încă aparența acestei inegalități. Abandonând partea utilă a dreptului lor, ei rețineau cu grijă doar partea sa cea mai odioasă.

Alte adunări, compuse din proprietari scutiți de bir și care înțelegeau să rămână așa, înfățișau în aceeași măsură și în cele mai negre culori răul pe care acest bir îl provoca săracilor. Compuneau din toate aceste abuzuri un tablou înspăimântător, pe care aveau grijă să îl multiplice într-un număr nesfârșit de copii. Și, fapt deosebit, acestor dovezi grăitoare ale interesului pe care li-l inspira poporul, le adăugau din timp în timp expresii publice de dispreț. Poporul devenise deja obiectul simpatiei lor fără a fi încetat încă de a fi obiect de dispreț.

Vorbind despre acești țărani, cărora le apără cu căldură cauza, adunarea provincială din Haute Guyenne îi numește *ființe ignorante grosiere și turbulente, caractere primitive și nesupuse.* Turgot, care a făcut atât de mult pentru popor, nu vorbește altfel.

Aceste expresii dure se întâlnesc în acte destinate celei mai largi publicități și făcute pentru a ajunge chiar sub ochii țăranilor. Parcă trăiam în acele părți ale Europei precum Galiția unde clasele superioare, vorbind o altă limbă decât clasele inferioare, nu puteau fi înțelese.

Specialiștii în medievistică din secolul al XVIII-lea, care arată adesea față de cei supuși censului sau altor obligații feudale un spirit de compasiune, de moderație și de dreptate necunoscut înaintașilor lor, vorbesc încă în anumite locuri despre *țăranii josnici.* Se pare că aceste injurii țineau de stil, cum spun notarii.

Pe măsură ce se apropie anul 1789, această simpatie pentru nefericirea poporului devine tot mai aprinsă și mai imprudentă. Am avut în mână circulare adresate la începutul lui 1788 de către mai multe adunări provinciale locuitorilor din diferite parohii, circulare prin care cereau informații detaliate asupra tuturor nemulțumirilor de care aceștia se puteau plânge.

Una dintre aceste circulare este semnată de către un abate, un mare senior, trei gentilomi și un burghez, toți membri ai adunării și acționând în numele său. Această comisie ordonă fiecărui sindic să îi adune pe toți țăranii și să îi întrebe ce au de spus împotriva felului în care sunt distribuite și percepute diferitele impozite pe care le plătesc. „Știm, spun ei, că în general cea mai mare parte a impozitelor, și în special taxa pe sare și birul, au consecințe dezastruoase asupra cultivatorului, însă ținem să cunoaștem în detaliu fiecare abuz.“ Curiozitatea adunării provinciale nu se oprește aici; ea vrea să cunoască numărul celor care se bucură de vreun privilegiu fiscal în parohie, fie că sunt nobili, clerici sau oameni de rând și care sunt cu exactitate aceste privilegii; care este valoarea proprietăților celor scutiți; dacă locuiesc sau nu pe proprietăți; dacă există multe bunuri ale Bisericii sau, cum se spunea atunci, proprietăți de mână-moartă, care să fie scoase din circuitul comercial și care este valoarea lor. Toate acestea nu sunt însă de ajuns pentru a o satisface. Trebuie să i se spună la ce sumă poate fi evaluată partea din impozite, biruri, taxe accesorii, taxe personale, corvezi pe care ar trebui să le plătească privilegiații dacă ar exista egalitatea impozitelor.

Astfel, prin această expunere anănunțită a nefericirii sale, în sufletul fiecărui om în parte era aprinsă nemulțumirea. I se arăta cu degetul cine sunt autorii acestei nefericiri și, la vederea numărului lor mic, prindea curaj. Aceste idei îi pătrundeau până în adâncul sufletului pentru a aprinde acolo lăcomia, invidia și ura. Se părea că Jacqueria, răscoala ciocănarilor și răscoala celor șaisprezece fuseseră în întregime uitate și că nu se știa că poporul francez, care este cel mai blând și chiar cel mai binevoitor de pe fața pământului atâta vreme cât rămâne liniștit în starea sa naturală, devine cel mai barbar de îndată ce pasiunile cele mai violente îl scot din această stare.

Din nefericire, nu am putut să îmi procur toate memoriile care au fost trimise de către țărani la aceste întrebări sinucigașe.

Însă am regăsit câteva dintre ele, ceea ce este de ajuns pentru a cunoaște spiritul general în care au fost redactate.

În aceste memorii, numele fiecărui privilegiat, nobil sau burghez, este indicat cu grijă; felul său de viață este uneori prezentat și întotdeauna criticat. Este investigată cu curiozitate valoarea bunurilor sale; curiozitatea se extinde și asupra numărului și naturii privilegiilor sale și mai ales asupra prejudiciilor pe care le aduce tuturor celorlalți locuitori ai satului. Sunt numărate obroacele cu grâne care trebuie să îi fie date ca redevență; îi sunt calculate cu invidie veniturile, venituri de pe urma cărora nu profită nimeni, se spune. Câștigurile accesorii ale preotului, *salariul său*, cum este deja denumit, este excesiv; se observă, cu mâhnire, că la biserică totul se plătește și că săracul nu ar putea nici măcar să calce pe acolo fără să plătească. Cât despre impozite, ele sunt întotdeauna prost distribuite și opresive; nu întâlnim nici unul care să fie văzut cu ochi buni și toți vorbesc despre ele într-un limbaj violent în care se ghicește furia.

„Impozitele indirecte sunt odioase, spun ei; nu mai există gospodărie în care rândașul de la fermă să nu vină să cotrobăie; nimic nu-i sfânt în ochii sau în mâinile sale. Drepturile plătite la registratură sunt copleșitoare. Cel care strânge birul este un tiran a cărui lăcomie îl împinge să se folosească de toate mijloacele pentru a-i jigni pe bieții oameni. Husarii nu sunt nici ei mai bravi; nu există cultivator cinstit care să fie la adăpost de ferocitatea lor. Colectorii sunt obligați să își ruineze vecinii pentru a nu fi ei înșiși expuși voracității acestor despoți."

În această anchetă nu este doar anunțată apropierea Revoluției; Revoluția este prezentă în ea, vorbește deja pe limba ei și își arată adevărata față.

Printre toate diferențele care există între revoluția religioasă din secolul al XVI-lea și Revoluția franceză, există una care frapează: în secolul al XVI-lea, cea mai mare parte a oamenilor de vază s-au implicat în schimbarea religioasă dintr-un calcul ambițios sau din lăcomie; dimpotrivă, poporul a îmbrățișat-o din convingere și fără să aștepte nici un profit. În secolul al XVIII-lea, lucrurile nu mai stau așa: clasele luminate au fost animate de credințe dezinteresate și de simpatii generoase, iar asta le-a dus la revoluție; în schimb, poporul era animat de sentimentul amar ce se regăsea în plângerile sale și de dorința de a-și schimba situația. Entuziasmul celor dintâi a sfârșit prin a aprinde și întări mânia și lăcomia celor din urmă.

CAPITOLUL 6

Despre câteva practici cu ajutorul cărora puterea centrală a desăvârșit educația revoluționară a poporului

Însăși puterea centrală lucra deja de multă vreme la inducerea și fixarea în mintea poporului a multora dintre ideile pe care le-am denumit de atunci încoace revoluționare, idei ostile individului, contrare drepturilor individuale și aliate ale violenței.

Regele a fost cel dintâi care să arate cu cât dispreț puteau fi tratate instituțiile cele mai vechi și în aparență cele mai bine încetățenite. Ludovic al XV-lea a zdruncinat monarhia și a grăbit Revoluția atât prin extravaganțele, cât și prin viciile sale, prin energia, ca și prin moliciunea sa. Când poporul a văzut prăbușindu-se și dispărând acest parlament aproape contemporan cu puterea regală și care păruse până atunci tot atât de solid ca și aceasta, a înțeles în mod vag că se apropiau vremuri ale violenței și ale bunului plac, în care totul devine posibil, vremuri în care nu mai există lucruri atât de vechi încât să fie respectate, nici lucruri într-atât de noi încât să nu poată fi încercate.

Ludovic al XVI-lea nu a făcut pe parcursul întregii sale domnii decât să vorbească despre reformele care trebuiau întreprinse. Există puține instituții cărora să nu le fi prevăzut ruina imediată, și asta înainte ca Revoluția să vină și să le distrugă într-adevăr pe toate. După ce a înlăturat prin decrete câteva astfel de instituții dăunătoare, regele le-a restabilit curând: s-ar fi zis că nu ar fi dorit decât să le dezrădăcineze, lăsând altora grija de a le răsturna.

Printre reformele pe care le-a întreprins el însuși, unele au schimbat brusc și fără pregătiri suficiente obiceiuri vechi și respectabile și au violentat uneori drepturile încetățenite. Ele au pregătit astfel Revoluția, însă nu atât prin desființarea instituțiilor care se opuneau acesteia, cât mai ales arătând poporului cum să acționeze asupra lor pentru a o face posibilă. Și mai rău a fost faptul că regele și miniștrii săi acționau animați de cele mai pure și mai dezinteresate intenții; pentru că nu există exemplu mai periculos decât cel al violenței exercitate în scopuri nobile și de către oameni bine intenționați.

Cu mult timp înainte, Ludovic al XIV-lea făcuse publică prin edictele sale teoria care spunea că toate pământurile regatului fuseseră la origine concedate în mod condiționat de către stat, care devenea astfel singurul lor proprietar veritabil, în timp ce toți ceilalți nu erau decât posesori cu titluri contestabile și drepturi incomplete. Această teorie își avea izvorul în legislația feudală, însă ea nu a fost susținută în Franța decât în epoca în care feudalitatea dispărea, iar curțile de justiție nu au admis-o niciodată. Este ideea originară a socialismului modern. E curios să o vedem prinzând rădăcini mai întâi în despotismul monarhic.

În timpul domniilor care i-au urmat acestui principe, administrația i-a învățat pe oamenii de rând, zilnic și într-un mod mai practic și mai ușor de înțeles, disprețul pe care trebuie să îl avem față de proprietatea privată. Când, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, a început să se răspândească gustul pentru lucrări publice, și mai ales pentru construcția de drumuri, guvernul nu s-a jenat să pună mâna pe toate pământurile de care avea nevoie pentru întreprinderile sale și să dărâme toate casele care îl deranjau. Conducerea podurilor și șoselelor era încă de atunci tot atât de îndrăgostită de frumusețea geometrică a liniei drepte pe cât am văzut-o mai apoi; evita cu mare grijă să urmărească drumurile existente, de cum i se păreau un pic curbe și, mai curând decât să facă un mic ocol, o tăia prin mijlocul a mii de moșteniri. Proprietățile care erau astfel devastate sau distruse erau întotdeauna despăgubite târziu sau în mod arbitrar, iar adesea nu erau deloc despăgubite.

Când adunarea provincială din Normandia inferioară a preluat administrația din mâinile intendentului, ea a constatat că plata

tuturor terenurilor confiscate de către autoritatea centrală în ultimii 20 de ani era încă restantă. Datoria astfel contractată de către stat și încă neachitată în acest colțișor al Franței se ridica la suma de 250.000 livre. Numărul marilor proprietari afectați de această măsură era mic; însă numărul micilor proprietari păgubiți era mare, pentru că pământul era deja împărțit. Fiecare dintre aceștia a învățat din proprie experiență cât de puțin contează dreptul individului atunci când interesul public cere ca acesta să fie încălcat, doctrină pe care nu va uita să o aplice celorlalți în folosul său.

Existaseră odinioară, într-un mare număr de parohii, fundații caritabile care, în intenția autorilor lor, aveau drept scop ajutorarea locuitorilor în situațiile și în maniera indicate prin testament. Majoritatea acestor fundații au fost distruse în ultima parte a monarhiei sau deturnate de la scopul lor inițial prin simple hotărâri ale consiliului, adică prin voința arbitrară a puterii centrale. De obicei, au fost confiscate fondurile provenite din aceste donații în folosul spitalelor din vecinătate. La rândul lor, bunurile acestor spitale au fost deturnate în aceeași perioadă către o finalitate care nu era cea desemnată de către fondator și pe care acesta fără îndoială că nu ar fi putut-o imagina. Un edict din 1780 a autorizat toate aceste instituții să-și vândă bunurile care le fuseseră lăsate de-a lungul timpului pentru o folosință perpetuă și le-a permis să doneze prețul obținut statului, care trebuia să folosească veniturile. Se spunea că, în felul acesta, se dădea o întrebuințare mult mai bună carității strămoșilor, care odinioară nu era bine folosită. Se uita că cea mai bună cale de a-i învăța pe oameni să violeze drepturile indivizilor încă în viață era de a nu ține deloc seama de voința morților. Disprețul pe care îl dovedea administrația Vechiului Regim față de cei morți nu a fost depășit de nici una dintre puterile care i-au succedat. Ea nu a făcut niciodată dovada acestei griji oarecum pedante care îi face pe englezi să acorde fiecărui cetățean toată forța corpului social pentru a-l ajuta să garanteze efectul dispozițiilor sale testamentare și care îi face să dovedească mai mult respect pentru memoria acestuia decât pentru persoana sa.

Rechizițiile, vinderea obligatorie a mărfurilor, legea maximumului sunt măsuri guvernamentale care au cunoscut precedente sub Vechiul Regim. Am văzut, în vremuri de foamete, administratori care fixau dinainte prețul mărfurilor pe care țăranii le aduceau la piață. Și cum aceștia, de frică să nu fie constrânși, nu mai veneau în piață, pentru a-i obliga erau emise ordonanțe care prevedeau amenzi ca pedeapsă.

Însă nici o lecție nu a fost mai periculoasă decât unele proceduri folosite de către justiția penală atunci când era vorba despre poporul de rând. Săracul era protejat mult mai bine decât se crede împotriva abuzurilor unui cetățean mai bogat sau mai puternic decât el. Însă, așa cum am arătat în altă parte, de cum se găsea confruntat cu statul, nu mai găsea decât tribunale excepționale, judecători ostili, o procedură rapidă sau iluzorie, o sentință definitivă și fără drept de apel. „Însărcinez pe ofițerul de jandarmi și pe locotenentul său să se ocupe de tulburările și agitațiile care s-ar putea produce cu ocazia strângerii grânelor; ordon ca procesele să fie judecate și încheiate de către aceștia, să fie judecate în regim de urgență și în ultimă instanță; Majestatea Sa interzice oricărei curți de justiție să se ocupe de astfel de procese." Această hotărâre a consiliului stabilește jurisprudența în materie pentru întregul secol al XVIII-lea. Observăm din procesele verbale ale jandarmeriei că, în astfel de circumstanțe, satele suspecte erau înconjurate de noaptea, se intra în case înainte să se lumineze și se arestau țăranii bănuiți, fără a fi nevoie de mandat. Cel care era astfel arestat rămânea adesea mult timp în închisoare înainte de a se putea adresa judecătorului. Cu toate acestea, edictele ordonau ca acuzatul să fie interogat în 24 de ore de la arestare. Această dispoziție nu era nici mai puțin formală, nici mai respectată decât în zilele noastre.

În felul acesta, un guvern blând și bine organizat îi învăța zilnic pe oameni codul de instrucție penală cel mai potrivit pentru perioadele revoluționare și cel mai plăcut tiraniei. Această școală era mereu deschisă. Vechiul Regim a oferit până la capăt claselor de jos această educație periculoasă. Asupra acestui punct, practica predecesorilor a fost urmată până în vremea lui Turgot. Când, în

1775, noua sa legislație asupra grânelor a dat naștere la rezistențe în parlament și răscoale în zonele rurale, el a obținut de la rege o ordonanță care, înlocuind competența tribunalelor, îi lăsa pe răsculați în jurisdicția jandarmilor „care este special destinată să reprime tulburările populare atunci când este util să se dea exemple răsunătoare." Mai mult, toți țăranii care se îndepărtau de parohiile lor fără să posede un înscris din partea preotului și a sindicului urmau să fie puși sub urmărire, arestați și judecați de către jandarmi ca vagabonzi.

Este adevărat că, în această monarhie de secol al XVIII-lea, dacă procedurile erau înspăimântătoare, pedeapsa era aproape întotdeauna temperată. Se dorea mai mult să se producă teamă decât rău; sau, mai curând, oamenii erau arbitrari și violenți din obișnuință și indiferență, și blânzi din fire, dar gustul acestui fel de justiție se potrivea de minune. Cu cât pedeapsa era mai ușoară, cu atât mai ușor era uitat modul în care fusese pronunțată. Blândețea hotărârii ascundea cât de groaznică era procedura.

Aș îndrăzni să spun, pentru că am în mână dovezile, că numeroase procedee folosite de către guvernul revoluționar au avut precedente și exemple în măsurile luate față de poporul de rând în ultimele două secole ale monarhiei. Vechiul Regim a furnizat Revoluției multe dintre formele sale; aceasta nu le-a adăugat decât atrocitatea care îi stătea în fire.

CAPITOLUL 7

Cum a fost revoluția politică precedată de o mare revoluție administrativă și despre consecințele pe care acest fapt le-a avut

Nimic nu se schimbase încă în forma de guvernământ și deja cea mai mare parte a legilor secundare care reglementau condiția oamenilor și administrarea afacerilor publice erau abolite sau modificate.

Desființarea comitetelor de jurați ale corporațiilor și restabilirea lor parțială și incompletă alterase în profunzime toate vechile raporturi dintre muncitor și stăpân. Acestea nu numai că s-au schimbat, dar au devenit mai nesigure și mai constrângătoare. Poliția duminicală era distrusă, tutela statului era încă incompletă, iar artizanul, aflat într-o poziție incomodă și indecisă, între puterea centrală și patron, nu știa foarte exact care putea să îl protejeze sau trebuia să îl strunească. Această stare de neliniște și de de anarhie în care se găsea dintr-o dată întreaga clasă de jos a orașelor, a avut consecințe importante de îndată ce poporul a reapărut pe scena politică.

Cu un an inaintea Revoluției, un edict al regelui perturbase în întregime organizarea justiției. Fuseseră create mai multe jurisdicții noi, multe altele fuseseră abolite, și toate regulile privind competențele fuseseră schimbate. Or, în Franța, numărul celor care erau ocupați fie să judece, fie să execute hotărârile judecătorilor, era imens. În realitate, toată burghezia ținea mai mult sau mai puțin de tribunale. Legea a avut, deci, ca efect bulversarea bruscă a vieții a mii de familii în tot ceea ce privea starea și bunurile acestora, acordându-le o bază nouă și precară. Edictul

nu i-a incomodat mai puțin pe împricinații implicați în procese care regăseau cu dificultate legea care le era aplicabilă și tribunalul care trebuia să îi judece.

Însă ceea ce a tulburat viața privată a fiecărui cetățean a fost mai ales reforma radicală pe care a suportat-o în 1787 administrația propriu zisă, care a dezorganizat mai întâi treburile publice.

Am spus că, în așa-numitele *pays d'élection*, adică pe aproape trei sferturi din teritoriul Franței, întreaga administrare a generalității era acordată unui singur om, intendentul, care acționa nu fără control, ci fără chibzuință.

În 1787, a fost plasată alături de acest intendent o adunare provincială care a devenit adevăratul administrator al ținutului. De asemenea, în fiecare sat, locul vechilor adunări parohiale și, în cea mai mare parte a cazurilor, al sindicului, a fost luat de un corp municipal ales.

Spiritul de unitate revoluționar domina deja atât de tare vechea guvernare pe care Revoluția o va desființa, încât o legislație atât de contrară celei precedente și care modifica atât de complet nu numai ordinea treburilor publice, ci chiar poziția oamenilor în societate, a trebuit să fie aplicată concomitent și peste tot aproape în același fel, fără nici o considerație față de obiceiurile anterioare sau față de situația specifică a fiecărei provincii.

S-a văzut bine cu acel prilej ce rol joacă obiceiurile în funcționarea instituțiilor publice și cum se descurcă oamenii mult mai ușor cu legile neclare și complicate, dar cu care sunt obișnuiți de multă vreme, decât cu o legislație mai simplă, dar care este nouă pentru ei.

Sub Vechiul Regim existau în Franța tot felul de puteri, care variau la nesfârșit în funcție de provincie și dintre care nici una nu avea limite fixe și bine cunoscute, astfel încât câmpul de acțiune al fiecăreia era întotdeauna comun cu al celorlalte. Cu toate acestea, s-a ajuns la stabilirea unei ordini precise și destul de simple în organizarea treburilor publice; însă simultan, noile puteri, care erau mult mai puțin numeroase, limitate cu grijă și asemănătoare între ele, au intrat curând în contact și s-au amestecat unele cu altele, creând cea mai mare confuzie și reducându-se adesea la neputință.

Noua lege avea, de altfel, un mare defect, care și singur ar fi fost de ajuns pentru a o face foarte greu aplicabilă, mai ales la început: toate puterile pe care le crea erau colective[Q].

Sub vechea monarhie, nu fuseseră cunoscute decât două feluri de conducere; acolo unde administrația era încredințată unui singur om, acesta acționa fără concursul vreunei adunări; acolo unde existau adunări, ca de exemplu în așa-numitele *pays d'états* și în orașe, puterea executivă nu era încredințată unei persoane anume; adunarea nu se limita la a conduce și supraveghea administrația, ci administra ea însăși sau numea funcționari temporari pe care îi însărcina în acest scop.

Cum nu se cunoșteau decât aceste două moduri de acțiune, de cum se abandona unul, era adoptat celălalt. Este destul de ciudat că, într-o societate atât de luminată și în care administrația juca de multă vreme un rol atât de important, nu s-a gândit nimeni să reunească cele două sisteme, distingând, fără să le separe, puterea care execută de cea care supraveghează și prescrie. Această idee, care pare atât de simplă, nu le-a venit niciodată; ea nu a fost descoperită decât în secolul nostru. Aceasta este, ca să spunem așa, cea mai mare descoperire a noastră în materie de administrație publică. Vom vedea urmarea practicilor mai vechi atunci când, transpunând în politică obiceiurile administrative ale Vechiului Regim care era detestat, Convenția națională a reorganizat în modul cunoscut sistemul de funcționare a Stărilor provinciale și al orașelor. Astfel, ceea ce fusese până atunci o simplă încurcătură în organizarea treburilor publice, a dat dintr-o dată naștere Terorii.

Adunările provinciale au primit, deci, în 1787 dreptul de a gestiona singure cea mai mare parte a situațiilor în care, până atunci, acționase doar intendentul; au fost însărcinate, din ordinul puterii centrale, să fixeze cuantumul birului și să asigure perceperea acestuia, să ordone ce lucrări publice trebuiau întreprinse și să le pună în execuție. I-au avut în directa lor subordine pe toți funcționarii de la direcția podurilor și șoselelor, începând cu

inspectorul și terminând cu supraveghetorul lucrărilor. Trebuiau să le dea acestora ordinele ce li se păreau potrivite, să dea socoteală în fața ministrului pentru felul în care acești funcționari se achitau de îndatoriri și să propună ministrului retribuția pe care o meritau. Supravegherea localităților a fost încredințată aproape în întregime acestor adunări; ele trebuiau să judece în primă instanță cea mai mare parte a litigiilor, litigii care până atunci intrau în atribuțiile intendentului, etc. Dintre aceste funcții, multe nu se potriveau unei puteri colective și care nu era responsabilă în fața unei alte instanțe. De altfel, cea mai mare parte a celor care urmau să exercite aceste funcții se îndeletniceau pentru prima dată cu treburi administrative.

Ceea ce a desăvârșit confuzia generală a fost faptul că funcția de intendent a fost menținută, chiar dacă intendentul fusese redus la neputință. După ce i s-a confiscat dreptul absolut de a face totul, i s-a impus obligația de a ajuta adunarea și de a supraveghea acțiunile acesteia. Ca și cum un funcționar retrogradat s-ar mai fi putut acomoda cu spiritul legilor care îl deposedaseră de drepturi și ar fi dorit să le ușureze aplicarea!

Ceea ce s-a întâmplat cu intendentul s-a întâmplat și cu subdelegatul. Alături de el, uzurpându-i locul, a fost plasată o adunare de arondisment care trebuia să acționeze sub conducerea adunării provinciale și potrivit acelorași principii.

Tot ceea ce cunoaștem din actele și din procesele verbale ale adunărilor provinciale create în 1787 este că, imediat după creare, ele au intrat într-un război surd și uneori deschis cu intendenții, care nu își foloseau expriența acumulată decât pentru a împiedica acțiunile succesorilor lor. O adunare se plânge că nu poate smulge din mâinile intendentului decât cu un mare efort actele care îi sunt necesare. În altă parte, intendentul este cel care acuză membrii adunării de încercarea de a-i uzurpa atribuțiile pe care edictele, spune el, i le mai lasă. El face apel la ministru care adesea nu răspunde nimic sau se îndoiește de spusele sale, pentru că și pentru el, ca pentru toată lumea, lucrurile sunt la fel de noi și de obscure. Uneori, adunarea stabilește că intendentul nu a administrat cum trebuie afacerile publice, că drumurile pe care le-a construit sunt prost trasate sau prost întreținute, că a lăsat să cadă în ruină comunitățile care se aflau în grija sa. Adesea, aceste adunări au ezitări din cauza neclarității unei legislații atât de puțin cunoscute, își trimit reprezentanții la depărtare pentru consultări și își furnizează fără încetare sfaturi una alteia. Intendentul d'Auch pretinde că se poate opune voinței adunării provinciale care autorizase impozitarea unei localități; adunarea afirmă că în această problemă intendentul nu mai poate decât să își exprime opinia și nu să dea ordine și cere adunării provinciale din Île-de-France părerea asupra acestui lucru.

Printre atâtea incriminări și consultări, funcționarea administrației este încetinită sau chiar blocată; viața publică era ca și suspendată. „Inerția domeniului public este totală", spune adunarea provincială din Lorena, care nu se face în această privință decât ecoul multor altora: „toți cetățenii cinstiți sunt mâhniți de acest lucru".

Alteori, noile administrații păcătuiesc prin exces de activitate și de încredere în ele însele, fiind pline de un zel plin de agitație și distrugător care le insuflă dorința de a schimba dintr-o dată vechile practici și de a corecta în graba mare cele mai vechi abuzuri. Sub pretextul că de acum le revine supravegherea orașelor, încep să administreze singure problemele comunale; într-un cuvânt, în dorința lor de a îmbunătăți lucrurile, sfârșesc prin a încurca totul.

Acum, dacă ne gândim bine la locul extrem de important pe care îl ocupa deja de multă vreme în Franța administrația publică, la mulțimea de interese pe care le influența zilnic, la tot ceea ce depindea de ea sau avea nevoie de concursul său; dacă ne gândim că oamenii contau deja mai mult pe ea decât pe propriile forțe ca să-și rezolve problemele, să-și favorizeze profesiile, să-și asigure subzistența, să-și traseze și întrețină drumurile, să-și păstreze liniștea și să-și garanteze bunăstarea, vom avea o idee despre numărul imens de oameni care au fost afectați personal de răul care măcina administrația.

Însă defectele noii organizări s-au făcut simțite cu precădere la sate; acolo, ea nu a modificat doar raportul dintre puteri, ci a

schimbat dintr-o dată poziția fiecărui individ și a pus în contact și în conflict toate clasele sociale.

În 1775, când Turgot i-a propus regelui să reformeze administrația rurală, cea mai mare piedică întâlnită, așa cum ne-o spune el însuși, a fost cea provenită din repartizarea inegală a impozitelor. Căci, cum să faci să acționeze în comun și să decidă împreună asupra problemelor parohiei – dintre care cele mai importante privesc fixarea, strângerea și folosirea taxelor – oameni care nu sunt supuși în mod egal acestei plăți și dintre care unii se sustrag în întregime acestor sarcini? În fiecare parohie se aflau gentilomi și fețe bisericești care erau scutite de la plata birului, țărani care erau scutiți în întregime sau parțial și alții care îl plăteau în întregime. Era ca și când ar fi existat trei parohii distincte, fiecare necesitând o administrație aparte. Dificultatea era de nerezolvat.

Într-adevăr, nicăieri nu erau mai vizibile diferențele de impozitare ca în lumea satelor, nicăieri populația nu era mai bine împărțită în grupuri diferite și adesea dușmane unele altora. Pentru a oferi satelor o administrație colectivă și o guvernare liberă incipientă, ar fi trebuit mai întâi ca toată lumea să fie supusă acelorași impozite și să se diminueze distanța care separa clasele sociale.

În 1787, când s-a realizat în sfârșit această reformă, lucrurile nu s-au petrecut așa. În interiorul parohiei s-a menținut vechea împărțire pe ordine și inegalitatea impozitelor care era semnul cel mai evident al acestei împărțiri. Cu toate acestea, întreaga administrație a fost încredințată unor corpuri elective. Acest fapt a avut imediat consecințe dintre cele mai deosebite.

Atunci când era vorba să fie aleși funcționarii municipali, preotul și seniorul nu se puteau prezenta pentru că aparțineau, se spunea, ordinelor nobilimii și clerului; or, aici era chemată în principal Starea a Treia pentru a-și alege reprezentanții.

Cu toate acestea, o dată ales consiliul municipal, preotul și seniorul deveneau membri de drept ai acestuia. Căci nu ar fi fost potrivit ca doi locuitori atât de distinși ai parohiei să fie absenți de la conducere. Seniorul chiar îi prezida pe consilierii municipali la alegerea cărora nu contribuise, însă nu trebuia să se amestece

în cea mai mare parte a acțiunilor acestora. De exemplu, când se hotărau cuantumul și repartiția birului, preotul și nobilul nu puteau să voteze. Nu erau ei amândoi scutiți de acest impozit? La rândul său, consiliul municipal nu putea să schimbe nimic în ceea ce privea capitația plătită de cei doi; aceasta continua să fie fixată de către intendent după proceduri speciale.

De teamă ca acest președinte, care era izolat de corpul pe care se presupunea că îl conduce, să nu exercite în mod indirect o influență contrară intereselor ordinului din care nu făcea parte, s-a cerut ca voturile fermierilor săi să nu fie numărate. Iar adunările provinciale, consultate asupra acestui punct, au găsit această reclamație foarte justă și conformă cu principiile generale. Ceilalți gentilomi care locuiau în parohie nu puteau să intre în rândurile acestui corp municipal format din oameni de rând, decât dacă erau aleși de către țărani, și atunci, așa cum are grijă să remarce regulamentul, nu mai aveau dreptul să reprezinte decât interesele Stării a Treia.

Seniorul nu mai apărea în consiliu decât pentru a se supune în întregime vechilor săi supuși, deveniți dintr-o dată stăpânii săi; el era mai curând prizonierul decât șeful lor. Se părea că scopul pentru care fuseseră adunați acești oameni într-o asemenea manieră era mai puțin de a-i apropia, cât de a-i face să vadă mai clar care erau diferențele dintre ei și cât de contrare le erau interesele.

Sindicul era în continuare acel funcționar discreditat ale cărui însărcinări nu erau exercitate decât prin constrângere, sau condiția sa se îmbunătățise odată cu cea a comunității al cărei agent principal rămânea? Nimeni nu știa cu precizie acest lucru. Am dat peste o scrisoare din 1788 a unui husar dintr-un sat care este indignat că a fost ales să îndeplinească funcția de sindic. „Aceasta, spune el, contravine tuturor privilegiilor funcției mele." Controlorul general răspunde că ideile acestui individ trebuie modificate „și că trebuie să i se explice că ar trebui să fie onorat că a fost ales de către concetățenii săi și că, de altfel, noul sindic nu se mai aseamănă deloc cu vechii funcționari care purtaseră până atunci același nume, și că trebuie să se aștepte la mai multă considerație din partea puterii centrale."

Pe de altă parte, vedem locuitori de vază ai parohiei, sau chiar gentilomi, care se apropie deodată de țărani, de cum aceștia devin o forță. Seniorul care avea drept de înaltă jurisdicție în împrejurimile Parisului se plânge că edictul îl împiedică să ia parte, chiar *ca simplu cetățean*, la acțiunile adunării parohiale. Alții consimt, „din devotament față de binele public, spun ei, să îndeplinească chiar funcția de sindic."

Era prea târziu. Pe măsură ce oamenii din clasele bogate se apropie de popor și se străduiesc să se amestece cu el, acesta se retrage în izolarea care-i fusese impusă, apărându-se. Există adunări municipale ale parohiilor care refuză să îl primească în sânul lor pe senior; altele fac tot felul de mizerii chiar oamenilor de rând atunci când sunt bogați. „Suntem informați, spune adunarea provincială din Normandia inferioară, că mai multe adunări municipale au refuzat să îi primească în sânul lor pe proprietarii din propria parohie proveniți din rândul oamenilor simpli, pe motiv că nu își aveau domiciliul acolo, și asta în condițiile în care era neîndoielnic că ei aveau dreptul să facă parte din adunare. Alte adunări au refuzat chiar să îi accepte pe fermierii care nu aveau proprietăți pe teritoriul parohiei."

Astfel deci, chiar inainte de a fi modificate principalele legi care reglementau conducerea statului, totul era deja nou, confuz, iar legile secundare se aflau în conflict unele cu altele. Ceea ce rămăsese în funcțiune era slăbit și, ca să zicem așa, nu mai exista nici o singură lege a cărei abolire sau modificare imediată să nu fi fost anunțată chiar de către puterea centrală.

Această reînnoire bruscă și generală a tuturor legilor și a tuturor practicilor administrative, care a precedat la noi revoluția politică și despre care abia se mai vorbește astăzi, constituia totuși una dintre cele mai mari răsturnări întâlnite vreodată în istoria unei mari națiuni. Această primă revoluție a exercitat o influență decisivă asupra celei de-a doua și a făcut din ea un eveniment diferit față de toate evenimentele similare care avuseseră loc până atunci în lume și față de cele care au avut loc ulterior.

Prima revoluție engleză, care a răsturnat întreaga organizare politică a acestei țări, ducând până la abolirea monarhiei, nu a

afectat decât în mod superficial legile secundare și nu a schimbat aproape nimic la nivelul cutumelor și al obiceiurilor. Justiția și administrația au păstrat aceleași forme și au urmat aceleași proceduri ca și în trecut. Se spune că în plin război civil cei 12 judecători ai Angliei au continuat să facă de două ori pe an turul curților cu jurați. Revoluția nu a agitat, deci, totul deodată. Efectele sale au fost limitate, iar societatea engleză, chiar dacă agitată de lupte la vârf, a rămas neclintită la bază.

După 1789, am văzut la rândul nostru în Franța mai multe revoluții care au schimbat în totalitate întreaga structură de guvernare. Cea mai mare parte ne-au luat cu totul pe nepregătite și au fost înfăptuite cu forța, violând în mod deschis toate legile existente. Cu toate acestea, dezordinea pe care au produs-o nu a fost niciodată nici de lungă durată, nici generală; abia dacă au fost simțite de către cea mai mare parte a națiunii, trecând uneori abia observate.

Explicația o găsim în faptul că, după 1789, organizarea administrativă a rămas întotdeauna în picioare în mijlocul ruinelor constituțiilor politice. Se schimba persoana principelui sau forma puterii centrale, însă mersul zilnic al lucrurilor nu era nici întrerupt, nici tulburat; fiecare continua să fie supus, în cercul micilor afaceri care îl interesau în mod deosebit, legilor și obiceiurilor pe care le cunoștea. El depindea de puterile secundare cărora fusese întotdeauna obișnuit să li se adreseze și de obicei avea de-a face cu aceiași funcționari. Căci, deși cu prilejul fiecărei revoluții administrația era decapitată, corpul acesteia rămânea intact și plin de viață: aceleași funcții erau îndeplinite de către aceiași funcționari; aceștia își perpetuau spiritul și practica, trangresând diversitatea legilor politice. Judecau și administrau în numele regelui, apoi în numele republicii și în cele din urmă în numele împăratului. Apoi, roata se întorcea din nou, și reîncepeau să administreze și să judece în numele regelui, al republicii și al împăratului, mereu aceiași și mereu la fel; căci ce îi interesa pe ei care era numele stăpânului? Sarcina lor era mai puțin aceea de a fi buni cetățeni, cât de a fi buni administratori și buni judecători. De cum

a trecut primul cutremur, se părea că nimic nu se mai schimbase în țară.

În momentul în care a izbucnit Revoluția, această parte a guvernării care, chiar dacă subordonată, se face simțită zi de zi în viața cetățeanului, influențându-i în mod continuu și eficace bunăstarea, tocmai fusese dezorganizată în întregime: administrația publică își schimbase dintr-o dată toți funcționarii și își reînnoise toate regulile. La început, statul nu a părut să fie prea afectat de această importantă reformă; însă toți francezii au resimțit-o dureros. Fiecare a fost afectat în condiția sa socială, în obiceiurile sale, în meseria sa. O anumită ordine și regularitate continuau să se mențină în problemele cele mai importante și cele mai generale. Dar deja nimeni nu mai știa cu precizie nici cui să i se supună, nici cui să i se adreseze și nici cum să acționeze în problemele personale, de mai mică importanță, care formau însă viața de zi cu zi a societății.

Nemaifiind, deci, sigură pe nici una dintre părțile sale constitutive, națiunea întreagă a putut fi pusă în mișcare dintr-o singură lovitură, producând cea mai mare răsturnare și cea mai îngrozitoare confuzie care a existat vreodată.

CAPITOLUL 8

Revoluția este rezultatul direct al tuturor evenimentelor care au precedat-o

Vreau, în încheiere, să strâng laolaltă unele dintre caracteristicile pe care le-am înfățișat deja în mod individual, pentru a vedea cum rezultă Revoluția în mod direct din Vechiul Regim căruia tocmai i-am făcut portretul.

Dacă luăm în considerare faptul că la noi sistemul feudal abandonase în modul cel mai evident instituțiile care puteau să apere sau să protejeze interesele cetățenilor, menținând însă tot ceea ce putea fi mai deranjant sau dăunător în el, nu vom mai fi atât de surprinși că Revoluția care trebuia să abolească în mod violent vechea organizare a Europei a izbucnit în Franța mai curând decât în altă parte.

După ce și-a pierdut vechile drepturi politice și a încetat, mai mult decât în oricare altă parte a Europei feudale, să mai administreze și să conducă, nobilimea franceză nu numai că și-a păstrat imunitățile pecuniare și avantajele individuale, ci chiar și le-a mărit. Devenind o clasă subordonată, ea nu înceta să rămână în același timp o clasă privilegiată și închisă. Forma, așa cum am mai spus-o, din ce în ce mai puțin o aristocrație și din ce în ce mai mult o castă. Dacă suntem atenți la aceste lucruri, nu ne vom mai mira că privilegiile nobilimii au părut atât de inexplicabile și de detestabile francezilor și că, la vederea acestora, pofta pentru democrație s-a aprins în sufletul lor atât de tare încât mai arde și astăzi.

Această nobilime, care era separată de clasa mijlocie, pe care o respinsese din sânul său, și de popor, a cărei dragoste o pier-

duse, se găsea izolată în mijlocul națiunii. În aparență, ea părea să fie floarea unei armate, însă în realitate nu reprezenta decât un corp ofițeresc fără soldați. Dacă ne gândim la toate acestea, vom înțelege cum, după o mie de ani de rezistență, nobilimea franceză a putut fi răsturnată într-o noapte.

Am arătat în ce fel conducerea regelui, după ce a abolit libertățile provinciale și s-a substituit puterilor locale în trei sferturi din teritoriul Franței, a monopolizat toate afacerile, atât cele mari, cât și cele mici. Am arătat, pe de altă parte, cum, ca o consecință necesară, Parisul a devenit stăpânul țării a cărei capitală fusese, sau mai bine zis, s-a substituit el însuși țării. Aceste două fapte, specifice Franței, ar fi de ajuns la nevoie pentru a explica în ce fel a putut o răzmeriță să distrugă din temelii o monarhie care suportase timp de atâtea secole șocuri mult mai violente, o monarhie care în preziua prăbușirii sale părea de nezdruncinat chiar și celor care o vor răsturna.

Franța fiind una dintre țările Europei în care orice formă de viață politică era de mult timp complet distrusă, în care indivizii pierduseră cu totul rutina afacerilor, obișnuința de a înțelege faptele de zi cu zi, practica mișcărilor populare și chiar noțiunea de popor, este ușor să ne imaginăm cum au putut să se arunce toți francezii deodată într-o revoluție teribilă fără ca măcar să o vadă, cei mai amenințați dintre ei mergând în primele rânduri și însărcinându-se să deschidă cât mai larg acest drum.

Nu mai existau instituții libere și, în consecință, nici clase politice, nici corpuri politice funcționale și nici partide organizate și conduse. În lipsa tuturor acestor forțe regulatoare, la conducerea opiniei publice renăscute se vor găsi doar filozofii. În consecință, era de așteptat ca Revoluția să se conducă mai puțin în funcție de anumiți factori concreți, cât urmând principii abstracte și teorii generale. S-ar fi putut prezice că, în loc să fie atacate în mod separat legile dăunătoare, vor fi lovite toate deopotrivă, dorindu-se înlocuirea vechii organizări a Franței cu un sistem de conducere nou, conceput de către scriitori.

Cum Biserica se găsea în mod natural în strânsă legătură cu vechile instituții care trebuiau distruse, nu încăpea îndoială că în paralel cu răsturnarea puterii civile, această revoluție va slăbi și religia. Din acel moment, era imposibil să spui la ce îndrăzneli nebănuite putea împinge spiritul novatorilor care erau eliberați în același timp de toate impedimentele pe care religia, obiceiurile și legile le impun imaginației oamenilor.

Cel care ar fi studiat cum trebuie starea țării ar fi prevăzut cu ușurință că nu exista îndrăzneală atât de mare încât să nu poată fi încercată, și nici violență care să nu fie suportată.

„Și cu asta ce! protestează Burke într-unul dintre elocventele sale pamflete, nu găsim măcar un om care să răspundă de cel mai mic district; mai mult, nu vedem măcar unul care să poată răspunde de un alt om. Fiecare este arestat în propria casă fără să opună rezistență, fie că este vorba de un regalist, de un moderat sau de oricine altceva." Burke nu știa în ce condiții am fost lăsați pe mâna noilor noștri stăpâni de către monarhia pe care o regreta. Administrația Vechiului Regim le-a înlăturat francezilor posibilitatea și dorința de a se ajuta reciproc. În momentul în care a izbucnit Revoluția, am fi căutat fără izbândă în cea mai mare parte a Franței 10 oameni care să fi fost obișnuiți să acționeze în comun în mod regulat și care să vegheze de unii singuri la siguranța personală. Aceste lucruri intrau în competența puterii centrale. În aceste condiții, puterea centrală, care căzuse din mâinile administrației regale în cele ale unei adunări suverane și iresponsabile din punct de vedere politic și care din blândă devenise violentă, nu a găsit nimic în cale care să o oprească sau să o întârzie vreun moment. Aceeași cauză care răsturnase atât de ușor monarhia a făcut totul posibil după prăbușirea sa.

Toleranța religioasă, blândețea conducerii, omenia și chiar bunăvoința nu fuseseră niciodată propovăduite și recunoscute mai pe larg ca în secolul al XVIII-lea; chiar războiul, care reprezintă ultimul adăpost al violenței, devenise mai rar și mai moderat. Și totuși, din mijlocul unor moravuri atât de blânde se va naște revoluția cea mai inumană! Toată această îmblânzire a moravurilor nu era însă doar o aparență; căci, de cum s-a potolit furia Revoluției, am văzut cum calmul de dinainte s-a răspândit din nou în legislație și a pătruns în toate practicile politice.

Contrastul între blândețea teoriilor și violența practicilor, care a reprezentat una dintre caracteristicile cele mai bizare ale Revoluției franceze, nu poate surprinde pe nimeni atâta vreme cât înțelegem că această revoluție a fost pregătită de către clasele cele mai cultivate ale națiunii și pusă în practică de către cele mai inculte și mai primitive. Cei dintâi nu aveau nici o legătură care să îi unească, nu știau să se înțeleagă între ei și nu aveau nici un control asupra poporului. În consecință, de cum au fost distruse vechile puteri, poporul a devenit instantaneu forța conducătoare. Acolo unde nu guverna în mod direct, el a imprimat noii conduceri spiritul său. Pe de altă parte, dacă ne gândim la modul în care acest popor a trăit sub Vechiul Regim, nu ne va fi greu să ne imaginăm ce putea deveni.

Chiar specificul situației sale i-a conferit o serie de calități rare. Eliberat de timpuriu din șerbie și de multă vreme proprietar al unei bucăți de pământ, mai mult izolat decât dependent, țăranul se arăta plin de sobrietate și mândrie; era hârșit în greutăți, indiferent față de rafinamentele vieții, resemnat în fața celor mai mari răutăți și dârz în caz de primejdie – neam simplu și plin de bărbăție, care va popula acele armate puternice care vor încovoia Europa. Însă aceleași cauze făceau din el un stăpân periculos. Secole de-a rândul, fusese aproape singurul care să fie supus tuturor abuzurilor, trăise izolat, hrănindu-se în tăcere din propriile prejudecăți, din invidie și ură. Greutățile acestei vieți l-au întărit, făcându-l capabil să îndure absolut totul, și în același timp să facă pe toată lumea să sufere.

În această stare se găsea poporul atunci când, punând mâna pe putere, s-a apucat să desăvârșească de unul singur opera Revoluției. Cărțile furnizaseră teoria; el s-a însărcinat cu practica, punând ideile scriitorilor în acord cu propria violență.

Cei care, citind această carte, au studiat cu atenție Franța secolului al XVIII-lea, au putut vedea nașterea și dezvoltarea în sânul ei a două sentimente predominante, care nu au fost contemporane și nu au tins întotdeauna către același țel.

Primul, mult mai profund și venind de foarte departe, este ura violentă și de nestins față de inegalitate. Născută și hrănită chiar din contactul cu această inegalitate, ura îi împingea de multă vreme pe francezi, cu o forță continuă și irezistibilă, să distrugă din temelii tot ceea ce mai rămânea din instituțiile Evului Mediu și, pe terenul rămas liber, să construiască o societate în care oamenii să fie atât de asemănători și condițiile sociale atât de egale pe cât poate suporta umanitatea.

Cel de-al doilea sentiment, mai recent și mai puțin împământenit, le insufla dorința de a trăi nu numai în egalitate, ci și în libertate.

Către sfârșitul Vechiului Regim ambele sentimente sunt tot atât de sincere și par la fel de pline de viață. La începutul Revoluției, ele se întâlnesc; se amestecă și se confundă pentru un moment, se încălzesc reciproc în urma acestui contact, pentru a înflăcăra în cele din urmă întreaga suflare a Franței. '89 este fără îndoială un timp al lipsei de experiență, însă și al generozității, entuziasmului, bărbăției și măreției, timp de nemuritoare aducere aminte, către care se vor întorce cu admirație și respect privirile oamenilor atunci când cei care l-au cunoscut și noi înșine vom fi dispărut de multă vreme. Atunci francezii au fost atât de mândri de cauza lor și de ei înșiși încât au crezut că puteau fi egali în libertate. În plină democrație au plasat, deci, peste tot instituții libere. Nu numai că au sfărâmat această legislație învechită care îi împărțea pe oameni în caste, corporații și clase și care făcea ca drepturile lor să fie încă și mai inegale decât starea socială, ci au distrus dintr-o singură lovitură și celelalte legi, opere mai recente ale puterii regale, care deposedase națiunea de dreptul de a se conduce în mod liber și plasase alături de fiecare francez guvernul, care să îi fie educator, tutore și, la nevoie, asupritor. Dispariția guvernării absolute a dus la dispariția centralizării.

Însă atunci când această generație viguroasă care începuse Revoluția a fost distrusă sau slăbită, așa cum se întâmplă de obicei cu orice generație care inaugurează astfel de mișcări; atunci când, urmând cursul natural al evenimentelor de acest fel, dragostea de libertate a fost descurajată și slăbită de anarhia și dictatura populară; și când națiunea buimacă a început să-și caute pe dibuite stăpânul, guvernarea absolută a găsit oportunități extraordinare pentru a

renaște și a se împământeni. Aceste oportunități au fost cu ușurință descoperite de către geniul celui care urma să fie în același timp continuatorul și distrugătorul Revoluției.

Vechiul Regim cunoscuse, într-adevăr, un întreg ansamblu de instituții moderne care, nemaifiind ostile egalității, puteau foarte ușor să se integreze noii societăți, oferind însă în același timp despotismului înlesniri deosebite. Dacă le căutăm printre rămășițele celorlalte instituții, le vom regăsi cu siguranță. Ele dăduseră naștere odinioară unor obiceiuri, sentimente și idei care aveau tendința de a-i ține pe oameni într-o stare de divizare și supunere; acest lucru a fost reînviat și folosit. Centralizarea a fost scoasă dintre ruine și restaurată. În același timp, cum tot ceea ce putuse să se opună odinioară centralizării a rămas în stare de ruină, din străfundurile națiunii care tocmai răsturnase monarhia a ieșit brusc o putere mult mai întinsă, mult mai amănunțită, mult mai absolută decât cea care fusese exercitată de către oricare dintre regii noștri. Acțiunea a părut de un curaj extraordinar, iar succesul său nemaivăzut, pentru că toată lumea se gândea doar la ceea ce era vizibil și uitase ceea ce văzuse mai demult. Asupritorul s-a prăbușit, însă a rămas în urma sa lucrul cel mai important din întreaga sa operă; guvernul era mort, însă administrația continua să trăiască și, de atunci încoace, de fiecare dată când s-a dorit înlăturarea puterii absolute, poporul s-a limitat să pună figura Libertății pe umerii unui corp servil.

De la începutul Revoluției și până în zilele noastre, vedem în mod repetat cum pasiunea pentru libertate se stinge, apoi renaște, apoi se stinge din nou, pentru a renaște încă o dată; acest lucru va continua pentru multă vreme, pentru că această pasiune va rămâne întotdeauna neexperimentată și prost organizată, ușor de descurajat, de înspăimântat și de învins, superficială și trecătoare. În acest timp, pasiunea pentru egalitate ocupă în continuare locul principal în inimile oamenilor, pe care oricum le-a cucerit cea dintâi, atașându-se de sentimentele care ne sunt cele mai dragi. În timp ce pasiunea pentru libertate este mereu schimbătoare, se diminuează, crește, se întărește, sau slăbește în funcție de evenimente, pasiunea pentru egalitate este întotdeauna aceeași, mereu fidelă aceluiași scop, având aceeași ardoare încăpățânată și uneori oarbă, gata să sacrifice totul celor care îi permit să se manifeste și să ofere guvernului dornic să o favorizeze și să o satisfacă obiceiurile, ideile și legile de care are nevoie despotismul pentru a domni.

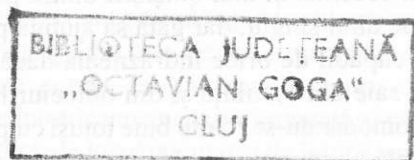
Revoluția franceză ar fi de neînțeles pentru cei care ar dori să privească doar la ea; singura lumină care ar putea-o clarifica trebuie căutată în perioada care o precede. Fără o bună înțelegere a vechii societăți, a legilor, defectelor, prejudecăților, lipsurilor și măreției sale, nu vom înțelege niciodată ce au făcut francezii în cei 60 de ani care au urmat Vechiului Regim. Însă nici această analiză nu ar fi suficientă fără înțelegerea naturii înseși a națiunii noastre.

Când mă gândesc la această națiune, o găsesc în sine mai extraordinară decât oricare dintre evenimentele istoriei sale. A mai existat vreodată o singură națiune precum cea franceză? Atât de plină de contraste și atât de radicală în acțiuni, conducându-se mai mult cu ajutorul simțurilor și mai puțin cu cel al principiilor; producând întotdeauna mai mult rău sau mai mult bine decât era de așteptat, aflându-se când sub nivelul comun al umanității, când cu mult deasupra; un popor care a rămas atât de neschimbat în ceea ce privește principalele sale sentimente încât poate fi recunoscut în portretele realizate cu două sau trei mii de ani în urmă, însă în același timp atât de labil în opiniile și gusturile sale zilnice încât sfârșește prin a deveni de nerecunoscut chiar și pentru el însuși, rămânând tot atât de surprins ca și străinii de ceea ce tocmai a făcut; cel mai sedentar și mai obișnuit dintre popoare atunci când este lăsat de unul singur, dar gata să ajungă până la capătul lumii și să fie capabil de orice îndrăzneală dacă a fost smuls în ciuda voinței sale din locuința și din obiceiurile sale; nesupus din fire, dar acomodându-se foarte bine totuși cu puterea arbitrară și chiar violentă a vreunui principe sau a unui guvern legal și liber, organizat de către reprezentanții cetățenilor; astăzi dușmanul declarat al oricărei forme de supunere, mâine aservindu-se cu o pasiune de care nu dau dovadă nici măcar națiunile cele mai înzestrate pentru acest lucru; guvernat fără întrerupere pentru o perioadă atât de lungă încât nimeni nu ar suporta-o, însă devenit de neguvernat de îndată ce se dă pe undeva un exemplu

de rezistență; păcălindu-și astfel stăpânii, care se tem de el fie prea mult, fie prea puțin; niciodată atât de liber încât să nu poată recădea în servitute, însă nici atât de aservit încât să nu își mai poată scutura jugul; gata de orice, însă nefiind excepțional decât în război; iubitor mai curând al norocului, forței, succesului, strălucirii și larmei, decât al adevăratei glorii; mai capabil de acte de eroism decât de acte de virtute, de inspirație decât de bun simț; capabil mai curând să conceapă planuri mărețe decât să desăvârșească o mare întreprindere; cea mai strălucitoare și cea mai periculoasă dintre națiunile europene, cea mai potrivită să devină rând pe rând obiect de admirație, de ură, de milă, de groază, însă niciodată de indiferență.

Doar această națiune putea da naștere unei revoluții atât de neașteptate, radicale și impetuoase în desfășurare și totuși atât de plină de reveniri, de fapte și de exemple contradictorii. Fără motivele pe care le-am menționat, francezii nu ar fi făcut niciodată Revoluția; însă trebuie să recunoaștem că toate aceste motive laolaltă nu ar fi putut să explice izbucnirea unei revoluții asemănătoare în altă parte decât în Franța.

Iată-mă ajuns până în pragul acestei revoluții memorabile; pentru moment, nu am să intru în subiect; poate am să pot să o fac cât de curând. Însă atunci nu îi voi mai analiza cauzele. Voi examina Revoluția propriu-zisă și voi îndrăzni în cele din urmă să analizez societatea care a rezultat de pe urma ei.

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ
„OCTAVIAN GOGA"
CLUJ

NOTELE LUI TOCQUEVILLE

[A] – pagina 35: *Puterea dreptului roman în Germania. Felul în care el a înlocuit dreptul germanic.* La sfârșitul Evului Mediu, dreptul roman a devenit principalul și aproape singurul obiect de studiu al legiștilor germani; în acea epocă, cei mai mulți dintre ei își făceau de altfel educația în afara Germaniei, în universitățile din Italia. Aceștia, care nu erau stăpânii societății politice, dar care aveau sarcina de a explica și de a aplica legile acesteia, nu au reușit să abolească dreptul german, dar l-au deformat în așa fel încât să-l facă să intre cu forța în matricea dreptului roman. Ei au aplicat legile romane la tot ceea ce părea să aibă în instituțiile germanice o analogie, fie și îndepărtată, cu legislația lui Justinian; ei au introdus astfel un nou spirit și noi uzaje în legislația națională, care a fost încetul cu încetul atât de mult modificată încât, în secolul al XVII-lea, ea ajunsese de nerecunoscut. Ea era înlocuită de un nu știu ce care era încă germanic, cu numele, și roman, în fapt.

Am toate motivele să cred că, în acest demers al legiștilor, multe din condițiile vechii societăți germanice, mai ales cele ale țăranilor, s-au înrăutățit; mulți dintre cei care reușiseră să-și păstreze în întregime sau în parte libertățile sau posesiunile le-au pierdut atunci prin intermediul unor asimilări savante cu condiția de sclavi sau de emfiteoți romani.

Această transformare graduală a dreptului național și eforturile inutile făcute pentru a i se opune se văd foarte bine în istoria Wurtembergului.

Încă de la nașterea comitatului cu acest nume, în 1250, și până la crearea ducatului, în 1495, legislația este în întregime indigenă; ea se compune din cutume, din legi locale făcute de către orașe sau de către curțile de senoiri, din statute promulgate de către stări; excepție făceau doar problemele ecleziastice, care erau reglementate de un drept străin, dreptul canonic.

Începând din 1495, caracterul legislației se schimbă: dreptul roman începe să pătrundă, *doctorii*, așa cum erau numiți ei, cei care studiaseră dreptul în școlile străine intră la guvernare și pun stăpânire pe marile curți de judecată. De la începutul și până la mijlocul secolului al XV-lea, societatea politică duce